

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

На правах рукопису
УДК 378.147.381.036

СИДОРЕНКО Олег Дмитрович

**РОЗВИТОК ХУДОЖНЬО-ТВОРЧИХ УМІНЬ І НАВИЧОК
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ
В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.02 – теорія і методика трудового навчання

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник –
доктор педагогічних наук,
професор Гуревич Р.С.

Київ – 2006

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. РОЗВИТОК ХУДОЖНЬО-ТВОРЧИХ УМІНЬ І НАВИЧОК МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	12
1.1. Соціальні вимоги до професійної діяльності вчителя трудового навчання.....	12
1.2. Роль мистецьких дисциплін у розвитку професіоналізму вчителя трудового навчання.....	25
.....	
1.3. Умови розвитку художньо-творчого потенціалу майбутнього вчителя трудового навчання	41
Висновки до першого розділу.....	56
Розділ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧИХ УМІНЬ І НАВИЧОК МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ	58
2.1. Середовищно- та особистісно-орієнтований підхід до розвитку художньо-творчого потенціалу майбутнього вчителя.....	58
2.2.Методика розвитку художньо-творчих умінь і навичок.....	83
2.2.1. Методичні підходи до вивчення дисциплін художньої підготовки.....	83
2.2.2. Можливості інтегрування знань і синтезу мистецтв у розвитку творчого мислення майбутнього вчителя.....	97
2.2.3. Основи художнього проектування в підготовці вчителя трудового навчання як головний метод розвитку його художньо- творчих здібностей.....	108
2.2.4. Шляхи використання інформаційно-телекомунікаційних технологій для розвитку художньо-творчих здібностей.....	135
2.3. Методика організації художньо-творчої діяльності під час педагогічної практики студентів.....	140
Висновки до другого розділу	147
Розділ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧИХ УМІНЬ І НАВИЧОК	149
3.1.Організація і методика експериментальної роботи	149
3.2. Аналіз результатів педагогічного експерименту.....	158
Висновки до третього розділу	179
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	187
ДОДАТКИ.....	206

ВСТУП

Актуальність та доцільність дослідження. В умовах структурної перебудови економіки країни, переходу до нових соціально-економічних відносин, упровадження інтенсивних технологій і пов'язаних з ними технічних засобів трудове виховання дітей і підлітків має бути орієнтованим на формування соціально-значимих знань, ціннісних орієнтацій, особистісних якостей, котрі відповідають динаміці соціально-економічних перетворень в Україні, і необхідних для адаптації в сфері виробництва з різноманітними формами власності, а також ефективної творчої праці в умовах підвищення вимог до компетенції, рівня професіоналізму на ринку праці. Досягти цього можна шляхом формування системи ставлення до предметів, засобів, результатів праці та самої праці, що є основою для вироблення соціально-значущих якостей особистості, котрі здійснюються завдяки виховному впливу на учасників праці.

В умовах становлення незалежної Української держави, інтеграції її до європейського співтовариства, що відбуваються на тлі світових криз економіки, екології, політики тощо і глобалізації всіх суспільних процесів, зростає роль особистості в розвитку суспільства і планети загалом. Діяльність кожної людини тривалий час була перетворюючою, часто руйнівною стосовно навколишнього середовища. Навіть творча діяльність людини спрямовувалася на якомога максимальне використання природних ресурсів для екстенсивного розвитку виробництва. Розвиток індустріального суспільства вимагав від фахівців високого рівня технічного мислення, тоді як етичним і естетичним аспектам його діяльності уваги приділялося недостатньо.

Рівень суспільного буття, зростання матеріальних і духовних потреб особистості, необхідність гармонізації стосунків людини і довкілля вимагають розвитку в майбутніх фахівців творчих сил, устремлінь будувати своє життя за законами добра і краси. В суспільстві виникла потреба у фахівцях, які володіють творчими здібностями і мають бездоганний естетичний смак. Очевидно, що прищеплювати такий смак і розвивати художньо-творчі здібності в майбутнього фахівця треба з шкільних років, і головна роль тут відводиться вчителю трудового навчання. На жаль, у підготовці вчителів трудового навчання є ще багато неузгоджених питань, а в розробках її теоретичних основ є ще чимало невирішених проблем, зокрема, естетично-художньому вихованню та розвитку художньо-творчих умінь і навичок відводиться занадто мало місця.

Проблема формування художньо-естетичної культури майбутніх учителів трудового навчання набуває особливої актуальності в контексті відродження національної культури. Тому процес професійної підготовки майбутнього вчителя трудового навчання вимагає кардинальних змін у напрямі розвитку його художньо-творчих здібностей.

У діяльності вищої школи України використовуються як традиційні форми, методи, засоби художньої творчості студентів, так і здійснюється пошук нових, характерних для сучасних соціально-економічних умов розбудови незалежної самостійної держави, покликаних до життя проблемами національно-культурного, духовного відродження суспільства.

На особливу роль мистецтва, художньої творчості в естетичному, моральному та трудовому вихованні молоді, формуванні творчої особистості вказують у своїх працях психологи і педагоги-дослідники, серед яких А.А.Аронов, І.А.Зязюн, М.С.Каган, В.І.Мазепа, Л.М.Масол, Н.Г.Ничкало, Л.О.Новак, О.М.Отич, В.О.Радкевич, О.П.Рудницька, О.П.Тищенко та інші.

Проте в наявних працях не розкрито повністю роль учителя трудового навчання в розвитку творчого мислення школярів і їхніх художньо-творчих здібностей. І хоча процес його підготовки досліджувався багатьма науковцями, серед яких Г.С.Альтшуллер, Р.С.Гуревич, О.М.Коберник, В.М.Мадзігон, В.О.Моляко, Є.М.Мілерян, В.К.Сидоренко, В.В.Стешенко, Г.В.Терещук, Д.О.Тхоржевський, О.І.Щербак та інші, в їхніх працях розглядаються переважно питання технічної творчості майбутнього вчителя, його техніко-конструкторської діяльності, проведення занять. Вважаємо, що в умовах постіндустріального суспільства, яке розвивається досить швидкими темпами, суттєву увагу треба приділяти й розвитку творчого мислення майбутнього вчителя трудового навчання і створенню умов для його художньої творчої діяльності. Усі ці обставини вимагають обґрунтованого вдосконалення професійної підготовки вчителя трудового навчання, розвитку його художньо-творчих умінь і навичок.

Педагогічна наука приділяла і приділяє значну увагу проблемам трудової підготовки підростаючого покоління, трудового виховання школярів, підготовці вчителя до творчої педагогічної діяльності в галузі трудового виховання. Сучасні дослідження проблеми підготовки вчителя до трудового виховання школярів базуються на наукових працях вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологів: С.І.Архангельського, П.Р.Атутова, Ю.К.Бабанського, Л.С.Виготського, В.В.Давидова, П.Я.Гальперіна, О.М.Леонтєва, М.М.Скаткіна, В.А.Сластьоніна, П.І.Підкасистого й інших. Різноманітні аспекти теорії і практики трудового виховання характеризуються в роботах П.Р.Атутова, С.Я.Батишева, К.А.Івановича, А.Г.Калашнікова, С.М.Шабалова.

Розвиток ринкових відносин, утворення різноманітних форм власності висувають нові вимоги до формування та становлення особистості, її самореалізації в сучасних соціально-економічних умовах. Це зумовлює необхідність порушення питань трудової підготовки, котрі не розглянуті в наявних наукових дослідженнях.

Особливо гостро проявляються суперечності між новими вимогами соціально-економічних умов до трудового виховання школярів і недостатнім усвідомленням студентами сутності цих умов; між прагненням школярів до участі в різноманітній творчій трудовій діяльності і недостатньою підготовкою вчителя трудового навчання до її організації; між необхідністю враховувати в трудовому вихованні індивідуальні особливості та творчі нахили учнів і майже повною відсутністю таких умінь у вчителя. Це зумовлює необхідність суттєвого підвищення якості підготовки майбутніх учителів трудового навчання у напрямі розвитку їхніх художньо-творчих умінь і навичок.

Проблема дослідження полягає в істотному вдосконаленні розвитку художньо-творчих здібностей вчителя трудового навчання та підготовки його до трудового виховання школярів відповідно до змінюваних соціально-економічних умов країни, вимог суспільства до трудової підготовки підростаючого покоління. Актуальність проблеми, її недостатня розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **“Розвиток художньо-творчих умінь і навичок майбутніх учителів**

трудового навчання в процесі професійної підготовки”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження входить до плану наукових досліджень кафедри педагогіки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (ВДПУ) з проблеми „Теоретико-методологічні засади педагогічної підготовки майбутніх учителів” (номер державної реєстрації 0101U007274) та кафедри теорії і методики трудового та професійного навчання за темою „Актуальні проблеми підготовки вчителів трудового навчання в сучасних умовах”. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради ВДПУ імені Михайла Коцюбинського (протокол №4 від 26 грудня 2001р.) і узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 2 від 26.02.2002р.).

Об'єктом дослідження є художньо-творча підготовка майбутнього вчителя трудового навчання.

Предмет дослідження – зміст, форми і методи розвитку художньо-творчих умінь і навичок майбутнього вчителя трудового навчання як умови вдосконалення його професійно-педагогічної підготовки до трудового виховання школярів.

Мета дослідження – розробити, обґрунтувати й експериментально перевірити зміст, форми і методи організації художньо-творчої навчальної діяльності майбутніх учителів трудового навчання.

Гіпотеза дослідження: художньо-творчі уміння і навички як необхідна складова професійної діяльності майбутніх учителів трудового навчання максимально розвиваються за умов створення відповідного творчого середовища з використанням особистісно орієнтованого підходу під час вивчення дисциплін художнього циклу.

Завдання дослідження:

1.З'ясувати сутність поняття „творчість” і „творчий потенціал” та визначити умови їхнього розвитку, що розглянуті у філософській, психологічній і педагогічній літературі.

2.Створити модель системи розвитку художньо-творчих умінь і навичок майбутнього вчителя трудового навчання.

3.Визначити умови, розробити форми, методи і критерії розвитку в майбутнього вчителя трудового навчання художньо-творчих умінь і навичок.

4.Експериментально перевірити доцільність, доступність, посильність і достатність художньо-творчої підготовки вчителя трудового навчання та розробити методичні рекомендації для викладачів педагогічних ВНЗ.

Теоретико-методологічною основою дослідження є положення про творчу сутність особистості, системний підхід до дослідження освітнього процесу, особистісно-діяльнісний підхід, ідеї гуманізації освіти. Дослідження спирається на філософію творчості (В.П.Андрущенко, М.О.Бердяєв, І.А.Зязюн, В.О.Кудін, А.Т.Шумілін), методологію сучасної педагогіки (Г.С.Гершунський, С.У.Гончаренко, В.С.Ледньов), ідеї естетичного виховання (І.Д.Бех, О.М.Коберник, О.Мелік-Пашаєв, Б.М.Неменський, Г.С.Тарасенко, Б.М.Теплов, Б.П.Юсов), теоретичні підходи до вибору змісту професійної освіти (В.П.Безпалько, Р.С.Гуревич, Г.Є.Левченко, Н.Г.Ничкало, В.К.Сидоренко, М.М.Скаткін, М.І.Сметанський, С.О.Сисоєва, Г.В.Терещук, О.Т.Шпак та ін.).

Законодавчу базу дослідження становлять Закони України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, „Про вищу освіту”, Національна доктрина розвитку освіти в Україні, Державна національна програма „Вчитель”, Концепція професійно-технічної (професійної) освіти, а також нормативні документи Міністерства освіти і науки України.

Методи дослідження. Дослідження виконувалося за допомогою методів, що адекватні меті і завданням:

теоретичних – аналіз філософської, педагогічної, психологічної і методичної літератури; нормативних документів; порівняльний аналіз, синтез, абстрагування, моделювання;

емпіричних – систематичні й періодичні педагогічні спостереження; вивчення, аналіз і узагальнення досвіду роботи педагогічних і художніх ВНЗ, анкетування, бесіди, тестування, педагогічний експеримент; математичні методи опрацювання експериментальних даних.

Педагогічні спостереження протягом десяти років за роботою студентів педагогічного університету, бесіди, інтерв'ювання вчителів, студентів, викладачів сприяли виявленню умов удосконалення підготовки вчителя трудового навчання до художньо-творчої діяльності, розвитку їхніх художньо-творчих умінь і навичок.

Проведені в процесі дослідження анкетні опитування, спостереження за роботою студентів, оцінювання художньо-творчих робіт допомогли визначити реальний рівень художньо-творчих здібностей студентів, установити чинники, що впливають на розвиток цих здібностей, уточнити знання, вміння та навички студентів з питань художньої творчості.

В основу дослідження покладено констатувальний і формувальний експерименти, дослідно-практична робота з розробки і впровадження елементів художніх технологій, вивчення теоретичного матеріалу, проведення лабораторних і практичних робіт, виконання творчих завдань; широко використовувався метод експертних оцінок.

Дослідження виконувалося на базі педагогічно-індустріального факультету, а згодом – Інституту перспективних технологій, економіки і фундаментальних наук ВДПУ. В експерименті були задіяні також середні загальноосвітні школи I-III ступеня № 22, №32, ВПУ №7 м. Вінниці, де проходили педагогічну практику майбутні вчителі трудового навчання. Дослідженням було охоплено 443 студентів першого-п'ятого курсів, 12 учителів трудового навчання та 5 викладачів ВНЗ.

Дослідження проводилося поетапно протягом 1996-2005 років:

1 етап (1996-1998 рр.) – ознайомлення з теорією і практикою педагогічної вищої освіти, накопичення емпіричного матеріалу, вивчення філософської, психолого-педагогічної, соціологічної літератури, формулювання наукової проблеми, розробка наукового апарату дослідження;

2 етап (1999-2002 рр.) – теоретичний аналіз наукових праць з проблем художньої освіти, вивчення педагогічного досвіду, моделювання системи розвитку художньо-творчих умінь та навичок майбутнього вчителя трудового навчання, формулюючий і коригуючий експеримент. Розроблявся зміст художньої підготовки вчителя, система навчальних завдань, застосовувалися дидактичні художні засоби,

опрацьовувалися й аналізувалися учасниками експерименту дані виконаних завдань, обговорювалися перспективні завдання;

3 етап (2003-2005 рр.) – систематизація і узагальнення результатів дослідження, їхня апробація та впровадження в педагогічний процес, розробка спецпрактикуму, оформлення результатів у вигляді кандидатської дисертації.

Наукова новизна і теоретичне значення полягають у тому, що: *вперше* художня творчість учителя трудового навчання розглядається не як діяльність, спрямована на перетворення об'єктів навколишнього світу, а як гуманізована складова педагогічної творчості, котра сприяє розвитку творчої особистості майбутнього вчителя; *визначено* умови розвитку художньо-творчих умінь і навичок та розроблено форми, методи і критерії їх оцінювання; *розроблено і теоретично обґрунтовано* модель системи розвитку художньо-творчих умінь і навичок майбутнього вчителя трудового навчання; *подальшого розвитку набули* положення щодо психолого-педагогічного механізму формування художньо-творчого мислення майбутнього вчителя трудового навчання, яке характеризується системою взаємозумовлених характеристик (когнітивної, емоційної, мотиваційної і діяльнісної).

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці змісту навчальних курсів „Художня обробка матеріалів”, „Основи художнього проектування”; впровадженні в практику інноваційної методики виконання ескізів творчих робіт, яка ґрунтується не на традиційних алгоритмах побудови малюнків, а на емоційному сприйнятті об'єкта; методики застосування комп'ютерних технологій для демонстрації і виготовлення ескізів художньо-творчих робіт.

Особистий внесок автора в одержання наукових результатів. Усі теоретичні й експериментальні результати дослідження отримано і здобуто дисертантом самостійно

У статті „Використання комп'ютерних технологій для стилізації малюнків під різні види художньо-творчих робіт”, написаній у співавторстві з Коломієць Т.Д., особистим внеском автора є розробка методики використання комп'ютерних технологій для виготовлення і демонстрування ескізів художньо-творчих робіт.

Вірогідність результатів дослідження забезпечена теоретико-методологічною обґрунтованістю вихідних позицій, використанням комплексу методів, адекватних цілям і завданням дослідження; кількісним і якісним аналізом фактів, матеріалів і результатів дослідно-експериментальної роботи, що реально відображають теоретичну і практичну сторони досліджуваної проблеми; опрацюванням і широким обговоренням результатів, використанням об'єктивних і доказових методів дослідження.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на: міжнародних науково-практичних конференціях „Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми” (Київ-Вінниця, 2002 р., 2004 р.); „Теоретичні і методичні засади розвитку професійно-педагогічної освіти у контексті європейської інтеграції” (Київ, 2003 р.); всеукраїнських науково-практичних конференціях „Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість” (Київ, 2003 р.) і „Психолого-педагогічні проблеми підвищення якості підготовки педагогічних кадрів у ВНЗ: стан, проблеми, перспективи” (Чернівці, 2003 р.); науково-практичних конференціях викладачів і студентів „Актуальні проблеми трудової і

професійної підготовки молоді” (Вінниця 2001-2004 рр.); засіданнях кафедр педагогіки, теорії і методики трудового та професійного навчання ВДПУ.

Результати дослідження **впроваджено** в практику роботи Інституту перспективних технологій, економіки та фундаментальних наук Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського (довідка №.10/59 від 28.12.2005 р.), кафедри трудового навчання та креслення Національного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова (довідка №62-10/2239 від 14.11.2005 р.), технологічного педагогічного факультету Уманського університету імені Павла Тичини (довідка №21/03 від 12.01.2006 р.), кафедри теорії і методики трудового і професійного навчання Хмельницького національного університету (довідка №62-10/2239 від 14.11.2005 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлені у 9 публікаціях, з них 1 у співавторстві. 6 статей опубліковано у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (208 найменувань, з них 2 іноземною мовою). Дослідження містить 40 малюнків на 32 сторінках, 16 таблиць на 15 сторінках, 8 додатків на 26 сторінках. Повний обсяг дисертаційної роботи – 232 сторінки. Основний текст – 186 сторінок.

РОЗДІЛ 1

РОЗВИТОК ХУДОЖНЬО-ТВОРЧИХ УМІНЬ І НАВИЧОК МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Соціальні вимоги до професійної діяльності вчителя трудового навчання

Система освіти складалась багатьма роками, багаторазово перевірялась, стверджувались її основні принципи і вимоги, основним з яких було і є успішне виховання молоді, її підготовка до творчого виконання трудових обов'язків у вибраній професії. Виникнення і широке впровадження в усі галузі життя електронних засобів, комп'ютеризація, поява засобів масової інформації і комунікації диктують нові вимоги до системи освіти, до перегляду багатьох, вже встановлених стереотипів, у підготовці вчителя.

Питання професійної освіти почали ставитись і розв'язуватись, у першу чергу, з поліпшення і реформування підготовки вчителів, удосконалення програм, які допомагали б підвищенню їхньої педагогічної майстерності [15; 16; 18; 37; 60; 73; 96].

Нині відомі такі моделі підготовки вчителя трудового навчання:

- модель готовності вчителя трудового навчання до здійснення політехнічної освіти (І.Б. Васильєв, В.І.Гусєв [37]);
- узагальнена модель фахівця, побудована на основі цілей його підготовки (Н.Ф.Тализіна та ін. [177]).

На жаль, аналіз цих моделей засвідчує, що в них переважає вузькопрофесійний підхід. В той самий час, зміни, що відбуваються в галузі високих технологій передбачають використання принципово нової моделі вчителя трудового навчання ХХІ ст. Така модель відображає соціальні вимоги до професійності та особистості учителя і повинна виходити з тих якісних змін, що відбулися в структурі і характері суспільного виробництва нового тисячоліття.

Основними з цих змін є такі:

- чітка спрямованість на потреби людини і гармонізацію її стосунків з навколишнім середовищем;
- посилення глобалізації всього суспільного життя;
- широка інформатизація всіх його сфер;
- суттєве зростання значення людського чинника;
- швидке старіння і швидке відновлення конкретних знань;
- загострення екологічних проблем тощо.

У цих умовах суттєво зростає значення фундаментальної підготовки вчителя, її гуманізації та гуманітаризації. Сучасна людина, по-перше, повинна осмислювати складність екологічних, соціальних, духовних та економічних проблем, необхідність їх швидкого розв'язання, і по-друге, на рівні підсвідомості в ній повинно бути закладене осмислення глибокої єдності природи і людини.

У зв'язку з цим у відповідності до нових соціальних вимог до змісту та характеру професійної діяльності вчителя трудового навчання сформувались відповідні вимоги і до його особистості [33; 83; 88], які певною мірою відрізняються від тих, що висувалися до вчителя трудового навчання раніше [105; 112; 174]. Так, учитель трудового навчання має характеризуватися розвинутою самосвідомістю, особливою структурою особистісних якостей, сучасним стилем мислення [90; 106; 172]. Його інтелект, професійні якості і особисті риси обумовлені неповторною індивідуальністю. Вони суттєво впливають на характер професійної діяльності.

Коли мова йде про творчість, інновації у діяльності представників технічної культури, то ми маємо на увазі не стільки перетворення світу чи створення нових технологій, скільки гуманне ставлення до природи і відповідальність за результати своєї діяльності.

Упродовж останніх років захищена значна кількість докторських і кандидатських дисертацій з проблем підготовки вчителя трудового навчання, з організації різноманітної трудової діяльності школярів. Стосовно розвитку творчих здібностей заслуговують на увагу дисертаційні роботи Н.П.Знамеровської „Підготовка вчителя трудового навчання до розвитку художньо-конструкторських здібностей учнів основної школи” [72], Г.М.Мамус „Розвиток технічних здібностей майбутніх вчителів трудового навчання у процесі конструювання та моделювання швейних виробів” [115], Н.В.Слюсаренко „Розвиток творчих здібностей учнів 5-9 класів на уроках обслуговуючої праці засобами ігрової діяльності” [170], І.О.Теплицького „Розвиток творчих здібностей школярів засобами комп'ютерного моделювання” [179], Л.М.Шпак „Розвиток творчих здібностей учнів основної загальноосвітньої школи з конструювання та моделювання одягу на уроках трудового навчання” [199] та інших. Проте в них не розглядається методологічні основи розвитку художньо-творчих здібностей майбутніх учителів трудового навчання в процесі професійної підготовки, хоч у деяких публікаціях звертається увага на необхідність підготовки майбутнього вчителя трудового навчання до естетичного виховання школярів. У цьому плані цінним є дисертаційне дослідження Г.І.Разумної „Підготовка майбутніх вчителів трудового навчання до естетичного виховання учнів основної школи” [149].

Стосовно підготовки вчителя трудового навчання мова має йти, на нашу думку, про зміну технократичного принципу підготовки на гуманітарний шляхом підміни пасивно-виконавчих функцій на активно-творчі. Сучасність, з однієї сторони, висуває нагальну необхідність, а з іншої – пропонує широкий спектр можливостей виховання гармонійно-розвиненої особистості, фахівця з потужним гуманітарним і професійним творчим потенціалом, з інтегрованою галузевою, соціальною, навчально-методичною та інноваційно-креативною компетентністю [120, с.120].

Викликає інтерес типологія творчої особистості, запропонована В.І. Андрєєвим [7], яка може бути поширена на педагогів: теоретик-логік, теоретик-інтуїтивіст, експериментатор-організатор, ініціатор.

Своєрідність і різноманітність виробничо-технічної праці, з якою стикається вчитель трудового навчання викликає розвиток певних видів мислення. Аналіз структури будь-якого виду діяльності (математичного, технічного, художнього мислення) висуває проблему пошуку раціональних шляхів навчання цьому виду діяльності, а для цього необхідно визначити психологічні основи розвитку того чи іншого типу мислення. Значний крок у вирішенні питання про розвиток технічного мислення зробив Т.В.Кудрявцев у своїй монографії „Психологія технічного мислення”, де визначив структуру технічного мислення і підкреслив особливу роль наочності та проблемного навчання у його розвитку [98, с.182].

Безумовно, вчитель трудового навчання має володіти, насамперед, технічним мисленням, оскільки його професійна діяльність, як це передбачено інваріантною частиною навчального плану, тісно пов'язана з технікою і технологічними процесами. Проте специфіка педагогічної діяльності і можливості варіативних частин навчального плану передбачають, що вчитель трудового навчання повинен мати достатній рівень і художнього мислення, яке, насамперед, має бути творчим.

Поєднання обох культур, технічної і гуманітарної, в одній особистості особливо важливе для вчителя, а тим більше для вчителя трудового навчання. Глибокі технічні знання мають органічно поєднуватися в ньому з високою гуманітарною культурою. Сьогодні на уроках трудового навчання вже не можна вивчати обробку деревини чи металу без урахування економічного, естетичного, екологічного, морального чи національного аспектів. Врахувати всі ці сторони навчально-виховного процесу на кожному уроці, підійти по-новому до вивчення складних технологічних процесів зможе лише творчий учитель. Якщо уроки трудового навчання будуть проводитися з урахуванням названих аспектів, то питання про їхню доцільність чи недоцільність, яке зараз обговорюється на рівні чиновництва, відпаде. Саме тому ми звертаємо увагу на актуальність проблеми розвитку творчих здібностей у майбутнього вчителя трудового навчання.

Майбутній учитель багато цінного дізнається через культуру [154]. Центральне місце в культурі займає національна художня культура і мистецтво. „Набуття знань у галузі мистецтва є особливо важливим для майбутніх педагогів, професійним покликанням яких є виховання молодого покоління громадян України, формування їхнього духовного світу, ідеалів та ціннісних орієнтацій” [133, с.491]. Нам імпонує думка В.Ф.Орлова, який стверджує, що мистецтво є

рушійною силою, „що піднімає особистість до висот людяності, моральності, духовності”, а спілкування з мистецтвом має бути таким, щоб воно сприймалося „як особливий спосіб життя, насичений високими почуттями і глибокими думками” [130, с.209].

Мета художньої освіти в підготовці вчителя трудового навчання – формування його художньої культури, що припускає уміння цінувати і розуміти прекрасне в природі, у продуктах – результатах фізичної, розумової і духовної праці людей; уміння брати посильну участь у процесах підтримки і відновлення суспільної культури шляхом удосконалення своєї особистості, художнього спілкування і власної участі в художній творчості і культурному житті країни і світу. Учитель трудового навчання повинен розуміти, що мистецтво має особливі можливості емоційно-образного впливу на людину, сприяє розвитку всіх сторін особистості. У педагогічній теорії й у психологічній науці незамінність мистецтва у формуванні особистості – встановлений факт. Видатний вчений-психолог О.М.Леонтьєв був переконаний в особливій місії мистецтва. Він вважав, що „мистецтво і є тією єдиною діяльністю, що відповідає завданню відкриття, вираження і комунікації особистісного змісту дійсності, реальності” [104]. Могутнім засобом, що сприяє всебічному і гармонійному розвитку особистості, називав мистецтво Б.М.Теплов [180]. На думку Л.С.Виготського, саме художнє переживання „ніби нагромаджує енергію для майбутніх дій, дає їм новий напрям і змушує дивитися новими очима на світ” [42].

Визначенню ролі мистецтва в розвитку професійної культури майбутніх фахівців присвячені роботи О.М.Отич [134], О.П.Рудницької [155] та інших. О.М.Отич зазначає, що „неможливо переоцінити ролі мистецтва, яке здатне гармонізувати особистісний, професійний і творчий розвиток людини; виховувати її моральну та естетичну культуру, формувати гуманістичний світогляд і національну самосвідомість, відкривати їй красу, втілену в художніх творах, предметах і явищах оточуючого світу, розвивати в ній потребу жити й творити за її законами, самовдосконалюватись упродовж усього життя, прагнучи до ідеалу прекрасного” [134, с.191]. Мистецтво є ефективним засобом розвитку особистості, сприяє формуванню в людини „спеціальних здібностей і смаку, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій” [155, с.29]”

Як відомо, сутність людини виявляється в її цілісності, і, отже, становлення особистості має здійснюватися за законами цілого. Здібності кожного індивіда взаємозалежні і взаємообумовлені, і незрозумілість певної їхньої частини веде не стільки до одностороннього формування особистості, як часто думають, скільки до невисокого рівня її здібностей узагалі.

Кожний викладач має, насамперед, піклуватися про цілісний розвиток студента, розуміючи, що лише в цьому випадку можна досягти високого рівня розвитку його окремих здібностей. Яка ж функція мистецтва в процесі цілісного формування особистості? Існує поширена думка, що сприйняття мистецтва - це, насамперед, приємне проведення вільного часу, розрядка після напруженої праці, своєрідна релаксація, і що впливає мистецтво лише на емоційну сферу особистості, а інтелект не відчуває прямого впливу мистецтва. Але художнє

сприйняття – це і почуттєвий відбиток деякого об'єкта і, одночасно інтелектуальне розуміння втіленого в ньому зовнішнього життєвого змісту.

Цей факт знаходить підтвердження в результатах дослідження роботи головного мозку в процесі сприйняття художнього твору. Як відомо, кожна півкуля має свої специфічні програми. Так, праву півкулю називають „емоційною”, а ліву – „розумовою” [152; 157]. І, відповідно, поширилася думка про те, що права півкуля домінує в процесі сприйняття художньої інформації, а ліва – наукової. Проте, як показали проведені в останні десятиліття дослідження нейрофізіологів, усе не так просто. І в процесі художньої творчості, і в процесі художнього сприйняття відзначається однаковий рівень активності обох півкуль. Вчені пояснюють це тим, що специфічні програми кожна півкуля використовує в більшості повсякденних ситуацій для адаптивної поведінки. Коли ж виникає неординарна проблема, коли потрібний новий погляд на реальність, коли складність завдання потребує нових внутрішніх побудов, нового творчого зусилля, у роботу включаються вони обидві [91].

У творчості задіяне формування зорових уяв. Перенесення створеної зорової уяви на полотно – справа техніки, а не творчості. Однак у процесі відтворення картини на полотні зорова уява може змінюватися. Зміна зорових уяв – процес творчий.

Отже, в ситуаціях, що потребують творчого підходу, людський мозок працює в «режимі» активного діалогу, здійснюючи обмін сигналами між двома півкулями. А художнє сприйняття – процес творчий. У мистецтві створення уявлень – безпосереднє завдання творчості. І робота уяви необхідна як у процесі художньої творчості, так і в процесі художнього сприйняття. Розуміння художньої інформації репродуктивним шляхом неможливе в принципі. Якщо наукова інформація повинна бути „засвоєна”, то художня – „добудована” силою уяви. Надзвичайні можливості художнього мистецтва у формуванні і розвитку особистості визначені ще й тим, що мистецтво звернене до людини у всій її цілісності, до всіх „поверхів сприйняття”. Не випадково багато науковців-педагогів серед основних причин низького рівня розумової діяльності учнів та студентів часто називають відсутність у них стійких художніх інтересів [155; 178].

Значний інтерес викликають висновки психологічного дослідження, мета якого – виявити інтегральні залежності властивостей нервової системи, пов'язані з особливостями міжпівкульної взаємодії. Вивчалися студенти московських ВНЗ: актори, художники, музиканти (художня творчість); математики, філософи, педагоги-лінгвісти (розумова діяльність); спортсмени (рухова активність). Виявилось, що високі показники працездатності й емоційності характерні для осіб „художніх” професій, а в групі „розумових” професій більшість осіб має середні показники цих ознак. Більш того, високопрацездатний тип частіше зустрічається серед осіб, які обрали своєю професією художню творчість [157].

Школа як соціальний інститут покликана прилучати нові покоління людей до норм, цінностей, законів суспільства, завжди повинна відповідати вимогам культури свого часу. Тому система педагогічної освіти і її складові – зміст освіти і структура

навчального процесу – зумовлені доміантними напрямками того або іншого типу культури.

У нинішню епоху постіндустріалізму все частіше проникають у наукові дослідження етичні і естетичні питання, оскільки відповідальність науки перед природою і людством за останній час сильно зросла [13].

Схиляння перед красою, прагнення в усіх сферах діяльності досягти еталона визначало розвиток культури античного суспільства. В античній школі навчали не лише граматики й математики, а й мистецтву співати, танцювати, грати на лірі. Доіндустріальна (космогенна) цивілізація, що ввібрала в себе культуру античного світу і європейські традиції, дала поштовх для формування глибинних менталітетів індустріальної цивілізації. Бурхливе процвітання останньої забезпечило прискорений прогрес техніки і технологій, що стали доміантною суспільного розвитку.

Суть індустріального типу культури визначається науковим пізнанням природи, необхідним для розвитку техніки. Закони техніки стали законами суспільства: раціоналізм, техніцизм, прагматизм, функціоналізм – еталони культури і доміантні риси суспільної свідомості. Прагнення до користі, до обов'язкової вигоди призвели до порушення гармонії між природою і людиною. Людина стала розглядатися як носій знань і умінь, необхідних для розвитку науки і техніки, як засіб в розвитку індустріального суспільства, як своєрідний вид сировини [36].

Наприкінці ХХ ст. ейфорія індустріально-технологічного оптимізму пішла на спад. Багато провідних західних філософів, соціологи, економісти заговорили про „кризу індустріалізму”, основну причину якої вони вбачали в атрофії духовних основ даної цивілізації. Людина перетворилася в беззаперечного виконавця машиноподібних соціальних систем, суворих установлених правил.

Усе це вплинуло на освіту, що набула авторитарного характеру. У навчальних закладах формували вузький професіоналізм, давали уніфіковані знання, уміння і навички, придушувалися творчі здібності й індивідуальність людини. У більшості навчальних закладів такі тенденції продовжувалися і донедавна, що породило зростання соціально-психологічного незадоволення учасників освітнього процесу. В першу чергу, це стосується соціально неадекватного психолого-педагогічного змісту освіти вищої школи [17].

Наукові педагогічні і філософські роботи кінця ХХ ст. [55; 59; 76; 98] відрізняються своєю стурбованістю щодо місця людини в сучасних умовах, її здатністю вберегти себе, вижити в складній ситуації. Вміння людини перетворювати світ, які вона набула в епоху індустріальної цивілізації, стали особливо небезпечними для самої людини за умови деградації її духовності, відсутності гармонії з природою. Яскравим прикладом тому стали події 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку.

Виникла необхідність урахування потреб індивідуума, пошуку методів і форм навчання, адекватних запитам нової постіндустріальної цивілізації, основною рисою якої є „людиноцентричність”. Одним із найістотніших принципів, узагальнюючих провідну ідею професійної освіти, є „надання переваги особистісному началу над вузько – професійним”. При цьому

професійні знання, уміння і навички постають як засоби, інструмент його реалізації, що доповнюються вольовими якостями та стратегіями творчої діяльності: „... у системі засобів, про які йдеться, підвищується питома вага тих, що забезпечують професійне і особистісне самовдосконалення” [13, с.11]. Крім того, треба привести у відповідність людське сприйняття, засіб існування і спосіб життя з реальним навколишнім світом.

Сьогодні наростає тенденція до парадигмального оформлення гуманістичного типу керування навчальною діяльністю, в основі якого лежить реалізація концепції особистісно орієнтованого навчання, що базується на принципах природо- і культуродоцільності. Саме функціонування особистісно орієнтованих технологій сприяє вихованню нової високодуховної і моральної генерації в нашому суспільстві. Такий підхід передбачає новий погляд на виховання, імперативом якого буде не пресинг з боку викладача, а спільна діяльність педагога й студента, результатом котрої повинно стати становлення в майбутнього фахівця механізму саморегуляції. У першу чергу це означає формування в людини потреби в знаннях, уміння знаходити і переробляти значні масиви інформації, застосовувати знання лише на благо Людства.

Сучасна цивілізація породила безліч глобальних криз, що призвело до проблематизації стратегії її розвитку і системи її цінностей. Система цінностей і сенсу життя, яка характерна для техногенного розвитку, включає особливі поняття людини і її місця в світі.

Це, перш за все, уявлення про людину як про діяльну істоту, яка протистоїть природі і призначення якої полягає в перетворенні природи та підпорядкуванні її своїй волі. З цим розумінням людини органічно пов'язане розуміння діяльності як процесу, спрямованого на перетворення об'єктів і їхнього підпорядкування людині. Цінність перетворюючої діяльності є головною рисою техногенної цивілізації.

Характеризуючи базисні цінності техногенних культур, можна виділити розуміння природи як неорганічного світу, який є закономірно впорядкованим полем об'єктів, що виступають матеріалами і ресурсами для людської діяльності. Вважалось, що ці ресурси безмежні і людина має можливість черпати їх з природи в масштабах, що постійно розширюються. Протилежністю цим установкам було традиціоналістичне розуміння природи як живого організму, маленькою частинкою якого є людина.

У системі домінуючих життєвих сенсів техногенної цивілізації особливе місце посідає цінність інновацій і прогресу. Успіх перетворюючої діяльності, що призводить до позитивних для людини результатів і соціального прогресу, розглядається в техногенній культурі як обумовлений знанням законів зміни об'єктів. Таке розуміння органічно пов'язується з пріоритетною цінністю науки, яка дає знання про ці закони. Наукова раціональність у цьому типі культури виступає домінантою в системі людського знання, здійснює активний вплив на всі інші його форми.

Безумовно, техногенна цивілізація дала людству багато досягнень. Науково-технологічний прогрес і економічне ростання призвели до нової якості життя, забезпечили зростаючий рівень споживання, медичного обслуговування,

збільшили середню тривалість життя. Більшість людей пов'язували з прогресом цієї цивілізації надії на краще майбутнє. Ще пів століття назад мало хто думав, що саме техногенна цивілізація приведе людство до глобальних криз, коли воно опиниться буквально на порозі свого самознищення. Екологічна і антропологічна криза, зростаючі процеси відчуження, винайдення все нових засобів масового знищення, які загрожують знищенням всього людства, все це побічні продукти техногенного розвитку. І тому зараз постало питання: чи можна вийти з цих криз, не змінюючи базисної системи цінностей техногенної культури?

Ми виходимо з того, що цю систему цінностей потрібно буде змінювати, що переборення глобальних криз потребує зміни цілей людської діяльності і її етичних регулятивів. Якісна новизна сучасного етапу розвитку людства в тому, що техногенний розвиток цивілізації утворив загрозу для подальшого існування природи і людини. Діючи в сучасній культурі норми та ідеали мало сприяють пошуку шляхів виходу з кризи. Все це надає гостроти характеру наполегливого і послідовного пошуку нових регулятивів, осмисленню нових пізнавальних, ціннісних і діяльнісних установок і орієнтацій культури в виробленні стратегії виживання і подальшого стійкого розвитку людства в ХХІ ст.

Нині людська цивілізація виявилась на роздоріжжі. Дослідницькі програми, пізнавальні моделі, ціннісні орієнтації і діяльнісні регулятиви, що традиційно склалися в культурі, близькі до свого вичерпання. Пошук нових ускладнений ситуацією глибокої кризи культури, катастрофічним станом відносин природи і суспільства, кризою норм, ідеалів і регулятивних принципів в науці, мистецтві, праві, світосприйнятті в цілому. Очевидно, що процес реформування системи цінностей не є легкою справою, а тому її потрібно починати з дитинства, і основна роль тут відводиться вчителю.

Найяскравішим представником техногенної культури для школяра є вчитель трудового навчання. Тому саме йому доведеться формувати в дитячій уяві нове ставлення до діяльності людини, до її місця в природі. Мова в першу чергу повинна йти не про техніку, а про людину, її сутність, цивілізованість, здібність не лише творити, перетворювати, змінювати зовнішній світ, а й нести відповідальність за результати своєї діяльності. Тоді і лише тоді можна розраховувати на те, що технічні досягнення перестануть сприйматися як загроза і повною мірою послужать справі гармонізації стосунків людини з природою.

У світі сучасних екологічних проблем науково-технічний прогрес (НТП) часто постає як явище не стільки корисне, скільки шкідливе і навіть небезпечне для людства. У науці і техніці часто бачать не створювальне начало і перетворювальні можливості, а деструктивну силу, яка руйнує природу і порушує природно екологічну рівність. Звідси заклики і спроби якщо не зупинити розвиток науки і техніки, то хоч спрямувати їх у визначене, завчасно задане русло. Насправді і наука, і техніка можуть та повинні розглядатись як явище позитивне та прогресивне. Для цього людина має добре усвідомлювати свою активну, перетворюючу роль у взаєминах з технікою і природою, а також свою повну відповідальність за техногенні зміни.

Техніка спричиняє позитивну і негативну дію на навколишнє середовище, лише будучи інструментом реалізації певних задумів людей, засобом досягнення їхніх цілей. Отже, залежно від намірів людей, вона може використовуватися ними як на шкоду, так і на користь, про що й свідчить уся історія людства. Замість очікуваного органічного, гармонійного злиття людини з природою на основі використання новітніх технічних засобів, які підсилюють і розширюють природні можливості людини, техногенна цивілізація відірвала людину від природи, протипоставила її природі. Причому негативні наслідки такого вибору людства мали тенденцію зростання протягом декількох останніх століть.

Відрив науково-технічного прогресу від морального розвитку суспільства викликає сумнівну альтернативу: або прогрес науки і техніки, або прогрес людини. Так, наприклад, англійський філософ, відомий працями в галузі культури, А.Тойнбі вважає, що мораль статична, а техніка динамічна, і розрив між технічним і моральним розвитком людства постійно збільшується.

Подібний підхід виключає компромісне рішення проблеми. Ключ до пошуку – в комплексному розв’язуванні: єдність і нерозривність науково-технічного, соціального і морального прогресу.

Подолати диспропорції і протиріччя в суспільному розвитку, на нашу думку, значною мірою здатне естетичне виховання, прилучення людей до мистецтва. Науково технічний прогрес збільшує міру матеріальних потреб людини, мистецтво ж збільшує міру його внутрішніх духовних потреб. У проблемі охорони внутрішнього світу людини роль мистецтва неоціненна. Тут доречним є гасло – „Краса спасе світ”.

Людство приходить до усвідомлення того, що вирішити проблеми людини завдяки технічному прогресу, поза самою людиною, її розвитком і самовдосконаленням – неможливо. Природа і призначення людини не в тому, щоб бути одним із видів „сировини”. Людина – субстанція цілого і його зміст. Потреба культури антропоцентричного типу в цілісній людині диктує необхідність культивування тих форм її діяльності, що сприяють формуванню і розвитку цілісності. Відтворює ж людське буття в його цілісності мистецтво, що володіє спроможністю моделювання надскладної системи „людина” [76]. І не випадково американські дослідники Р.Нусбіт і П.Ебурдін серед 10 мегатенденцій культури ХХІ ст. одночасно називають і відродження художньої культури, і тріумф особистості.

На думку С.І.Гессена, російського філософа і педагога, „правильна педагогіка повинна повторювати той шлях, яким йшло все людство в цілому” [53]. А перший метод освоєння людиною дійсності – художньо-образний. Художня діяльність синкретична, тому що містить у собі разом неподільно всі види людської діяльності, лише висуваючи на перший план то один із них, то інший, а художнє „подвоєння” реального життя потребує сполученої дії всіх психічних сил особистості: уяви, переживання, інтуїції, мислення, пам'яті, “імпульсу спілкування”. Тому в художньому потенціалі немов акумульовані здібності людини загалом, і розвиток художньо-творчого потенціалу кожного студента сприяє розкриттю і розквіту всіх його дарувань.

Для того, щоб мистецтво виконало свою місію в процесі підготовки вчителя трудового навчання, повинно змінитися ставлення до предметів художнього циклу. Культура, творцем якої є людина, розвивається, проте, за своїми законами, і незнання основних тенденцій прямування культури може мати трагічні наслідки для суспільства. Культура XXI ст. потребує особистість, спроможну до вільного і гідного вибору своєї позиції в світі. А формування такої особистості поза мистецтвом – неможливе [19, с. 432].

1.2. Роль мистецьких дисциплін у розвитку професіоналізму вчителя трудового навчання

Сьогодні мільйони людей нашої країни займаються художньою творчістю, багато хто з них увесь свій вільний час віддає декоративно-прикладному мистецтву. Часто проходять виставки народних умільців, що користуються незмінним успіхом. Цей підвищений інтерес – прояв споконвічного прагнення людини до прекрасного. Народна творчість робить значний внесок у духовну культуру суспільства, значною мірою вирішує проблему організації вільного часу, дозвілля. Тисячі людей у місті і селі прилучаються до народної творчості. Мистецтво для них стає захопленням, життєвою потребою. І це не випадково. Споконвіку в народі живе прагнення прикрашати свій побут. Твори художньої творчості завжди сприяли вихованню естетичного смаку. Декоративно-ужиткове мистецтво – це частина „другої природи” світу речей і предметів, що оточують людину. Важливо, щоб почуття прекрасного, яке живе в її душі, не покидало людину ніколи – ні під час відвідування музеїв і художніх виставок, ні в часи перебування на природі, ні в спілкуванні з людьми.

Сьогодні педагоги [65; 114; 123] все частіше і частіше звертаються до народного мистецтва, намагаючись проникнути в його глибинну суть, зрозуміти і виявити його естетичні функції, зв'язок із життям. Адже народне мистецтво завжди було мистецтвом живим, що йде в ногу з часом. На кожному історичному етапі воно незмінно було частиною життя народу, задовольняючи й утилітарні, і духовні потреби. Яскраве, життєрадісне і самобутнє, створюване майстрами відповідно до найдавніших традицій і за неписаними законами краси, народне мистецтво завжди виражало дух, характер і світовідчуття народу [9; 52].

Декоративно-ужиткове мистецтво – складова частина культури. Початки його – в глибокій старожитності. Зберігаючи тісний зв'язок із традиціями минулого, воно набуває нового змісту, нові якості і рис сьогоденного дня [86; 87]. Предмети декоративно-ужиткового мистецтва „стають духовним середовищем, в якому формуються світогляд, естетичні ідеали, моральні цінності й трудові якості особистості” [167, с.55].

Народне мистецтво охоплює всі види творчості, що розвиваються як єдиний комплекс, органічно входять у життя народу. Протягом усієї історії людства народне мистецтво відображало його смаки і прагнення, поняття про красу, морально-етичні норми [113, с.76].

Створюючи предмети ужиткового мистецтва, народні майстри використовували природні матеріали – дерево, глину, льон, коноплі, шерсть, лозу

і т.ін. Вони прекрасно знали і відчували особливості та властивості матеріалу і намагалися у виробках сповна виявити та показати їх. Ось чому на гончарному колі народжувалися бездоганні за своєю красою різноманітні форми кераміки, прикрашені яскравим розписом; із простих ниток на звичайній полотнині майстрині створювали у вишивках поеми про красу світу і природи; дерев'яні вироби умільці прикрашали різьбленням, випалюванням, інкрустацією; із шерсті ткали килими з квітковим і геометричним орнаментом.

Життя народу завжди було тісно пов'язане з природою. Вона ж і надихала майстрів на створення неповторних творів. Українські килими, настінні розписи, вишиті рушники – це своєрідний гімн красі. У вічному ж відновленні природи – початки завжди нових відчуттів художника, його оригінальних трактувань і уяв.

Кожний майстер вкладав у свій виріб любов і талант. В предметах художньої творчості відображена мудра простота поглядів, дум і сподівань народу. Гармонія функції і художньої форми, декору речі, складала єдине ціле. Пройшли століття, змінився світогляд людей, їхній побут, а вироби народних майстрів – керамічний посуд, візерункове ткацтво, різьблення по дереву – і сьогодні як і раніше захоплюють нас своєю досконалістю. У наш час декоративне мистецтво не лише зберігається в музейних залах, воно живе в народі. Художники-професіонали, народні умільці створюють речі гарні і необхідні в нашому побуті.

У вік науково-технічного прогресу й прискореного темпу життя інтерес до робіт, що зберігають поезію ручної праці, офарблюється особливим почуттям. З почуттям благоговіння ми ставимося до виробів, що бережуть тепло людських рук. Адже в кожній речі – частина душі, серця майстра.

Декоративно-ужиткове мистецтво – це один із видів художньої діяльності, твори якого поєднують естетичні та практичні якості. Декоративне означає „прикрашувальне”. Термін „ужиткове мистецтво” ввів В.Січинський. Основне завдання декоративно-ужиткового мистецтва – зробити гарним предметне середовище людини.

Поділ декоративно-ужиткового мистецтва на жанри здійснюється за призначенням предмета (меблі, посуд тощо), за технікою виконання (різьблення, ткацтво, розпис та ін.), за матеріалом (деревина, кераміка, текстиль тощо).

Сьогодні народне мистецтво розглядається як живий феномен художньої культури, особливий вид духовної творчості, що взаємодіє з художньо-професійним видом творчості. Раніше ж його прирівнювали або до художньої промисловості, або до самодіяльної творчості, не розуміючи їх структурних і функціональних відмінностей.

Для народного мистецтва характерне наслідування та колективна розробка образів, мотивів, сюжетів, художніх принципів і прийомів, орієнтування на традицію. Мистецтво ж художника-професіонала ґрунтується на прагненні до оригінальності, протиставлення свого образу загальновідомому, часто навіть і самій традиції. У творчості художника головним є новація.

Ще одна відмінність двох видів творчості залежить від умов художнього сприйняття. У народній творчості необхідною умовою художнього сприйняття є дотримання подібності зразка. Тут твори оцінюються художньою системою школи народної майстерності. А художник-професіонал прагне відійти від відомого для більшої повноти самовираження. Навіть під час повторювання в народному мистецтві наявна творчість, що виявляється то варіюванням деталей, то новою інтерпретацією відомого мотиву, то кольором, то композицією. У професійній творчості повторення призводять до штампу.

Певні відмінності між даними видами художньої творчості наявні і в образній системі. Образи народного мистецтва характеризує тісний зв'язок з природою, мисленням, а не вигадкування. У народному мистецтві знаходить відображення все те, що найдорожче і найцінніше для народу. Впродовж багатьох віків повторюються теми та мотиви, зі зміною яких художній образ не втрачає свіжості. Ці образи відшліфовані багатьма поколіннями. Наведені відмінності між двома видами художньої діяльності дають змогу визначити місце та роль народного мистецтва у сучасній культурі як складової її частини, що розвивається за своїми законами.

Зразки народного мистецтва минулого, продукція сучасних художніх промислів, дослідницька, експериментальна і пошукова робота, що велася в цій галузі, – усе це разом робило певний вплив на розвиток культури суспільства. Живильні криниці народної творчості підтримують творчу думку багатьох найвидатніших художників сучасності.

З великою силою і наочністю виявляються в прикладному мистецтві риси національної своєрідності. Народ є хранителем національної культури, і в ужитковому мистецтві, зокрема, в народній творчості, це виявляється найяскравіше. Коли ми звертаємося до предметів домашнього вжитку і костюма, до їх форми, покрою, орнаменту, то саме тут знаходимо національні особливості, риси, що відображають життєвий уклад, що свідчать про історичні долі, культурні та економічні зв'язки нашого народу.

Українське декоративно-ужиткове мистецтво має багате минуле. Чимало видів художнього ремесла досягали розквіту й вражали візантійських і європейських істориків ще в домонгольський період. Таким чином, почуття нового пробиває собі шлях одночасно із засвоєнням найпрогресивніших традицій минулого [123; 124].

Поряд з поширеними формами народної творчості в Україні спостерігається зародження нової, нетрадиційної самодіяльної творчості. Сюди можна віднести виготовлення панно за нетрадиційними технологіями (зі шматочків тканини, скла, ниток, пир'я, листя дерев, цвяхів та інших металевих предметів), виготовлення художніх виробів з промислових відходів (пластмасових пляшок, металевих корків, пінопласту), художню обробку нетрадиційних матеріалів (страусиних яєць, морських мушлів, камінчиків) тощо.

Вивчення технологій народної творчості та знайомство з нетрадиційними методиками творчості, на нашу думку, має великий виховний потенціал і

профорієнтаційну значущість, а тому повинні мати місце у процесі підготовки вчителя трудового навчання.

Проблемі виховних можливостей народного мистецтва приділяли увагу чимало дослідників. Ще на початку ХХ ст. видатний педагог С.Т.Шацький писав: „...між основними сторонами дитячого життя – фізичною працею, грою, мистецтвом, розумовим і соціальним розвитком – існує певний зв'язок, виявляється постійна взаємодія, і в кінцевому результаті ті або інші зміни в одному напрямі викликають відповідні зміни в іншій галузі” [196, с.297-298].

Значний внесок у розвиток теорії і практики дитячої творчості вніс А.В. Бакушинський – відомий мистецтвознавець і педагог. Зокрема, йому вдалося визначити роль і місце педагога – людини з великою внутрішньою культурою і сформованим мистецьким світоглядом.

Майбутньому вчителю трудового навчання слід пам'ятати: для того, щоб опанувати секретами народного мистецтва треба любити свій народ, знати його традиції та ремесла, мати бажання і терпіння. Завдання вчителя допомогти дітям пізнати це мистецтво, обов'язково викликати в учнів цікавість й інтерес. Підготовка студентів до використання народного мистецтва у навчально-виховному процесі повинна здійснюватися відповідно до двох основних напрямів: перший, базисний напрям – це формування в студентів естетичного сприймання, яке ґрунтується на розумінні семантики витвору. Другий напрям будується на усвідомленні педагогічного потенціалу певного виду мистецтва, що передбачає конкретизацію педагогічних умов, доцільності використання конкретних творів у навчально-виховному процесі.

Виховання потреби і здатності створювати прекрасне в житті та мистецтві, на думку М.М.Фіцули, передбачає розвиток творчих здібностей школярів шляхом залучення їх до різних видів художньої творчості і є одним із завдань основних напрямів всебічного розвитку особистості [188].

Працюючи над створенням предметів повсякденного вжитку, художники-прикладники доносять своє мистецтво до найширших народних мас. Предмети побуту й одяг, елементи оздоблення інтер'єру всюди супроводжують людину. Їхні пропорції і малюнок, ритм їхнього орнаменту й емоційної виразності здійснюють постійний вплив на людину; вони виховують її естетичне почуття, починаючи від колиски і до глибокої старості; людина відчуває їхній вплив вдома і на роботі. Тому вивчення декоративно-ужиткового мистецтва, притягнення суспільної уваги до питань, пов'язаних із розвитком художньої виразності, ми вважаємо справою, що має неабияке значення. М.Горький не без підстав стверджував, що художня промисловість заслуговує серйозного вивчення і глибокої уваги, як вірний знаменник висоти культури країни.

Поняття творчості здавна стало об'єктом філософського, соціологічного, психологічного і педагогічного аналізу. Осмислення шляхів розвитку культури ХХІ ст. неминуче призводять до переосмислення вічної категорії творчості.

У філософській літературі творчість визначається як активна взаємодія суб'єкта з об'єктом, у процесі якої суб'єкт змінює об'єкт, створюючи якісно нові,

соціально значимі матеріальні чи духовні цінності [75]. Аналогічне визначення дається поняттю *діяльність*. Отже, поняття *творчість* і *діяльність* є спорідненими, проте істотними ознаками творчої діяльності, за якими її можна відрізнити від репродуктивної, є новизна та соціальна значущість її результатів. Ці ознаки кінцевих результатів діяльності є одночасно критеріями виявлення її творчого характеру.

Окремі науковці феномен творчості розглядають з позицій синергетики. Сучасні філософи закликають розглядати особистість як динамічну систему, яка здатна до біфуркацій. Вони стверджують, що атракторами творчої особистості є її естетична домінанта [25], інтелектуальна активність [27], загострені потреби в творчій діяльності [10; 14].

Протягом останніх років в Україні проблемами творчості, творчого процесу та творчої особистості займаються філософи Г.О.Білова, І.А.Зязюн, В.О.Кудін, О. К.Чаплигін та інші [25; 74].

На їхню думку, категорія творчої особистості є інтегрованою і відіграє кардинальну роль у розвитку навколишнього світу, бо:

- ставить і розв'язує проблеми, що виникають з появою нових потреб суспільства;
- пізнає навколишнє середовище, закони його розвитку та функціонування з метою використання цих знань у процесі творчості;
- створює нові продукти діяльності, що спрямовані на задоволення потреби в нових духовних та матеріальних цінностях;
- гармонізує навколишній світ, вдосконалює його в своїй творчості;
- стимулює до творчої діяльності інших суб'єктів суспільства, надихає до творчості;
- розвиває суспільство, навколишнє середовище і культуру.

Психологія, як і інші науки, що вивчають людину, не може сьогодні не зважати на суттєві зміни в характері праці. У її формуванні значно зросла роль інтелектуального і творчого чинників. Поняття *творчість*, *творча особистість*, *творча діяльність* увійшли в педагогічну науку саме як результат психологічних досліджень. Сутність цих понять висвітлювали в своїх працях М.М.Бахтіна, Л.С. Виготський, М.С.Каган та інші [45;75].

Дослідження зарубіжних і вітчизняних психологів і педагогів: Дж.Гілфорда, Е.Торенса, Л.Телмена, Р.Стернберга, М.Волаха, Є.Г.Алієвої, Б.Д.Богоявленської, П.Я.Гальперіна, Н.М.Гнатюк, В.Л.Данилова, З.І.Калмикової, Я.А.Пономарьова, В.І.Тютюнника, В.Д.Шадрикова, та інших у галузі творчого мислення теоретично обґрунтовані, проте роботи над поліпшенням цієї якості продовжують розвиватися [27; 65; 140]. Значна увага приділяється виявленню механізмів творчої діяльності та природи творчого мислення.

Психологи і педагоги, які працюють над дослідженням спеціального, цілеспрямованого розвитку креативності, виділяють такі основні умови, що впливають на формування творчого мислення [7; 10; 14]:

- індивідуалізація освіти;
- дослідницьке навчання;
- проблематизація.

Видатний український педагог Г.Ващенко вважав самореалізацію естетичних здібностей дітей одним із напрямів їхнього гармонійного розвитку. На його думку, те, що дала нам природа, треба розвивати до найвищої міри. Крім того, „мистецька творчість, навіть якщо немає великих природних здібностей, дуже важлива у діяльності кожної людини і часто є джерелом моральної втіхи і радостей” [41, с.187].

Можливість творчого розвитку людини М.С.Каган [76] вбачає саме в залученні її до художньо-творчої діяльності, у процесі якої здійснюється художнє виховання особистості в широкому розумінні цього слова:

- виховання художнього смаку як психологічного механізму;
- розвиток художньої освіти з метою розширення знань у галузі різних мистецтв;
- художнє навчання, спрямоване на розвиток здібностей особистості до художньої творчості.

В енциклопедичному словнику творчість визначається як діяльність, що породжує щось якісно нове і відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю. Відштовхуючись від приведеного визначення, аналізуючи в тезовому форматі принципів, об’єктивні соціокультурні можливості такого унікального явища, як творчість, приходимо до певних висновків.

У процесі творчої діяльності науковці виділяють три основних складові: особистість (суб’єкт творчості), продукт, зовнішні умови (місце, стимулятори і бар’єри), процес творчості (тимчасовий параметр зміни поведінки творця і продукта, що створюється). Ці підсистеми існують в динамічній єдності і визначаються індивідуалізацією і ситуацією [120, с.97].

Як відомо, є низка чинників соціалізації особистості, тобто перетворення людини потенційної в людину реальну: спадковість, праця, краса і т.ін. При цьому творчість, що дозволяє особистості вийти на певний рівень своїх досягнень, водночас дає можливість творцю, тобто суб’єкту творчості, жити повнокровним, змістовним, духовно багатим життям, реально лишити слід на Землі. Чимало конкретних фактів, пов’язаних із прикладами творчої діяльності обдарованих людей, свідчить, що всебічний і гармонійний розвиток особистості не педагогічна утопія: таке формування можливе, воно існує, проте неодмінно – в ситуації творчості.

Ще Максим Горький нагадував, що людина народжується для кращого. Однак це краще, на наш погляд, не в порожньому, безцільному проведенні часу, а в успішній самореалізації, досягненні високої, соціально значимої цілі. Іншими словами (за Бердяєвим), життя індивіда виправдовується творчістю [20]. Справді, якщо людина на своєму життєвому шляху постійно знаходилася в ситуації творчості, дійсно творила і досягала відчутних творчих результатів, значить вона

не просто жила, існувала, але своєю творчістю відчиняла для себе нові життєві обрії, жила повноцінним, справді людським, що заслуговує поваги і визнання, життям.

Творчість об'єктивно і нерозривно пов'язана з естетичним ідеалом людства. Творчість індивіда в сприйнятті інших здатна доставляти естетичну насолоду. Зачарування творчості з'ясоване давно: людина „розправляє крила” саме у процесі творчості, творча діяльність опромінює, облагороджує творця, дозволяє побачити його в новому світлі [84].

Знайомство з прикладами справді творчої діяльності повною мірою переконує у вирішальній ролі не стільки так званої генетичної програми (успадкованої обдарованості), скільки успішного самовиховання, самоосвіти, „виковування” особистості себе самою. Фундаментом естетичного виховання студентів, на думку І.А.Зязюна, має стати національна художньо-мистецька спадщина, очищена від штучних намулів, спотворених впливів, що не притаманні українському народові [74, с.20].

Творчість як унікальний соціокультурний феномен об'єктивно має здатність згуртовувати людей, об'єднувати в процесі досягнення високих, соціально значимих цілей. Не випадкові такі вислови як „творчий колектив”, „творча співдружність”, „співтворчість”. Цементуюча, консолідуюча функція творчості правомірно дозволяє говорити не лише про соціалізацію особистості, індивіда, а й про соціалізацію людства, цивілізації. Минуле, дійсне і майбутнє людства об'єктивно і нерозривно пов'язані з творчим початком, ступенем залучення людей у плідну, творчу соціально значущу діяльність.

Виховна цінність творчості полягає в тому, що, впливаючи на розум і почуття, вона організовує емоції, сприяє поглибленню і розвитку емоційно-моральної культури індивіда, гуманізує процес виховання. На цьому наголошують дослідники Г.П.Васянович та Г.О.Дегтярьова [38].

Інтегративний феномен творчості має вражаючу здатність продовжувати активне довголіття. Така здатність з'ясовна: якщо людина займається улюбленою справою, якщо вона творить за покликанням, то це значить, що вона щодня одержує позитивні емоції, відчуває задоволення від заняття тим, для чого вона народжена. Таким чином, поняття *творчість* і *довголіття* знаходяться в органічному взаємозв'язку, обминути цей взаємозв'язок геронтологія не зможе ніколи.

Очевидно, що прилучення до творчості розвиває так звані компенсуючі можливості людини, дозволяє жити духовно багатим життям навіть у випадку втрати важливих рецепторів (зору, слуху, рухливості тощо).

Унікальні можливості творчості становлять значний інтерес для педагогіки, оскільки була і є нагальна потреба вчити і виховувати творчі особистості, зокрема на прикладах творчості видатних діячів культури.

І, нарешті, зауважимо: глибоке вивчення етапів творчої діяльності Майстрів збагачує різні галузі наукового знання уявленнями про принципові можливості людини, про межі самовираження особистості, а, отже, і про майбутнє цивілізації.

Таким чином, докладне вивчення феномена творчості може бути забезпечене лише погодженими діями вчених, що вивчають можливості людини.

У психології [84; 98; 101; 107; 116] творчість вивчається головним чином у двох аспектах: як психологічний процес творення нового і як сукупність властивостей особистості, що забезпечують її участь у цьому процесі. Отже, якщо про перебіг творчого процесу часто важко судити, то про формування якостей особистості є достатня кількість інформації емпіричного і теоретичного характеру.

Поширена думка, що творчістю може займатися лише обдарована людина. Психологи вважають, що якщо розуміти творчість в психологічному смислі, як створення нового, то вона є нормальним і постійним супутником будь-якої діяльності. Видатний психолог Л.С.Виготський [42, с.10] вважав, що творча діяльність не є відокремленою від загальної поведінки людини, вона знаходиться в безпосередній залежності від інших форм нашої діяльності, зокрема від накопичення досвіду. Чим більший досвід людини, тим більший матеріал, яким оперує людська уява. Педагогічний висновок, який можна зробити з цього, полягає в необхідності розширити досвід людини, якщо ми хочемо створити достатньо міцні підвалини для її творчої діяльності.

Розглядаючи творчість як психологічний процес, Б.М.Кедров відзначав, що існує реальна можливість виявлення основних віх у цьому процесі. У своїх педагогічних працях М.М.Скаткін [168] пропонував уявити цю діяльність як визначену сукупність творчих процедур, безвідносних до змісту творчої діяльності і єдиних для будь-якого творчого процесу. До таких процедур були віднесені самостійне перенесення знань і умінь у нову ситуацію, бачення нових проблем у знайомих і стандартних ситуаціях, побудова структури досліджуваного об'єкта, виявлення нових функцій знайомого об'єкта й ін. Аналогічних поглядів притримувався П.К.Анохін, стверджуючи, що будь-яка творча діяльність складається з універсальної інваріантної функціональної архітектури і змістовного заповнення цієї архітектури.

У педагогіці під творчістю розуміється „сукупність прийомів, методів, дій по аналізу і синтезу нових продуктів матеріального і духовного світу” [79, с.10]. Спонування до творчості є складним процесом і одним із важливих його чинників є створення середовища творчості. У творах А.С.Макаренка стан, де творчість і успіх йшли поряд, визначався терміном „мажор”; у творчості В.О. Сухомлинського – „радість пізнання”; у психології він утвердився як поняття „психологія успіху” [175]. Спільний висновок, до якого прийшли ці обидва талановиті педагоги, полягає у тому, що успіх від провідної діяльності, позитивні емоції, що його супроводжують, здатні стимулювати пізнавальний процес і цим здобувати нове, що й є по суті, творчою діяльністю. Педагоги вважали, що для стимулювання радості пізнання, оскільки вона є ефективною передумовою творчої діяльності учнів необхідні: сформований творчий педагогічний колектив однодумців-ентузіастів; пробудження пізнавальної активності.

С.У.Гончаренко вважає, що зміст освіти „повинен включати крім „готових” знань і досвіду діяльності за стандартом, за зразком, також досвід творчої

діяльності і емоційно-ціннісного ставлення до знань. Творчості можна і треба вчити, вона має свій зміст, який треба включати в програми й підручники” [56, с. 66].

Ураховуючи соціально-економічний стан нашої країни, можна стверджувати, що існує гостра потреба в творчості та творчих індивідуальностях. Одержуючи родинне та суспільне виховання, освіту, переважна більшість людей стає конформістами зі стереотипним мисленням, а не вільними, творчими з оригінальним мисленням людьми. Це виявляється в усіх галузях життя. Спостерігається низький прояв творчості в промисловості, в науках: мало людей, здатних творчо висувати плідні гіпотези і теорії.

Саме тому багато вчених-психологів досліджують закономірності психічних явищ, на основі яких можливий розвиток творчих здібностей. До них відносять:

- актуалізація здібностей через діяльність (Л.С.Виготський) [50];
- виділення трьох складових творчої діяльності: процесу, продукту й особистості творця (В.О.Моляко) [120];
- встановлення фаз творчої діяльності (А.Маслоу);
- відповідність індивідуального психічного розвитку певним віковим періодам (Л.І.Божович, Н.С.Лейтес) [29];
- висвітлення впливу інтуїтивного мислення та уяви на формування і розвиток продуктивного мислення (Я.О.Пономарьов, С.Л.Рубінштейн) [140].

У більшості вищих навчальних закладів Європи навчальні програми своєю стратегічною метою мають не засвоєння певного рівня знань студентом, а розвиток та зміцнення таких умінь, як творча постановка і творче розв’язання проблеми, здатність до синтезу, критичність мислення [31, с.85].

У концепції виховання творчої особистості українськими науковцями підкреслюється, що „саме творча, естетично багата особистість у змозі розв’язувати як щоденні виробничі, так і масштабні завдання, які забезпечуватимуть не просто виживання, а прогрес нації, здатної займати у співдружності народів чільне місце, створити кожному своєму громадянину повноцінне економічне і культурне життя” [121, с.48].

Розвиток творчості та формування творчої особистості – процес складний та суперечливий. Як показали теоретичні та експериментальні дослідження [161–164], розвиток творчості вимагає комплексних заходів та специфічних умов:

1. Визнання безумовної цінності особистості. Необхідно розуміти, що дана особистість цінна сама по собі в усіх її проявах. Як наголошував К.Д.Ушинський, необхідно „...пізнати людину такою, якою вона є насправді, з усіма її слабкостями і в усій її величі, з усіма її буденними дрібними потребами і з усіма її великими духовними вимогами” [185, с.207].

2. Звільнення особистості від тотальної всеохоплюючої регламентації мислення, оцінювання фактів і явищ, висловлювання здогадок, поведінки в навчальному, виховному процесі. Це забезпечує відкритість, а згідно

синергетичного підходу, розвиватися здатна лише відкрита людина. У людини відкритого типу не виникає психологічних перешкод на шляху розвитку самостійності та творчості. Таке звільнення можна забезпечити за допомогою спеціально організованого навчального процесу. Наприклад, шляхом залучення студентів у різні види діяльності, що дозволяє робити свій вибір, давати оцінки, або шляхом виявлення і розвитку організаторських чи інших здібностей.

3. Організація діяльності студента на вищому рівні складності. Мається на увазі виконання студентами проблемних пошукових завдань, виконання творчих робіт.

4. Систематичне створення ситуацій вибору. Ця умова особливо цінна для розвитку в майбутніх учителів новаторських здібностей, враховуючи існування значної кількості різних педагогічних технологій та методик.

Науковці виділяють цілу низку здібностей, якими має володіти творча людина [6; 7; 76; 78; 120]:

- прагнення до оригінальності в розв'язаннях проблем;
- пошуки нових рішень;
- прагнення самостійно досягти результату;
- уміння долати протиріччя;
- легкість асоціацій;
- гнучкість мислення;
- легкість генерування ідей;
- доведення розв'язання до кінця;
- логічність мислення;
- стійкість уваги;
- здатність мотивувати власну діяльність, планувати її;
- уміння здійснювати самоконтроль тощо.

Очевидно, що усіма цими здібностями має володіти вчитель, а особливо вчитель трудового навчання. Завдання освіти, сформульовані державною національною програмою „Освіта” (Україна XXI ст.) [66], передбачають із-посеред інших впровадження сучасної психолого-педагогічної концепції, що докорінно змінює свідомість і самосвідомість вчителя, спонукаючи його до активної творчої діяльності. Такою концепцією, на нашу думку, є креативна концепція освіти, що спрямована на розвиток творчої особистості.

Особистісний аспект творчості, сукупність психічних якостей, характерних для творчої особистості, що включає в себе уяву, гнучкість розуму, дивергентне мислення, внутрішню мотивацію і сукупність інших психічних властивостей, ефективно вивчається за допомогою факторного аналізу й інших статистичних методів, що дозволяє описувати не лише саму особистість педагога, а й вплив на продуктивність його педагогічної творчості суспільно-соціальних ситуацій, освіти, статі, віку й інших чинників (О.А.Абдуліна, Н.В.Кузьміна) [2;99].

Різноманітність творчості обумовлена творчим потенціалом особистості, який формується на основі нагромадженого соціального досвіду, психолого-

педагогічних та предметних знань, нових ідей, вмінь та навичок, що дозволяють знаходити й застосовувати оригінальні рішення, новаторські форми і методи й тим самим вдосконалювати виконання своїх професійних функцій. З іншого боку, творчість приходить лише тоді і лише до тих, для кого характерне ціннісне ставлення до праці, хто прагне підвищення професійної майстерності, поповнення знань та вивчення досвіду.

На межі науки і мистецтва перебуває така форма творчості, як педагогічна майстерність. Справжній педагог – завжди не лише вчений, а й художник, артист. Величезну роль тут відіграє мистецтво відбору навчального матеріалу – з неозорого об'єму інформації необхідно відібрати потрібну і продумати, в якому вигляді донести її до слухача.

Дослідники окреслюють такі ознаки творчої особистості вчителя [48; 81]:

- здатність помічати й формулювати альтернативи, піддавати сумніву явне, уникати поверхових формулювань;
- вміння вникнути в проблему та відірватися від реальності, побачити перспективу, відмовитись від орієнтації на авторитети;
- вміння побачити знайомий об'єкт у новому контексті;
- готовність відмовитися від теоретичних суджень, відійти від звичної життєвої рівноваги та усталеності заради невизначеності та пошуку.

Деякі вчені вважають творчою особистістю, в якій важливою характеристикою є креативність як здатність перетворювати діяльність у творчий процес. У психологічному словнику під креативністю розуміється „здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації” [145].

Науковці [84, с.140] розрізняють поняття творчість і креативність, користуючись двома характеристиками: процесуально-результативною (для творчості). На нашу думку, ці поняття хоч і не є тотожними, проте вони нероздільні. Креативність реалізується в процесі творчості і є детермінантою творчого процесу. Без мотиваційної основи, якою є креативність, неможлива жодна творча діяльність, а тим більше художньо-творча. Є.М.Громов та В.О. Моляко [120] називають сім ознак креативності: оригінальність, евристичність, фантазія, активність, сконцентрованість, чіткість, чутливість.

Зважаючи на багатогранність поняття *творчість* і враховуючи специфіку педагогічної діяльності, робимо висновок, що художньо-творча діяльність вчителя трудового навчання є важливою складовою його професійної діяльності, а розвиток художньо-творчих умінь і навичок – головна умова підготовки його до такої діяльності.

1.3. Умови розвитку художньо-творчого потенціалу майбутнього вчителя трудового навчання

Як уже зазначалося вище, зі зміною ідеологічних, соціальних і економічних пріоритетів суспільного розвитку змінюються вимоги до освіти, зокрема до трудової підготовки молоді, до рівня конкурентоздатності випускників шкіл на

ринку праці. Це передбачає посилення спрямованості трудового навчання і виховання на розвиток творчих можливостей учнів, їхню підготовку до фахового самовизначення в умовах ринкової економіки. Крім того, ринкові умови господарювання передбачають необхідність швидкої соціальної і психологічної адаптації, фахової мобільності робітників, що, в свою чергу, потребує нових підходів, цілеспрямованих засобів підготовки учнів до важливого життєвого вибору, фахового самовизначення.

Цілеспрямоване формування особистості, здатної творчо підходити до праці в будь-якій сфері людської діяльності – найважливіше завдання, що стоїть перед сучасною школою. Змінилися соціально-економічні умови життя, відбулася зміна парадигми вітчизняної освіти. Установка на творчість обумовлена швидким темпом зміни параметрів навколишнього світу. А це, у свою чергу, викликає в людини потребу в адаптації, пристосуванні до цих постійних змін. Прагнення реалізувати дану потребу приводить до формування здатності адекватного реагування на зміну умов, що виражається в думках, справах і вчинках, що носять пошуковий, творчий характер. Дії за шаблоном, засновані на набутих знаннях і відомих способах діяльності уже не можуть задовольнити вимозі адаптації до змін, що відбуваються. Навпроти, жорстко задані і некритично засвоєні зразки дій перешкоджають прояву творчості.

Це протиріччя змушує шукати інші, нові підходи до навчання в загальноосвітній школі, де закладаються основи особистісного розвитку людини, щоб випускники були готові до самореалізації в майбутньому дорослому житті.

Для однозначності розуміння звернемося до термінології і розкриємо сутність уживаних у даному тексті понять. Під *творчістю* в узагальненому виді розуміється цілеспрямована діяльність людини із створення нових цінностей, що мають суспільне значення. *Самореалізація* в психолого-педагогічній літературі розглядається як максимальне розкриття творчої здатності [158, с.56]. *Творча здатність*, так само, як і *творчий потенціал* – інтегративна характеристика особистості. У її структуру входять мотиваційний, інтелектуальний, комунікативний, світоглядний, моральний, естетичний компоненти [7].

Творчий потенціал і творча здатність співвідносяться як потенційне й актуальне. Загальновідомо, що особистість розвивається в діяльності. Творчості не можна навчити показом або розповіддю. Творчі якості особистості можуть бути розвиті тільки в діяльності, що носить продуктивний, творчий характер. При наявності діяльнісної *активності* творчий потенціал, розкриваючись і розвиваючись, перетворюється в творчу здатність, тобто в здатність творчо підходити до будь-якої діяльності (у цьому полягає універсальний характер творчої здатності).

Процес розвитку творчого потенціалу, розкриття творчих можливостей учнів вимагає значного часу, як і будь-який творчий процес. Для його ефективності необхідно протягом усього навчання в школі створювати такі умови, щоб кожен учень мав можливість опанувати особистим досвідом творчої діяльності, заснованому на отриманих, добутих самостійно і засвоєних знаннях.

Цілеспрямоване навчання творчості, ймовірно, можна розглядати як *стиль* освітнього процесу в сучасній школі, якого має дотримуватися і трудове навчання

. Переважна і виняткова особливість уроків трудового навчання полягає в тому, що по-перше, вони охоплюють весь процес навчання в загальноосвітній школі з 1 по 11 клас, а, по-друге, в базовому навчальному плані це практично єдина предметна галузь, де поряд із засвоєнням теоретичних знань значна роль приділяється предметно-практичній творчій діяльності учнів. Таким чином, дотримуються дві умови ефективності творчого розвитку школярів: 1) тривалий відрізок часу навчання; 2) практична творча діяльність учнів.

Інтегративний характер змісту трудового навчання створює основу для міжпредметних зв'язків. У пошуку цих зв'язків полягає творчий компонент навчання. Організаційно-методичну основу трудового навчання складає проектна діяльність учнів. Тут має місце використання наукових методів пізнання в навчанні (якщо розглядати дослідницьку діяльність як ядро проектного методу).

Проектний метод навчання орієнтований на прояв і формування саме творчих здібностей учнів, але цій самій меті відповідають і деякі модулі змісту трудового навчання. Мова йде про декоративно-ужиткову творчість, художні ремесла, навчання яким має яскраво виражену художньо-естетичну спрямованість

Необхідно відзначити, що саме художньо-естетична діяльність містить найбільший навчально-творчий потенціал. Це твердження підкріплюється концептуальними теоретичними висновками і численними дослідженнями в галузі педагогіки і психології творчості. Так, на думку Н.А.Бердяєва, художня творчість краще, повніше всього розкриває сутність творчого акта. Не випадково в усіх сферах духовної активності творчий елемент прийнято називати художнім [19]. Художня творчість, або мистецтво, є діяльність практично духовна (створення творів мистецтва, фольклор, дизайн та ін.) і одна зі складових естетичної діяльності. Інша її складова – духовна діяльність, що включає естетичне споглядання, естетичне сприйняття, естетичне судження й ін.

Естетична діяльність у цілому є креативною за формою, змістом, суттю. Іншими словами, естетична діяльність не може бути не творчою. Кінцевий результат естетичної діяльності в системі суспільної практики – розвиток творчих сил і здібностей людини – збігається з цілями освіти в сучасних умовах. Естетична діяльність пронизує всі сфери людської практики – соціальну, наукову, трудову і найбільшою мірою художню.

Естетичні поняття: краса, гармонія, досконалість, виразність є загальними. Вони застосовні до всіх видів діяльності, результатів праці, природних явищ. Краса і виразність у мистецтві розвивають людину, дають їй духовну насолоду, допомагають пізнавати і перетворювати світ. Сучасні дослідники вважають основним у впливі мистецтва на людину його здатність розвивати пізнавальний, творчий, ціннісно-орієнтаційний і комунікативний потенціали особистості [132].

Коли мова йде про естетичне виховання, то тут маєтися на увазі педагогічний вплив в галузі духовної складової естетичної діяльності. Ні в якому разі не применшуючи значення естетичного виховання, що формує здатність бачити красу, яскраво, емоційно почувати, давати естетичну оцінку предметам і явищам, необхідно підкреслити важливість творчої естетичної діяльності у творчому розвитку дитини, а точніше, їхній взаємозв'язок. Стосовно цього

коректно було б говорити про естетичне навчання (а не лише виховання).

Естетичне навчання в такому варіанті є процесом формування естетичного сприйняття через залучення суб'єкта виховання і навчання в активну керовану творчу діяльність. Про важливу педагогічну роль мистецтва говорив В.П. Вахтерів: „По суті, вся роль учителя зводиться до того, щоб пов'язувати всі факти, всі думки в головах учнів і будувати з них одне гармонійне ціле, що відповідає дійсності. Ми знаємо, що в науці це досягається шляхом широких узагальнень, законів і висновків. Але цій самій меті служить і мистецтво. У кожному добутку є гармонійне ціле... Єдність, гармонія, стиль, стрункість – от його ідеал, і в цьому його висока педагогічна цінність” [39, с.320].

У розглянутому аспекті важливим є твердження А.І.Савенкова, засноване на аналізі практики і результатах спеціальних досліджень, про те, що спеціальна робота з розвитку творчого потенціалу особистості особливо ефективна, якщо вона проводиться засобами художньої діяльності.

Художня діяльність відіграє унікальну роль у розвитку учнів загальноосвітньої школи. На думку японців, приміром, їх світове лідерство в галузі технологій визначається багато в чому вихованням у всіх дітей без винятку художніх нахилів. Зауважено, що людина, яку з дитинства вчать „творчо любити красу”, не може свою роботу виконувати абияк. Навпаки, вона буде прагнути будь-яку роботу робити якнайкраще, намагаючись у саму рутинну працю внести творчі елементи [47].

Вирішальну роль у розвитку і збереженні мистецтва зіграла праця. Декоративно-ужиткове мистецтво стоїть на стику образотворчих мистецтв і трудової діяльності. Будучи самою багатою і різноманітною галуззю художньої культури народу, воно найдоступніше й для школи. Заняття декоративно-ужитковим мистецтвом сприяють вихованню естетичних почуттів і переживань, без яких духовна культура втрачає будь-який сенс. Трудовий процес дозволяє глибше пізнати закономірності будови, форми, красу виробів, можливості матеріалу і кольору.

Художня обробка природних матеріалів, створення „другої природи” світу предметів розвивають духовні здібності людини. У злагодженій, узгодженій роботі ока, голови і руки виникає почуття правильності, порядку, пластичної координації. Художня творчість містить у собі освоєння культурної спадщини. Народне мистецтво, у тому числі народне декоративно-ужиткове, відіграє важливу роль у системі естетичного навчання і виховання. Відточені поколіннями народні традиції стають основою нового сприйняття сучасності. Культура праці формується, передається з покоління в покоління, чим і сильні традиції в системі культурних відносин.

Усе вищесказане дозволяє зробити висновок, що саме трудове навчання в загальноосвітній школі містить у собі виняткову можливість інтеграції предметно-практичного і художньо-естетичного аспектів діяльності учнів. У такому варіанті відбувається найбільш яскраве втілення і розвиток сутнісних (творчих) сил молодого людини. Однак для цього необхідно вирішити завдання органічного поєднання в трудовому навчанні на основі декоративно-ужиткового мистецтва двох видів художньої активності учнів: сприйняття мистецтва (споживання) і

оволодіння практичними навичками (виробництва).

Так само, як культура невіддільна від освіти, так і трудове навчання не повинне йти у відриві від художньо-естетичного розвитку. Трудове навчання в загальноосвітній школі повинне носити художньо-розвивальний характер, а не розглядатися тільки як вивчення ремесла з його технічної сторони. На практиці часто спостерігається зворотне – акцент робиться на репродуктивній, механічній стороні процесу – виготовленні оздобленого виробу. Введення в зміст трудового навчання таких розділів, як „Художня обробка матеріалів”, „Декоративно-ужиткове мистецтво”, і звичайно ж проектної діяльності дає можливість учителеві цілеспрямовано й ефективно здійснювати творчий розвиток учнів.

Проблема полягає в адекватності підготовки вчителя, в тому, наскільки розвинутий його власний творчий потенціал. Очевидно, що тільки творчий вчитель може виховати творчу особистість.

Учитель – ключова фігура у творчій навчально-пізнавальній діяльності учнів. Практика показує, що різні вчителі, маючи те саме методичне забезпечення, досягають аж ніяк не однакових і не завжди високих результатів у творчому зростанні своїх учнів. І навпаки, інший учитель, який далеко не завжди має відповідні методичні матеріали, домагається значних успіхів у розвитку дитячої творчості. Отже, справа в особистості вчителя, у тому, наскільки він здатний сам здійснювати творчу діяльність, а також організовувати і керувати дитячою творчістю. Звідси напрашується висновок: необхідна адекватна підготовка вчителя для реалізації функції творчого розвитку учнів.

Як розуміти адекватність підготовки вчителя до творчого розвитку учнів? Якщо учень повинен відкривати для себе знання в процесі навчально-творчої діяльності, то завдання вчителя – коректно керувати діяльністю учня. Це, ймовірно, можливо за умови, якщо вчитель:

- 1) компетентний у змісті предмета (і в теорії, і в практиці);
- 2) має власний досвід творчої діяльності;
- 3) володіє інструментарієм педагогіки творчості.

При недотриманні хоча б однієї з перерахованих умов, керівництво навчально-творчою діяльністю дитини навряд чи буде ефективним.

Отже, сьогодні реально позначилися, принаймні, два аспекти розгляду професійно-творчої майстерності вчителя. Перший – учитель як творча особистість. Другий – учитель як організатор і керівник процесу учнівської творчості. У першому аспекті визначається завдання розвитку творчих можливостей самого вчителя як особистості, індивідуальності; у другому – завдання психолого-педагогічної та організаційно-методичної підготовки вчителя. Якщо перший аспект пов'язаний із засвоєнням учителем процедур творчості, оволодінням досвідом власної творчої діяльності на основі знань і дій, то другий аспект відноситься до педагогіки творчості і виражається в засвоєнні вчителем знань про методи, форми, умови й інші компоненти навчально-творчої діяльності учнів і умінні вчителя реалізувати ці знання на практиці. Розведення двох аспектів підготовки вчителя не означає, що їх потрібно розглядати незалежно один від другого. Скоріше, навпаки, дозволяє висвітлити дві важливих сторони однієї проблеми, що підлягають вивченню і розв'язанню.

В умовах девальвації цінностей освіти, меркантилізму і комерціалізації стосунків між людьми, складність вибору майбутнього фахового шляху ще більше загострюється. Вивчення можливостей нових освітніх структур і форм, особливостей і шляхів профілактичної фахової орієнтації набуває виняткове значення в теорії і практиці навчання і виховання.

Ускладнює вирішення проблеми ефективної підготовки учнів до праці і вибору професії відсутність системи випереджувальної підготовки вчителів до роботи в школі, особливо сільській. Наявна система підготовки вчителів будується без врахування типу навчального закладу, де їм доведеться працювати.

Труднощі в організації педагогічного процесу, відсутність елементарних умов життєдіяльності, удосконалення і реалізації творчого потенціалу призводять до текучості педагогічних кадрів, дефіциту вчителів сільської школи. Необхідні докорінні зміни в організації підготовки педагогічних кадрів, що відповідала б вимогам сучасного суспільства до якості освіти з урахуванням специфіки соціально-економічного розвитку села.

Удосконалення системи освіти з урахуванням соціально-економічного розвитку, прогресу науки і техніки диктується необхідністю ґрунтовної підготовки молоді до життя і праці, перебудови стилю і методів управління школою, інтенсифікацією педагогічного процесу, що дозволяє поліпшувати якісні результати при зменшенні витрат вчительської й учнівської праці. Для цього необхідно:

1) продовжити розробки ефективних технологій навчання і виховання з тією метою, щоб праця (продуктивна праця учнів особливо) супроводжувалася інтересом до технології праці, її змісту, збуджувала творчу думку учнів;

2) підготувати методичні рекомендації вчителю з розвитку в школярів найважливішої якості самонавчання – рефлексії, коли учень з об'єкта педагогічної діяльності перетворюється в її суб'єкт;

3) впроваджувати в практику роботи викладачів ідею міжпредметних зв'язків, розширювати область перенесення інтелектуальних умінь на інші навчальні предмети і види пізнавальної діяльності.

Проблема підготовки учнівської молоді до праці і вибору майбутньої діяльності складна і багатогранна, й обґрунтоване її розв'язання можливо за умови єдності дій закладів освіти всіх рівнів і педагогічних навчальних закладів, корінного поліпшення життєдіяльності шкіл усіх типів і системи педагогічної вищої освіти.

Істотний вплив на розвиток інтересу і мотивів праці, на нашу думку, мають такі чинники:

1. Організація праці (конкретна постановка завдань; чітке визначення видів і обсягів праці з урахуванням особливостей особистості; перспектива росту, стимули).

2. Зміст праці (інтелектуальна насиченість діяльності; наявність ситуацій утруднення; застосування засобів, що полегшують трудову діяльність; творчий характер праці).

3. Результати праці (об'єктивна оцінка праці; суспільна значимість продукту діяльності; кількісні і якісні показники).

Значну роль у формуванні в учнів інтересу та мотивів праці відіграють педагоги, особливо вчителі трудового навчання. Тому в сучасних умовах реформування національної системи освіти особливої актуальності набуває фахова підготовка вчителя. Успіх професійного становлення майбутнього педагога залежить від рівня засвоєння теоретичних знань з різних навчальних предметів, оволодіння уміннями та навичками, необхідними для здійснення навчально-виховного процесу в школі. Проте передусім він визначається рівнем розвитку творчих здібностей студентів, їхніх умінь створювати нестандартні навчальні ситуації, творчо застосовувати засоби, спрямовані на розвиток особистості учня.

Соціальне замовлення на підготовку творчого вчителя, який перебуває в постійному пошуку ефективних і раціональних методів навчання і виховання, надійно підготовленого в науковому і методичному відношенні, визначає одне з головних завдань діяльності вищої педагогічної школи.

Можливості і право кожного бути вихователем іншого залежать від соціально-психологічних умов, зокрема здатності індивіда бути особистістю, яка перетворює емоційну, вольову, поведінкову сферу інших людей. Новою стратегією психолого-педагогічної підготовки є розвиток у людини здібностей до творення іншого, а через це – і до самовдосконалення. Тому вчитель може пройти у своєму професійному становленні кілька рівнів, зокрема:

1) педагогічних умінь, що є основою професіоналізму вчителя, без яких неможливо працювати в школі; він базується на достатній теоретичній і практичній підготовці, що забезпечується навчальними закладами і вдосконалюватиметься в школі;

2) педагогічної майстерності – тобто доведеної до високого ступеня досконалості навчальних і виховних умінь, що відображає особливу відшліфованість методів і прийомів використання психолого-педагогічної теорії на практиці, завдяки чому забезпечується висока ефективність навчально-виховного процесу;

3) педагогічної творчості, яка характеризується включенням у навчально-виховну діяльність тих чи інших методичних модифікацій, раціоналізації прийомів і методів навчання й виховання;

4) педагогічного новаторства – найвищого рівня професійної діяльності вчителя, який органічно поєднує висунення і реалізацію нових, прогресивних ідей, принципів і прийомів у процесі навчання і виховання й суттєве підвищення його якості.

Стосовно процесу підготовки вчителя трудового навчання, то ми вбачаємо необхідність проходження ним ще одного, п'ятого рівня, що пов'язаний з відшліфуванням художньо-творчих здібностей майбутнього вчителя в умовах навчання в педагогічному ВНЗ.

Якісно важливим у даних умовах бачиться орієнтація майбутнього вчителя трудового навчання на духовні цінності. Тому в галузі педагогічної освіти виникає необхідність у створенні такого культурно-художнього середовища, яке сприяло б розвитку особистості студента з орієнтацією на пріоритет загальнолюдських цінностей. Особливо це стосується майбутніх учителів

трудового навчання, якими часто стають люди з вузькотехнічними інтересами, що не завжди усвідомлюють необхідність гуманістичних пріоритетів у сучасному житті.

До того ж, одним із суттєвих недоліків їхньої професійної підготовки, на наш погляд, є недостатнє залучення студентів до діяльності в художній галузі, відсутність мотивацій до підвищення культурного рівня, умов і засобів активації їхнього духовного, творчого потенціалу.

Це зумовлене зокрема тим, що технічна освіта характеризується диференціацією знань, їх розірваністю, сильною логічною компонентою, яка явно переважає в порівнянні з історико-, соціо-культурною і мистецькою складовими знань. Міжпредметні зв'язки відшукуються в міждисциплінарних наукових зв'язках, а не в життєвому діяльнісному і соціальному контекстах. У результаті освіта втрачає культурний, моральний, особистісний, а разом з тим і предметно-змістовний або предметно-діяльнісний контекст і смисл. Це означає, що відбувається втрата зв'язку освіти і культури, освіти і життя, і навіть освіти і науки [59, с.43].

Проблеми виникають і в розумінні конкретного твору мистецтва як символічного, образного відображення світу. Не завжди студенти в змозі актуалізувати для себе ті сенси, що втілюють в собі твори мистецтва. Досить часто тлумачення суті, ідеї, смислу мистецьких творів у мистецтвознавській, філософській чи в навчально-методичній літературі незрозумілі студентам. Взагалі таку ситуацію можливо пояснити і відсутністю певного культурного досвіду, неспроможністю знайти культурні аналоги в реальній дійсності, неможливістю уявити своє існування в просторі культури, відсутністю внутрішніх духовних стимулів [36].

Молодий учитель найчастіше керується тим, що пишуть про мистецтво в підручниках з мистецтвознавства. Проте далеко не завжди позиції мистецтвознавців відповідають педагогічним запитам учителя, оскільки найціннішим для вчителя є не твір мистецтва, а ті особистісні зміни, що викликаються цим твором у душі дитини.

Однією з актуальних проблем освіти на сучасному етапі є розвиток духовної культури особистості під час керування педагогічним процесом. Проблема полягає в тому, що освіта вже довгий час існує на тлі гострого дефіциту духовної культури. А за переконаннями багатьох науковців [24; 30; 51; 92; 94], саме культура є тим середовищем, яке вирощує і живить особистість. Остання, орієнтуючись на культурні – вони ж загальнолюдські цінності, може піднятися і над простором діяльності, і над колективом, і над самим собою, в тому числі, безумовно, піднятися до рівня колективу або підняти колектив до свого рівня.

У цьому випадку викладач повинен ураховувати потребу в свободі самореалізації студента. Під потребою в свободі самореалізації, насамперед, розуміємо свободу вибору форм життєдіяльності, цілей і засобів її досягнення, напрямів і галузей існування. Свобода самореалізації майбутнього вчителя трудового навчання пов'язана з його можливостями і нахилами. Найбільші можливості самореалізації містить у собі творча діяльність студента. До творчої

діяльності відносять таку діяльність людини, що, переробляючи старий досвід, створює щось нове, раніше невідоме. Основу творчої діяльності складають уява і фантазія.

Розвиток уяви і фантазії – одне з основних завдань художньої освіти, що допомагає формувати художню культуру особистості, вміння підтримувати й оновлювати культуру своєї країни, постійно удосконалюючись як особистість. Щоб студент навчився творчо мислити, на нашу думку, важливо якнайбільше знайомити його з багатою спадщиною мистецтва і досвідом людства. Для цього необхідний процес переживання і співпереживання, що можна домогтися засобами образотворчого мистецтва, літератури і музики. Знайомство з багатством світової культури і мистецтва також є одним із важливих шляхів формування духовної культури особистості.

Проте, високо оцінюючи роль естетичного сприйняття, не можна забувати і про важливість образотворчих умінь і навичок у розвитку художньо-творчих здібностей майбутнього вчителя трудового навчання. Так, оволодіння малюванням можна розглядати як оволодіння одним із засобів культурного розвитку особистості, що веде до збагачення і перебудови психічних властивостей і здійснює суттєвий вплив на цілісне формування особистості.

Досвід художньо-творчої діяльності, як показали наші дослідження, набувається за умови систематичних вправ у вирішенні спеціально дібраних завдань. Найважливішою умовою розвитку художньо-творчого потенціалу особистості педагога, на нашу думку, є створення творчої атмосфери і вирішення спеціально дібраних завдань, спрямованих на розвиток тих або інших структурних компонентів художньо-творчого мислення.

У зв'язку з філософським переосмисленням сутності освіти [45; 52; 70; 119; 126] важливого значення набувають питання підготовки учителів трудового навчання, здатних здійснити глибинні якісні зміни у своїй діяльності на основі діалектичної єдності традицій і новаторства. Педагог у контексті особистісно орієнтованого підходу виступає не як пасивний виконавець чужих педагогічних рецептів, а як яскрава творча особистість, що реалізує в діалозі з учнем свій світогляд і світорозуміння, здатна розробити власну педагогічну концепцію, програму чи технологію [22; 27].

Специфіка праці вчителя трудового навчання полягає в тому, що педагог поставлений перед необхідністю не лише творчо взаємодіяти з дітьми, а й розвивати їхню творчість (технічну, художню, конструкторську тощо). У той самий час, ситуація в суспільстві характеризується значними контрастами матеріального та духовного життя, глибокою кризою в культурі, освіті, соціально-економічній сфері, втратою усвідомлення людиною життєвої важливості гуманістичних пріоритетів, пошуком нових цінностей. Руйнівна сила процесів, що відбуваються в житті суспільства ставить людину на межу духовно-фізичного виживання. Вона шукає шляхи виходу із цієї критичної ситуації і знаходить їх залежно від вибору своїх життєвих орієнтирів.

В умовах реалізації особистісно орієнтованого принципу освіти у вищих навчальних закладах забезпечуються права студентів на свободу вибору у педагогічному процесі альтернативних варіантів навчальних планів і схем

вивчення навчальних дисциплін; альтернативних варіантів технологій навчання; режиму, порядку, логіки і послідовності вивчення дисциплін; основних і суміжних спеціальностей, темпів і строків вивчення як окремих курсів, так і навчання загалом: співвідношення лекційних і практичних занять в годинах; форм і методів навчання, контролю і оцінювання результатів вивчення дисциплін; наукової школи і теми наукової роботи, мети для педагогічної практики, форми випускного державного екзамену.

Процес навчання у вищому навчальному педагогічному закладі, як показують дослідження [4; 26; 28; 108; 129], характеризується такими рисами:

1. Він зумовлений суспільними потребами, що відображають стан розвитку країни, її економіки і можливості розвитку освіти. Вимога спрямована на реалізацію головної мети педагогічних навчальних закладів у сучасних умовах – формувати вчителя, здатного творчо розв'язувати проблеми навчально-виховного процесу в школі, вчителя, який забезпечить інтелектуальний, фізичний, моральний і естетичний розвиток учнів.

2. Залежить від матеріально-технічної бази і рівня кваліфікації професорсько-викладацького складу вищого навчального закладу. Згідно з цією вимогою навчально-виховний процес потрібно забезпечувати лабораторно-аудиторним фондом і навчально-технічними засобами, базою педагогічної практики, а також ефективними методами застосування технічних засобів навчання (ТЗН), комп'ютерної техніки, навчально-методичними посібниками.

3. Має бути цілісним, що виявляється в єдності навчання, виховання і розвитку особистості майбутнього вчителя на основі комплексної організації його діяльності під час навчання. Ця вимога зумовлює формування морально цілісної особистості, в якій прагнення, слово, вчинки не суперечать нормам моралі, виробленим у суспільстві і яка здатна організувати цілісний навчально-виховний процес у школі.

4. Забезпечує взаємозв'язок навчальних і реальних пізнавальних можливостей студентів; це означає, що студент є суб'єктом педагогічного процесу у вищому навчальному закладі, має право вибору альтернативних навчальних планів і програм, можливість для вдосконалення своїх задатків у процесі самостійної науково-пізнавальної і практичної діяльності.

5. Єдність у викладанні і навчанні. Ця вимога виявляє спільність діяльності викладача вищого навчального закладу і студента, завдяки чому в педагогічному процесі не лише розвивається студент, а й вдосконалює свій науково-теоретичний і методичний рівень викладач. Отже, відносини між учасниками педагогічного процесу є основним компонентом педагогічної діяльності, запорукою його успіху

6. Зумовлює взаємозалежність завдань, змісту, методів і форм організації навчання, її основу становить міждисциплінарна психолого-педагогічна концепція, зорієнтована на високий рівень комунікативності й активності студентів, теоретичної рефлексії, на інноваційну й інтелектуальну ініціативу, активність суб'єктів навчання [193, с.21].

Крім того, у публікаціях [5; 35; 100; 143; 171; 202] нерідко можна зустріти твердження, що школа, педагогічний ВНЗ готують своїх випускників до вибору

майбутньої професії. Тоді можна довести подібне міркування до логічного висновку: значна частина життя людини витрачається лише на підготовку до життя, до праці. Ми принципово не згодні з цим положенням: будь-який школяр, тим більше студент, вже в стінах свого навчального закладу живе повноцінним самостійним життям, нерідко значною мірою проявляючи свої потенційні нахили і здібності. Завдання викладача – створити умови для реалізації кожною молодою людиною своїх можливостей. Педагогічний ВНЗ – це своєрідний стартовий майданчик, звідки його вихованці йдуть у велике життя. І від того, яким буде цей майданчик, багато в чому залежить їхнє майбутнє. Тут формуються найбільш цінні людські якості особистості майбутнього вихователя. Тут він опановує не лише новітню методику навчання, а й засоби здобуття нових знань, розвиває свої творчі здібності.

Умови розвитку творчих здібностей майбутнього вчителя [15]:

- цілеспрямована орієнтація всієї системи підготовки на образ сучасного вчителя-гуманіста, професіонала, носія провідних ідей національної і загальнолюдської культури;
- виявлення реального стану сформованості в майбутніх учителів професійно-педагогічних потреб, цілей, мотивів, установок, пов'язаних з відповідним напрямом освітньо-виховної діяльності;
- педагогічна діагностика сформованості елементів педагогічної майстерності на довузівському і вузівському етапах тих, хто навчається, та рівня педагогічної майстерності вчителів на післявузівському етапі;
- забезпечення відносної завершеності кожного етапу становлення професіонала при одночасному формуванні у тих, хто навчається, загальної установки на незавершеність процесу професійного становлення в цілому, усвідомлення професійного самовдосконалення, необхідності постійного пошуку шляхів удосконалення власної професійної майстерності;
- орієнтація майбутнього спеціаліста на сприйняття позицій власної активної життєдіяльності, що відповідає за досягнутий рівень професійної майстерності;
- творчий характер професійної підготовки з урахуванням індивідуальних можливостей та особистостей кожного студента;
- забезпечення відповідних умов для активної участі студентів у навчальному моделюванні шляхом створення і відпрацювання моделей педагогічної взаємодії; поширення завдань відпрацювання елементів професійної майстерності на всі дисципліни психолого-педагогічного циклу, розробку та впровадження комплексних, міждисциплінарних видів занять;
- постійні творчі зв'язки із загальноосвітніми школами та закладами освіти на довузівському, вузівському та післявузівському етапах;

Від того, в яких умовах буде проходити формування особистості вчителя, залежить його подальша педагогічна майстерність. Для здійснення художньо-творчої діяльності майбутньому вчителю трудового навчання необхідні певні знання, уміння і навички.

Як зазначається в Українському педагогічному словнику [58, с.338], вміння – це „здатність виконувати певні дії, заснована на доцільному

використанні людиною набутих знань і навичок”. Академік С.У.Гончаренко зазначає, що без знань немає вмінь, оскільки „вміння є складним процесом аналітико-синтетичної діяльності кори великих півкуль головного мозку, в ході якого створюються й закріплюються асоціації між завданням, необхідними для його виконання знаннями та застосуванням знань на практиці” [58, с.338].

Яке ж співвідношення між уміннями та навичками? У тому самому педагогічному словнику зазначається, що навички – це „дії, складові частини яких у процесі формування стають автоматичними. При наявності навичок діяльність людини відбувається швидше і продуктивніше” [58]. Навички відповідно до видів діяльності поділяють на рухові, мислительні, мовні, інтелектуальні, сенсорні, перцептивні. Очевидно, що художньо-творча діяльність учителя трудового навчання передбачає наявність у нього всіх названих видів навичок.

Висновки до першого розділу

Спираючись на різноманітні підходи до трактування поняття „творчість” у філософії, психології та педагогіці, визначивши її основні показники у професійній діяльності вчителя та враховуючи специфіку праці вчителя трудового навчання в умовах постіндустріального суспільства, ми розглядаємо художньо-творчу діяльність як важливу складову навчально-виховного процесу.

Зважаючи на високий виховний потенціал декоративно-вжиткового мистецтва та художньо-творчої діяльності на розвиток особистості, визначено необхідність розвитку художньо-творчих умінь і навичок у майбутнього вчителя трудового навчання.

Проведений нами аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави зробити висновок, що основою для розвитку в майбутніх учителів художньо-творчих умінь і навичок є такі умови:

- одночасний розвиток технічного і художнього мислення;
- синтез технічних знань з високою гуманітарною культурою;
- широке використання виховної і розвивальної ролі мистецтва;
- систематичне виконання студентами творчих завдань;
- максимальне врахування індивідуальних здібностей, інтересів та схильностей студентів;
- активна участь майбутнього вчителя в культурному житті ВНЗ, міста, області, країни.

Керуючись тим, що навички формуються „на основі застосування знань про відповідний спосіб дій, шляхом цілеспрямованих планомірних вправлянь” [58, с.221], було вирішено створити відповідне навчальне художньо-творче середовище, застосувати особистісно орієнтований підхід, пробудити мотивацію студентів до художньо-творчої діяльності, до самовираження і самовдосконалення.

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧИХ УМІНЬ І НАВИЧОК МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

2.1. Середовищно- та особистісно-орієнтовані підходи до розвитку художньо-творчого потенціалу майбутнього вчителя

Концепція викладання трудового навчання базується не лише на формуванні певних знань і трудових навичок, а й, насамперед, на розвитку особистості школяра, на формуванні умінь і навичок розуміння творів мистецтва, створених людською працею, розуміння закономірностей розвитку ужиткового мистецтва і художньої культури, розвитку асоціативних зв'язків і розуміння внутрішніх, інтегративних зв'язків між різноманітними мистецтвами в процесі їхнього становлення і розвитку.

Тому підготовка вчителя трудового навчання, на нашу думку, має відповідати не лише рівню науково-технічного прогресу, а й рівню розвитку сучасної культури. Творчу особистість майбутнього вчителя, яку так потребує сучасна школа, можна сформувати лише у відповідному творчому середовищі, що оточує майбутнього вчителя. Цікавий, творчий учитель викликає не лише інтерес і прагнення до знань у свого вихованця, а й з погляду фахової діяльності – бажання дізнатися, як, яким чином цей учитель досягає своїх успіхів. Якщо ж учитель не викликає з боку учня позитивного до нього ставлення, то й творчі успіхи та досягнення вчителя не залишають ніяких слідів у свідомості цього учня (не лише у фаховому плані, а й навіть і на рівні навчальних досягнень).

Виходячи із завдань особистісно-орієнтованого навчання, впроваджуючи експериментальну методику, ми ставили за мету максимально розвивати художньо-творчий потенціал майбутнього вчителя. Для досягнення цієї мети ставилися такі завдання:

1. Естетично виховувати студентів, розвивати їхній художній смак, одночасно формуючи науковий світогляд.
2. Допомогти майбутнім учителям виробляти методику пізнання навколишнього світу, розвивати їхню спостережливість, привчати логічно мислити, усвідомлювати побачене.
3. Розкривати практичне значення праці і мистецтва в житті людини, навчити користуватися знаннями в трудовій діяльності, у суспільно корисній роботі.
4. Дати студентам знання елементарних основ виробництва й декоративно-ужиткового мистецтва. Прищепити навички й уміння в декоративно-ужитковому мистецтві, ознайомити з основними технічними прийомами роботи. Прищепити любов до праці, виховати акуратність і наполегливість у роботі.
5. Ознайомити студентів із видатними творами українського та світового мистецтва. Прищепити інтерес і любов до художньо-творчої діяльності.
6. Розвинути творчі здібності майбутніх учителів трудового навчання, надати професійного спрямування їхньому естетичному сприйняттю світу.
7. Розвивати конкретні художньо-творчі уміння та навички.

Виходячи із цих завдань, у процесі підготовки майбутнього вчителя трудового навчання ми намагалися застосовувати відповідні педагогічні технології та методики викладання предметів, погоджуючись із тим, що „систематичне й цілеспрямоване застосування педагогічних технологій ... забезпечує позитивну динаміку розвитку творчих здібностей, формування спеціальних знань, умінь і навичок, гармонійний розвиток студента через стимулювання його індивідуальної зацікавленості до творчості...” [130, с.68]. Серед них особливої уваги заслуговують методика співробітництва, інтеграція знань, комп’ютерні технології презентації навчального матеріалу тощо.

З метою стимуляції творчої діяльності ми використовували такі методи:

- тренування мислення;
- формування достатнього рівня мотивації;
- розвиток інтересу до творчої діяльності;
- підсилення професійної спрямованості навчального матеріалу;
- розвиток умінь вчасно переключатися на іншу проблему тощо.

Погоджуючись із твердженням, що „ефективний розвиток творчих здібностей студентів можливий лише за умови їхньої активної цілеспрямованої діяльності протягом усього періоду навчання” [77, с.48], під час організації навчально-виховного процесу ми використовували середовищно- і особистісно-орієнтований підхід (рис.2.1.), що дозволяє студенту займатися самонавчанням і саморозвитком. Окрім вивчення навчальних дисциплін і спецкурсів художнього циклу студентам пропонувалося відвідувати музеї декоративно-ужиткового мистецтва, художні виставки, галереї, брати участь в різноманітних виставках студентських творчих робіт, в конкурсах художньої майстерності тощо. За такої організації навчання, як показали наші дослідження, відбувається підвищення художньо-творчої активності студента. Це підтверджувалося тим, що вони активніше брали участь у виставках, конкурсах художньо-творчих робіт тощо.

Художньо-естетичне середовище пробуджує в майбутнього вчителя трудового навчання сприйняття краси, уміння демонструвати свою творчість, порівнювати її з еталонами; дає можливість влитися в загальне творче середовище, вимагаючи від студента усвідомлення краси навколишньої дійсності. Крім цього, художньо-творче середовище встановлює взаємозв’язок мистецтва з навколишньою дійсністю, забезпечує використання продуктів творчості в житті суспільства, його історичних процесах (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Особистісно-орієнтований підхід

Художньо-творчий потенціал студента			
1	2	3	4

Рис.2.1. Схема середовищно- та особистісно-орієнтованого підходу до розвитку художньо-творчого потенціалу майбутнього вчителя трудового навчання

Знаходячись у пошуку внутрішнього змісту власного світу, майбутній учитель привласнює цінності, властиві тій країні, тому регіону, де він живе. Звідси і зростаючий інтерес до національної культури, спроможної значно підвищити духовний потенціал особистості майбутнього вчителя.

Важливо правильно вибрати розвиваюче середовище, знайти такі методи і форми, що допомогли б студенту розкрити себе як творчу особистість. Однак найважливіше полягає в тому, що майбутній учитель завжди повинен бути постійно у творчому пошуку. Педагог, навчаючи учнів творити, сам, насамперед, має бути творчою людиною, вміти нетрадиційно мислити і знаходити нестандартні засоби вирішення проблем. Діяльність педагога – це його розвиток і саморозвиток, поступальне прямування вперед, підвищення кваліфікації, пошук нового й удосконалення старого.

Культурно-художнє творче середовище, що створювалося у процесі дослідження, було покликане створити умови для спілкування студента з мистецтвом, для його саморозкриття, самовиховання, для актуалізації такої картини світу, де людині відведена істинно творча діяльнісна роль.

Головною метою цієї нової діяльності, на нашу думку, повинно бути переживання нового для особистості досвіду, який є або стає для неї значущим. Новизна його визначається не стільки зовнішніми чинниками або атрибутами даної нової діяльності, скільки відкриттям для себе нових якостей, властивостей, рис, образно-сміслових зв'язків у процесі художньо-творчої діяльності. Як результат – переосмислення того, що відбувається із власним творчим

потенціалом, усвідомлення змін, які відбулися, переорієнтація сутнісних пріоритетів в житті особистості, саморозкриття і самопізнання, перехід на новий рівень розвитку (культурного, інтелектуального, духовного, художньо-творчого) – саморозвиток.

Художня творчість – складна синтетична діяльність. Вивчення філософських, естетичних, мистецтвознавчих основ народної творчості не лише підвищує рівень художньо-творчого розвитку майбутнього вчителя трудового навчання, а й одночасно продовжує його гуманістичне і національне виховання. Знайомство з художнім мистецтвом, прилучення майбутніх учителів до художньої діяльності є одним із визнаних у педагогіці шляхів формування особистості, розвитку її задатків і якостей.

Середовищно- та особистісно-орієнтований підхід у навчанні дозволяє перенести акцент у діяльності викладача з активного педагогічного впливу на особистість студента в галузь формування „навчального середовища”, в якому відбувається його самонавчання і саморозвиток. За такої організації освіти, як показало наше дослідження, включаються механізми внутрішньої активності студента в його взаємодіях із художньо-творчим середовищем.

Основні практичні завдання, що розв’язувалися нами в рамках середовищно-зорієнтованого підходу:

- конструювання різноманітних навчальних середовищ (навчальні творчо-художні лабораторії, галереї, музеї, виставки, презентації, природа тощо);
- визначення загального і локального навчального ефекту середовища та умов його підвищення;
- аналіз впливу середовища на художньо-творчий розвиток суб’єкта.

Наприклад, проведення занять в осінньому парку дало змогу показати студентам багатство і насиченість кольорової гами, окремі закони пропорцій у будові дерев, закони перспективного зображення віддалених об’єктів тощо. Відвідування музеїв дало можливість ознайомити майбутніх учителів трудового навчання із різними видами декоративно-ужиткового мистецтва, розмаїттям технік написання картин, виготовлення вишивок, різьблення деревини тощо.

Наше дослідження показало, що лише в умовах, що відповідають його нахилам, студент розкриває себе. Занурення в світ мистецтва вже вимагає від студента усвідомлення краси навколишньої дійсності. Матеріальне середовище: художній матеріал, естетика оформлення – стимулюють інтереси майбутнього вчителя.

Духовне середовище – це світ почуттів, взаємовідносин, знайомство з кращими духовними зразками мистецтва, такими як музика, література, театр, живопис і т.ін., надають студенту можливість „оживляти” уяву, одухотворити красу, давати їй творчий розвиток. Соціальне середовище – встановлює взаємозв’язки у мистецтві, вихід творчості в зовнішнє соціальне середовище, внесок уяви в розвиток суспільства, його історичні процеси.

Повертаючись до тези П.О.Флоренського [203, с.54] про те, що саме культура є тим середовищем, яке вирощує і живить особистість, відзначимо, що, на нашу думку, в ситуації глибокої кризи системи освіти і виховання,

створення у ВНЗ такого культурно-художнього середовища є важливим чинником виховання особистості, яка прагне саморозвитку та самореалізації. Це спрямовує процес навчання в русло пріоритетності гуманістичних ідеалів, зміцнює духовні основи суспільства, що відповідає завданням гуманізації освіти в нашій країні.

Проведене нами експериментальне дослідження показало, що студенти за умови середовищно- та особистісно-орієнтованого підходу до організації навчального процесу діяльні, ініціативні, відповідальні. Для того, щоб збудити інтелектуальні і творчі сили студентів, викладачі організовували пізнавальну діяльність майбутніх учителів, спонукали їх до самостійного досліду і пошуку потрібного матеріалу, використовуючи для цього і навчальний процес, і гарні товариські стосунки з студентами, і керування їхніми духовними інтересами позанавчальними заняттями, і емоційний вплив.

Щоб підготувати майбутнього вчителя до роботи в школі, потрібно не лише дати йому певний рівень знань і навичок, а й розвинути його індивідуальні здібності, навчити створювати нове, жити і творити за законами краси. Прагнення зробити життя гарнішим облагороджує людину, перетворює її щоденну працю в джерело естетичної насолоди і радості. Саме вчитель трудового навчання, насамперед, має дати учням поради і рекомендації: як прикрасити інтер'єр сучасної квартири, як урізноманітнити одяг і в будень, і в свято, як зробити побут затишним і гарним, як внести в повсякденність ті риси індивідуального і неповторного, що будуть відображати індивідуальний естетичний смак і художні нахили, що властиві кожному учню. Вчитель трудового навчання має наочно і переконливо показати, що кожний за бажанням може опанувати мистецтвом художньої обробки металу, різьблення деревини, кераміки, створити речі, що будуть різнитися високою якістю техніки виконання і досконалістю композиції.

Навчання учнів основам композиції є важливим з точки зору забезпечення високого художнього рівня виробу. Воно включає в себе як знайомство з теоретичними відомостями, так і практичну розробку орнаментів, за якими виконується, наприклад, геометричне різьблення. Саме розробка орнаментальних композицій для різьблення виробів є найвідповідальнішим етапом творчого розвитку учнів, в якому найповніше проявляються їхні індивідуальні особливості. Вчитель має допомогти учневі опанувати різноманітними техніками декорування, навчити його основам художнього конструювання, а головне – прилучити його до творчості. Значна роль у цій справі належить предметам художнього циклу, що повинні викликати у студентів почуття прекрасного, бажання жити і творити „за законами краси”. Художнє конструювання, наприклад, включає вибір форми, розмірів і матеріалу, з якого виготовляють виріб, а також визначення способів його художнього оформлення.

Щоб розвинути в майбутніх учителів естетичний смак, викладачі згаданих дисциплін, насамперед, звертали їхню увагу на естетично привабливі сторони в житті, вчили помічати, відчувати, сприймати красу, милуватися нею, радіти їй. Смак – не природжена якість людини, він розвивається, і розвивати

його повинні, в першу чергу, викладачі дисциплін художнього циклу. Викладачі повинні демонструвати студентам, наскільки багата природа колірними відтінками, розмаїттям форм.

До перешкод, які заважають творчо мислити, відносять так звані внутрішні і зовнішні бар'єри. До внутрішніх належать: лінощі, незібраність, незацікавленість у роботі, відсутність режиму роботи. До зовнішніх – незручне середовище, незадовільний психологічний клімат, занижена оцінку діяльності. Стимуляція творчої діяльності, на нашу думку, це не лише застосування спеціальних методів активізації розумової діяльності, а й організація комфортних умов роботи, уважне ставлення до кожного студента.

Знайомство зі світом мистецтва дає студентам можливість підвищити свій рівень культури. Духовне осмислення та художнє освоєння дійсності налаштовує людину на самовдосконалення і гармонізацію внутрішнього „Я” із зовнішнім середовищем. Напевно, тому поняття „мистецтво” часто замінюють синонімами „художня культура”, „духовні цінності” або „естетика”. Звертаючи увагу на зв'язок цих понять, процес навчання майбутнього вчителя трудового навчання ми спрямовували на створення умов для розвитку духовних якостей особистості, здатності почувати і сприймати сутність художньої культури, а також освоювати сучасні форми естетичної діяльності.

Зрозуміло, що середовище, яке активно впливає на особистість студента, може пригнічувати самостійність і тим самим знижувати як ефективність процесу навчання, так і формування фахової спрямованості майбутнього вчителя і його художньо-творчий потенціал. Це протиріччя може бути певною мірою зняте вмілим управлінням процесом з боку викладача, підготовкою самого студента до впливів на нього з боку середовища. Формування середовища навчання – складний процес, на який впливають як соціально-історичні чинники, так і атмосфера в навчальному закладі й особистість викладача. Моделювання впливу всіх чинників становить значні труднощі. Більше того, процес навчання (фахового становлення майбутнього вчителя) відбувається в конкретному інформаційному середовищі, пов'язаний із передачею певних знань, умінь і схем поведінки.

Взаємодія викладача й студента в традиційному середовищі визначається багато в чому установкою викладача. Структура роботи і прояв самостійності студента залежать від парадигм, яких дотримується викладач. Прикладами таких парадигм є: парадигма проблемного навчання, парадигма конспектування, парадигма дослідження, парадигма програмованого навчання, парадигма змагання, парадигма колективного навчання, парадигма рефлексії та ін.

Розвиток творчих здібностей майбутніх фахівців залежить від уміння викладача навчити студента самостійно здобувати необхідні знання, добирати цікаві проблемні завдання, застосовувати нетрадиційні форми організації навчального процесу, проявити свою індивідуальність. Проте, як показує практика, ще далеко не всі викладачі готові до реалізації індивідуального підходу

Серед серйозних суперечностей, що необхідно переборювати сучасній системі підготовки майбутнього вчителя, є одна, що потребує особливо глибокого

аналізу, оскільки стосується самої концепції прийнятої системи навчання. Суть суперечності: завдання педагогічного вищого навчального закладу (ВНЗ) – сформулювати творчу особистість майбутнього вчителя, а реалізується вона в системі масового навчання. Проте якщо сам процес навчання носить масовий характер, то неминуча багато в чому типова структура керування. Завдання ВНЗ – сформулювати творчу особистість – припускає виявлення і розвиток унікальної та неповторної творчої індивідуальності майбутнього вчителя.

Крім того, чисельні дослідження з проблем підготовки вчителя довели, що опанувати майстерністю можна лише на індивідуально-творчому рівні. За цих умов майбутній учитель засвоює фахові знання, уміння та навички в особистісному контексті, маючи лише йому властивий „психологічний вхід” у професію. На жаль, це практично не враховується у практиці ВНЗ. Тому концепції масово-репродуктивної підготовки вчителя ми протиставляємо індивідуально-творчий принцип його формування. Це припускає, по-перше, особистісний підхід до розвитку майбутнього фахівця, по-друге, виявлення і формування його творчої індивідуальності, розвиток його фахових поглядів, неповторної „технології” діяльності.

Дотримуючись особистісно-орієнтованого напряму, і враховуючи вимоги гуманізації та гуманітаризації сучасної парадигми освіти, ми поставили за мету дослідити можливості розвитку художньо-творчих здібностей майбутнього вчителя трудового навчання під час вивчення художньої обробки матеріалів. Головним стимулом творчості є непереборне прагнення творчої особистості до самоствердження, яке для автора творчої ідеї проявляється в її реалізації. Тому створення умов для творчої діяльності в умовах ВНЗ забезпечує особистісно-орієнтований підхід у професійній підготовці майбутнього фахівця.

Навчання, праця і творчість пов’язані між собою, впливають одне на інше. Чим вищий рівень знань учителя трудового навчання, тим швидше й ефективніше він займеться творчою діяльністю. Проте одних технологічних знань, як показали наші дослідження [159-164], для такої діяльності недостатньо. Сьогодні необхідно піклуватися не лише про постійний ріст освітнього рівня студентів, а й виховувати в них здатність до творчого мислення. Однією з головних цілей вищої школи має бути розвиток у студентів творчих здібностей, а не лише просте накопичення ними знань і оволодіння певними навичками в розв’язанні стандартних завдань. Головне – це не сума знань, а уміння їх застосовувати. Вміння застосовувати знання для вчителя трудового навчання складаються з двох частин:

- 1) уміння ставити і творчо розв’язувати проблеми;
- 2) уміння виконувати технологічні операції.

Друга частина вмінь приходить з досвідом, а от перша має бути сформованою у процесі навчання. Саме тому зусилля кафедр були спрямовані на розвиток у майбутнього вчителя творчих здібностей. З цією самою метою із студентами I курсу нами було організовано диспут „Творча праця талановитих людей”. Основними питаннями, що підлягали обговоренню, були такі:

- 1) Відмінності між розумовою, фізичною і творчою працею.
- 2) Різниця між творчою і нетворчою працею.

- 3) Талановиті люди – ними народжуються чи стають?
- 4) Розповіді про відомих талановитих людей, аналіз їхньої творчості.
- 5) Співставлення понять „творча праця” і „талант”.
- 6) Проблема творчої праці стосовно до економіки і економічного розвитку.
- 7) Проблема творчої праці стосовно екології.
- 8) Поділ творчої праці на створювальну і рушійну.
- 9) Творча праця в науці і освіті.
- 10) Творча праця в мистецтві.
- 11) У чому полягає творчість учителя трудового навчання?

До і після проведення диспуту студентам пропонувалася така анкета-тест:

1) Праця вчителя трудового навчання є переважно...

1. Розумовою

2. Фізичною

3. Творчою

2) Об'єктом професійної діяльності вчителя трудового навчання є...

1. Матеріали і верстати

2. Технологічні уміння учнів

3. Творчі здібності учнів

3) У процесі трудового навчання головною метою є формування...

1. Практичних умінь
та навичок учнів
%

2. Теоретичних знань учнів

3. Виховання любові до
праці і естетичних
смаків учнів

4) У чому полягає професійна майстерність учителя трудового навчання?

1. Уміння бездоганно
виконувати технологічні
операції

2. Уміння проводити
нестандартні уроки

3. Уміння виконувати
художньо-творчі роботи

За даними анкетування побудовано дві гістограми (рис.2.2+2.3), які наочно представляють ставлення студентів стосовно сучасного вчителя трудового навчання з розвиненими творчими здібностями.

I II III IV

завдання

Рис. 2.2. Гістограма даних анкетування (до проведення диспуту)

%

Завдання

Рис. 2.3. Гістограма даних анкетування (після проведення диспуту)

З гістограм видно, що після проведення диспуту думки студентів з приводу творчості вчителя трудового навчання змінили свій напрям у бік необхідності творчих здібностей. Якщо перед диспутом перевага надавалася технічним і технологічним знанням і вмінням учителя, то після детального обговорення особливостей творчої праці й її ролі в житті кожного громадянина та суспільства загалом переважна більшість студентів схилилася до думки, що кожний вчитель трудового навчання має бути творчою особистістю. Показовим є той факт, що в професійній творчості вчителя домінантними стали саме здібності до виконання творчих робіт, а не просто творчий підхід до проведення уроків.

В умовах кардинальних змін у нашому суспільстві зростають вимоги до особистості майбутнього вчителя трудового навчання, до його підготовки в системі вищої освіти. За даними сучасних наукових досліджень [1; 23; 32; 49; 63; 64], модель особистості майбутнього, людини XXI ст., складається з, по-перше, рівня навчання (знання, вміння, навички), який допомагає повноцінному включенню людини в різноманітні сфери діяльності; по-друге, рівня виховання, який визначається системою світоглядних якостей, що створюють фундамент менталітету та духовності особистості і ґрунтуються не лише на практичних знаннях, але й на вірі в трансцендентні закони буття; по-третє, формування особистісного розуміння сенсу життя та діяльності через розуміння себе як унікальної частки Всесвіту в усьому його розманітті та важливості свого досвіду для самореалізації в суспільстві. В свою чергу, останнє розглядає творчу особистість як єдину реальну силу, за допомогою якої здійснюється розвиток культури. Тому гармонійний різнобічний розвиток людини, формування її менталітету, готовності до самоактуалізації, самовиховання, самопізнання та саморозвитку вважаються нині першочерговими: „Суспільству потрібна передусім висококваліфікована, доцільна особистісно орієнтована діяльність. Суспільству необхідна не просто людська індивідуальність, а творча особистість, яка ставить і вирішує соціально-значущі завдання” [80, 109-110].

Індивідуальний особистісно орієнтований підхід у професійній підготовці вчителя до цього часу носить швидше декларативний, ніж технологічний характер. Сучасна педагогіка рекомендує будувати індивідуальні стратегії навчання і виховання для кожного студента [34]. Останні не протиставляються державним програмам із предметів. Вони реалізуються разом з ними, організовуючи професійну підготовку студента відповідно до його індивідуальних особливостей.

У зв'язку з цим завдання підготовки майбутніх учителів полягає в удосконаленні професійної та наукової кваліфікації; забезпеченні більш високого науково-художнього та методично-творчого рівня викладання дисциплін; вдосконаленні навчальних програм, текстів лекцій, рекомендацій, інструкцій до лабораторних робіт, художньо-творчих методів навчання і виховання; використанні на заняттях художньо-творчих умінь та навичок в галузі педагогічної науки; накопиченні передового досвіду; підвищенні культурного рівня, вихованні нової моралі, заснованої на загальнолюдських цінностях.

Крім усього вищезгаданого, як показали наші дослідження, для успішного розвитку художньо-творчих умінь і навичок викладачу необхідно постійно враховувати неоднорідність складу студентів: серед них завжди є більше і менше здібні, більше і менше розвинуті; одні з них відразу розуміють, що від них вимагається, а іншим потрібні додаткові індивідуальні консультації. Необхідно більш уважніше ставитися до відстаючих, стежити за їхньою роботою, вселяти в них почуття бадьорості та впевненості в своїх здібностях.

Одним із головних компонентів розвитку художньо-творчої особистості майбутнього вчителя є його художньо-творче виховання. Художньо-творчий процес у педагогічному ВНЗ, на наш погляд, має значні можливості, що сприяють формуванню вмінь та навичок, загальної культури майбутнього вчителя.

Для вирішення цих завдань наявна класична система навчання, коли викладач виступає в ролі джерела і носія інформації, яку він передає студентам у готовому вигляді, не завжди спрацьовує і не дає позитивного результату. Тому потрібно вести пошук нових творчих прийомів і художніх методів активізації навчально-виховного процесу. З цієї точки зору, художньо-творчі вміння та навички майбутнього вчителя трудового навчання дозволяють за допомогою педагогічних методів розкривати та розвивати потенційні можливості студентів.

Гуманізація художньо-творчого процесу передбачає відмову від авторитарної педагогіки з її педагогічним тиском на особистість і зближує можливості встановити нормальні людські стосунки між викладачем та студентом, тому перехід до особистісно орієнтованої педагогіки передбачає повну свободу художньо-творчої діяльності, що створює умови безперервного навчання та формування в процесі художньо-творчого розвитку особистості.

Удосконалення процесу художньо-творчої підготовки, як показало наше дослідження, сприяє найбільш ефективному формуванню естетичної культури, під якою ми розуміємо світогляд, що складається внаслідок одержаних знань, життєвого досвіду, який залежить від ступеня самостійності та самореалізації особистості, а також низки особистісних якостей.

Наші дослідження показали, що ці якості в умовах традиційного навчання знаходяться в недостатньому розвитку. Тому ми пропонуємо:

1. Сприяти створенню в художньо-творчому процесі умов, що формують самостійність і самосвідомість студента та впливають на самовизначення його в культуротворчій діяльності.

2. Схему „аудиторне заняття за даною темою – домашнє завдання з цієї теми”, яку найчастіше використовують на індивідуальних та групових заняттях,

змінити на протилежну. Перша схема не дозволяє контролювати та ефективно впливати на перебіг творчої самостійної роботи студента, що особливо актуально для викладача.

Тому для ефективного розвитку художньо-творчих вмінь та навичок майбутніх учителів трудового навчання потрібно впроваджувати схему „домашнє завдання за даною темою – аудиторне заняття з цієї теми”, що сприятиме самостійності, зацікавленості в творчому пошуку під час індивідуальних та групових занять.

Пропонований шлях змінює ситуацію докорінно, оскільки на індивідуальне заняття студент, як і раніше, приносить самостійну роботу. Проте самостійність його виявляється також у порівнянні двох і більше робіт. Виконання завдання здійснюється самим студентом з урахуванням програми та особливостей даної теми. Після виконання завдання та певного обсягу робіт удома, студент в аудиторії радиться з викладачем, обмірковуючи правильність зробленого. На заняттях майбутні вчителі знайомляться з особливостями того чи іншого виду робіт, тонкощами технологій.

Дуже важливо проводити на заняттях хвилини запитань і відповідей між студентами, що дає можливість перевірити знання з даної теми. Студенти готують запитання, класифікують, підбирають до них докладні відповіді. Це привчає їх правильно формулювати запитання, добирати відповіді в довідковій і спеціальній літературі.

Мета таких запитань – виявити інтерес до знань, розвинути творчу самостійність, відчутти і проявити себе як особистість. На занятті дуже важливо почути від студента його особисте міркування, виклад поглядів, оцінку з даної теми та які саме використовував уміння та навички і з якими зустрічався труднощами в самостійній роботі.

У результаті зробленого було визначено такі переваги цього підходу:

- 1) студенти швидко та якісно вивчають програму, що дає можливість доповнити заплановане завдання кількома художньо-творчими роботами;
- 2) викладач на самому занятті має можливість: консультувати кожного студента з питань, які викликали у нього труднощі чи особливий інтерес; визначити підготовленість студента до занять; перевірити фактичний рівень знань і вмінь кожного студента.

Після цього студенти приступають до загальної дискусії, обміну думками, обговорення проблем. У підсумку знаходиться максимальна кількість варіантів вирішення художньо-творчого завдання, а також шляхів досягнення наміченої мети, в тому числі нетрадиційних.

У таких умовах майбутній вчитель формує необхідні якості естетичної, художньої культури, які перетворюються в художньо-творчі вміння та навички. Здатність передбачати результат, шукати оптимальний варіант вирішення творчої проблеми. Головне на заняттях активізувати навчальну групу так, щоб жодний студент не залишився осторонь від творчого процесу вирішення практичних завдань і після всього чітко уявляв, з чого починати і в якому напрямі працювати над художньо-творчою розробкою. У результаті відкритого діалогу між викладачем та студентом встановлюються відносини довір'я, поваги

; студент одержує можливість виявити свої творчі здібності, свою самостійність, свою участь у культуротворчій діяльності.

Художньо-творчий розвиток умінь та навичок особистості майбутнього вчителя трудового навчання залежить від естетичного виховання і відбувається в процесі навчальної діяльності. Саме так формується творча особистість та розвиваються вміння та навички. Ми зосередили свої зусилля на розробці шляхів організації навчання студентів як цілеспрямованого процесу в його професійно-діяльнісному спрямуванні, на розвиток художньо-творчих умінь та навичок, які майбутній вчитель планує, реалізує, контролює та коректує.

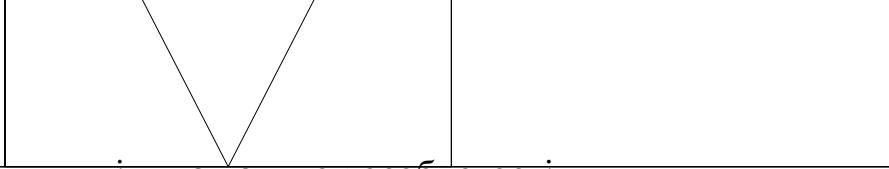
Таким чином, виникає необхідність розділення окремих тем-модулів на „блоки”, що включають окремі розділи або кілька параграфів курсу, який вивчається. Такий розподіл поліпшує якість естетичної підготовки студента, що сприяє посиленню контролю за освоєнням навчальних модулів і блоків, рівномірному розподілу художньо-творчого навантаження для студентів протягом семестру, тим самим одержанню більш стійких знань, умінь і навичок, що дозволяє усвідомлено багаторазово повторити художні навички на наступних заняттях у процесі вивчення інших модульних блоків.

Зміст кожного модульного блоку в стиснутому, узагальненому вигляді подається студентам на першому занятті, коли вони приступають до вивчення кожного з них. На цьому занятті намічають основні завдання щодо вивчення даного розділу курсу, проблемні запитання і в загальному вигляді визначають шляхи їхнього вирішення, дають конкретні вказівки, на що варто звернути увагу в процесі самостійної підготовки до кожного наступного заняття.

Мета таких занять полягає в тому, щоб зацікавити, спонукати студента до самостійного опрацювання і засвоєння художньо-творчого матеріалу та одержання певних знань, умінь і навичок.

Важливе значення в модульно-блочній системі навчання має врахування якості виконаних завдань, результатів, що визначають кількість засвоєння практичних робіт та теоретичного матеріалу і одержання практичних умінь і навичок. Тут необхідно враховувати такі фактори, як здібність самостійно засвоювати зміст модульного блоку, вміння виражати власну художню думку, аналізувати, порівнювати, робити висновки, уміння і старання систематично, якісно готуватися до наступних занять, своєчасно формулювати і здавати матеріали художньо-творчих завдань за темами, розділами, захищати їх, вчасно виконувати художньо-творчі роботи, враховується їхня якість, зовнішній вигляд, можливість практично використовувати.

Вважаючи художньо-творчу діяльність структурним елементом системи професійної освіти вчителя трудового навчання, для вирішення питань розвитку художньо-творчих умінь і навичок студентів ми запровадили різноманітні форми, методи та їхню взаємо обумовленість. Так, у процесі вивчення багатьох предметів з декоративно-ужиткового мистецтва формувалися вміння та навички, що є складовою частиною педагогічної майстерності майбутнього вчителя трудового навчання. Суть такого підходу полягає в створенні комплексу методів викладання, що забезпечують самостійне, творче володіння необхідними художньо-мистецькими способами творчих дій і тим самим є ефективним розвитком

художньо-творчих умінь та навичок особистості.

Виходячи із встановлених педагогікою та психологією основних етапів художньо-пізнавальної діяльності студентів (сприйняття явищ, їхнє осмислення, закріплення та застосування набутих знань, умінь та навичок на практиці) та дидактичних завдань, які вирішуються на кожному з цих етапів, ми розробили модель системи формування художньо-творчих умінь та навичок у майбутніх вчителів трудового навчання (рис.2.4).

Художньо-творча підготовка майбутніх учителів трудового навчання включає практичну роботу, що визначається такими компонентами: художньо-мистецьке навчання, зміст і спрямованість занять, художньо-творчий розвиток, внутрішньо-предметний та структурно-логічний зв'язок опорних моментів, активні методи навчання, дидактичний матеріал, форми контролю, на основі результатів якого проводиться корекція. Під впливом цих художньо-педагогічних засобів у процесі навчання засвоюються елементарні художньо-мистецькі навички, які формуються на базі практичних занять. Пізніше набуваються більш складні вміння, що базуються на основі синтезу знань та навичок і включають елементи творчості. Оволодіння художньо-творчими вміннями активізує педагогічну діяльність майбутніх учителів трудового навчання, тому цей аспект яскраво проявляється в процесі естетичного виховання студентів, а також у період проходження педагогічної практики.

Рис.2.4. Модель системи формування художньо-творчих умінь та навичок майбутніх учителів трудового навчання

Аналіз проведеної роботи дозволив зробити висновок про позитивний вплив розробленого методичного комплексу, спрямованого на формування умінь та навичок художньо-творчої діяльності майбутніх учителів трудового навчання, а впровадження відповідних методичних матеріалів дозволило усунути розрив між художньо-творчою та педагогічною підготовкою фахівців.

Удосконалення системи художньо-творчої підготовки майбутніх учителів трудового навчання обумовлене новим підходом до навчання студентів з позиції розвитку естетичного смаку, виховання творчої особистості. Важливе значення художньо-творчого розвитку приводить до об'єктивної необхідності формування художньо-творчих умінь та навичок у студентів педагогічно-індустріальних факультетів, що сприяє розвитку їхньої професійної підготовки.

Проблему художньо-творчого розвитку в процесі дослідження ми намагалися розв'язувати, застосовуючи в навчально-виховному процесі такі підходи:

- інтеграція знань шляхом проведення інтегрованих лекцій та створення інтегрованих спецкурсів;
- впровадження елементів мистецтвознавства у процес проведення лабораторно-практичних занять з практикуму в навчальних майстернях;
- вивчення й урахування народних традицій у виготовленні одягу і предметів побутового вжитку;
- виконання творчих робіт студентами відповідно до їхніх інтересів, здібностей і нахилів.

Досвід свідчить, що максимальне врахування індивідуальних особливостей кожного студента і надання йому можливості працювати у власному ритмі над вибраною за інтересами проблемою дає позитивні результати. В них підсилюється пізнавальна активність, виробляються навички самостійної роботи, виховується відповідальне ставлення до праці, розвивається творче мислення. Все перераховане є досить важливим для майбутнього вчителя трудового навчання. Таким чином, майстерність педагога полягає не стільки в передаванні необхідних знань, скільки в допомозі організації навчання, що спрямоване на розвиток індивідуального стилю мислення майбутніх учителів й уміння самостійно одержувати знання.

Головний сенс життя людини – в розвитку, у просуванні вперед. Однак рухатися вперед, не володіючи знаннями, – неможливо. Людина, яка не поповнює систематично своїх знань, неминуче приречена на провал у практичній діяльності. Щоденна праця майбутнього вчителя – це розумова праця. І від того, як вона буде організована, залежить спроможність студентів відчувати радість пізнання, бачити красу людської думки і навколишнього світу.

Упроваджуючи експериментальну методику розвитку в студентів художньо-творчих умінь і навичок, ми враховували, що „здібності і розвиваються, і

виявляються в діяльності, яка вимагає від кожного її виконавця певної самостійної творчості, мобілізації інтелектуальних сил і водночас є поштовхом для їх розгортання” [27, с.23]. Дослідники творчості одноставно стверджують, що творча активність особистості тісно пов’язана з інтелектуальною ініціативністю, високим рівнем знань. Вся робота над професійним самовдосконаленням лише тоді ефективна, коли на заняттях царює атмосфера емоційної чуйності до успіхів і невдач, загальної зацікавленості в удосконаленні знань, умінь і навичок.

Інтелектуальний розвиток студентів у процесі вивчення дисциплін художнього циклу здійснювався нами за такими напрямками:

1. Образно-семантичний:

- розкриття засобів художньої виразності різних видів мистецтв;
- розвиток асоціативного мислення в процесі створення художніх образів, розкриття ідеї та системи уяв під час обговорення художнього витвору й ін.;
- розкриття залежності художньої форми від мети творчого задуму.

2. Пошуково-системний, спрямований на вироблення в студентів навичок:

- збору інформації з різноманітних джерел (книги, словники, ЗМІ, відео-, аудіозасоби, пошукова робота та ін.);
- систематизації тематичного матеріалу для налагодження зв'язків між частковим і загальним.

3. Порівняльно-оцінний:

- розвиток почуття гармонії та формування критеріїв оцінки творів декоративно-вжиткового мистецтва на основі вивчення рідної культури і культури інших народів;

- формування умінь відстоювати свою думку та сприймати інші точки зору.

4. Технологічний:

- навчання засобам роботи з художніми матеріалами за різними техніками;
- ознайомлення з різноманітними формами роботи у процесі підготовки, розробки і презентації творчих робіт, у тому числі за допомогою технічних засобів (відеокамера, комп'ютер і т.ін.);

- формування вмінь індивідуальної роботи та колективної праці.

Психологи [144; 146; 205-208] стверджують, що особиста зацікавленість у художній творчості різко змінює картину обдарованості. З цієї точки зору, завдання викладача – збудити та стимулювати особистісну зацікавленість студента у оволодінні мистецтвом. Цьому сприяють завдання, що вимагають адекватного вираження власних почуттів, ставлення, настрою, замислів, студента. Тоді він входить у мистецтво як у свій світ, де можна виразити те, що на душі. Таким завданням ми обрали виготовлення ескізу рамки для власного портрета. Очевидно, що така рамка мала відповідати характеру власника портрета.

Експеримент засвідчив, що студенти володіють засобами художньої виразності, відтворюючи на папері не лише окремі риси характеру, а й тимчасовий настрій. В одних – це були химерні переплетіння квітів, в інших – ажурні візерунки, у третіх – строгі геометричні фігури. Окремі зразки студентських ескізів

представлені на рисунку 2.5.

Таке розмаїття стилів очевидно було б широким полем досліджень для психологів. Нас цікавило лише вміння майбутніх учителів відобразити свій настрій і риси характеру в художній формі. Слід зазначити, що таке завдання викликало в студентів жвавий інтерес і бажання до його виконання.

Рис. 2.5. Ескізи рамок до власного портрета, виготовлені студентами

Наступним завданням, що вимагало більшого рівня творчості, було виготовлення кольорового ескіза рамки для портретів видатних людей. Пропонувалися портрети Т.Г.Шевченка, Е.К.Ціолковського та ін. Завдання вимагало напруженої роботи думки із встановлення відповідності стилю рамки і матеріалу її виготовлення до характерних особливостей творчої діяльності особистості власника портрета. З метою активізації уяви зачитувалися уривки з творів Т.Г.Шевченка, а під час розгляду портрету Е.Ціолковського звучала „космічна” музика. Цим ми прагнули дотриматися принципу цілісності художньо-естетичного сприйняття, що проявлялася у зв'язках зорового і слухового сприйняття. Як зразок пропонувався ескіз рамки до портрету І.А.Крилова і О.С.Пушкіна (рис. 2.6), що оформлені малюнками на теми з їхніх творів. Зразки передбачали випалювання по дереву. В процесі бесіди студентами було висунуто пропозицію зробити ескіз рамки для портрета Е.К.Ціолковського з алюмінію або іншого металу, а портрет Т.Г.Шевченка пропонувався оформити за допомогою рослинних матеріалів. Пропозиції студентів (рис. 2.7-2.9) свідчили про наявність у них відчуття стилю, відповідності епосі, художнього смаку. Після виконання ескізів роботи аналізувалися, обговорювалися вдалість і виразність зображень.

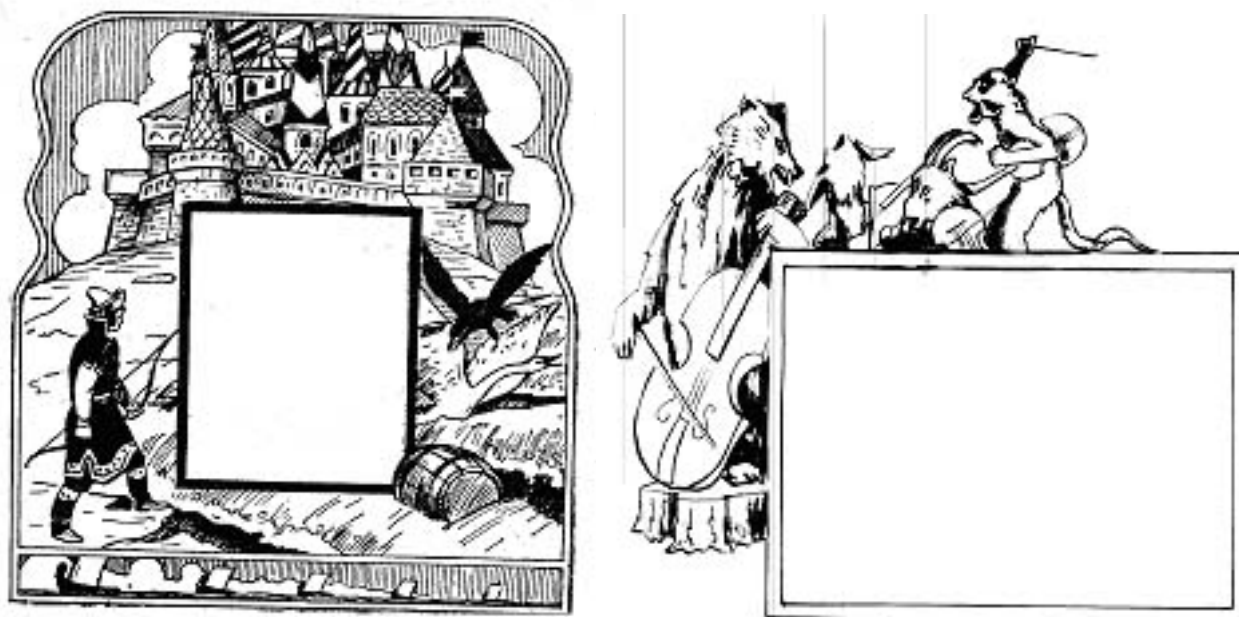

Рис. 2.6. Зразки рамок для портрету О.С.Пушкіна і І.А.Крилова.

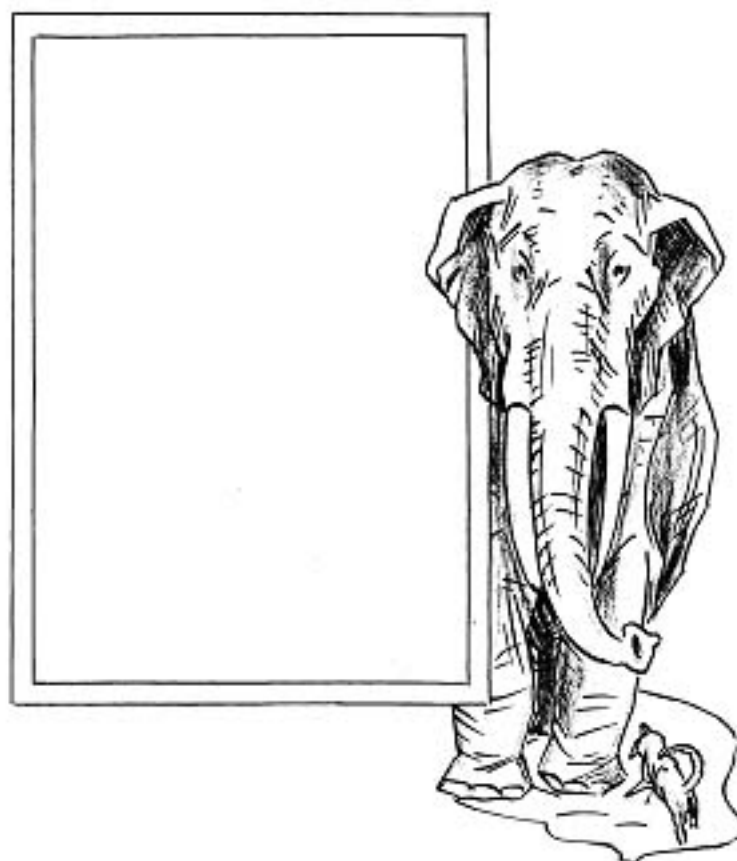

Рис.2.7. Ескіз рамки для портрету І.А.Крилова, виготовлений студентом експериментальної групи

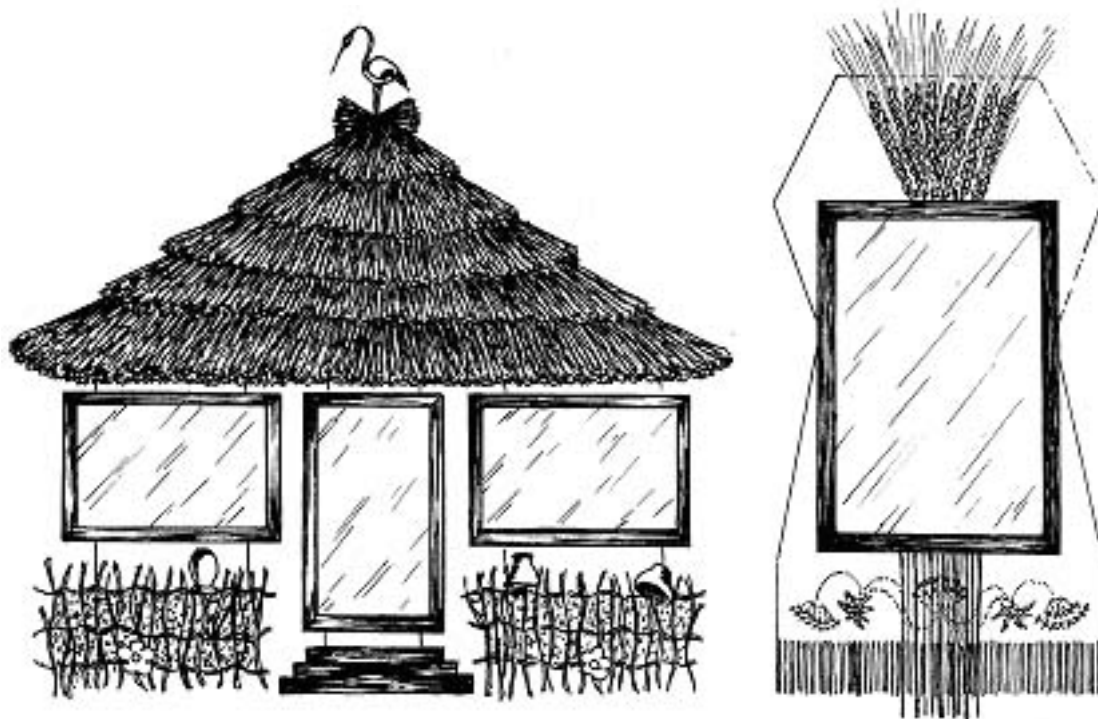

Рис. 2.8. Ескізи рамок для портрету і картин Тараса Шевченка, виготовлені студентами експериментальної групи

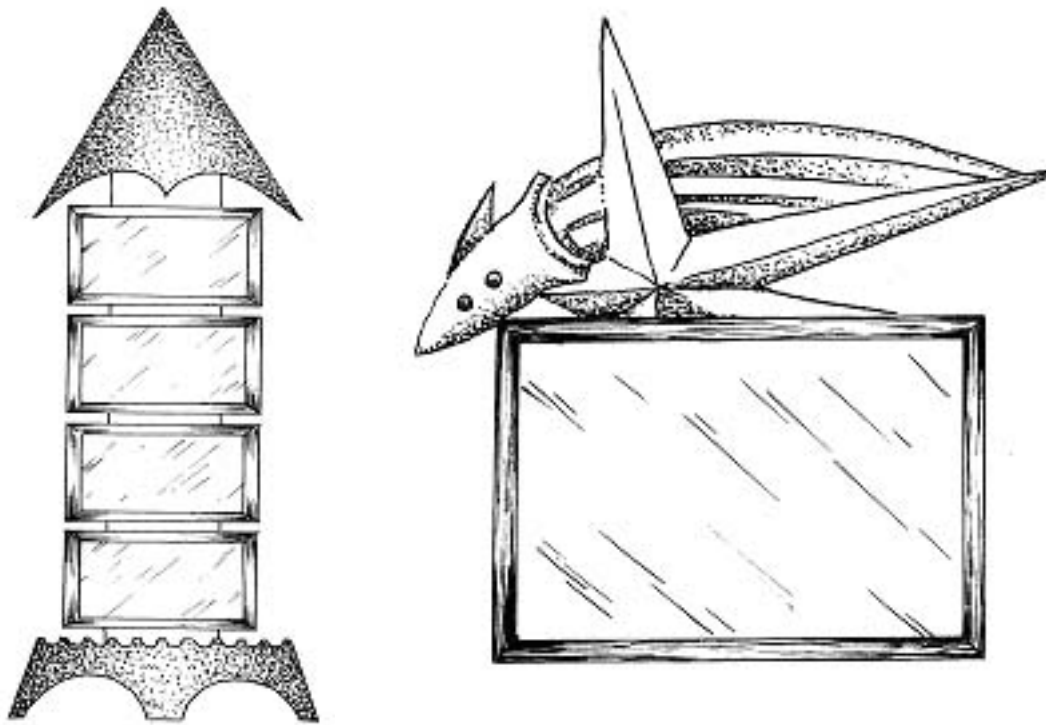

Рис. 2.9. Ескізи рамок для портретів дослідників космосу, виготовлені студентами експериментальних груп.

2.2. Методика розвитку художньо-творчих умінь і навичок

2.2.1. Методичні підходи до вивчення дисциплін художньої підготовки

До дисциплін, що забезпечують художню підготовку майбутнього вчителя трудового навчання належать „Художня обробка матеріалів”, „Основи художнього проектування”, „Декоративно-ужиткове мистецтво”, „Малюнок та художнє оздоблення одягу”, „Малюнок, живопис і скульптура”.

На вступних заняттях студентів знайомили з матеріальною основою художньої культури, видами і жанрами мистецтв, засобами виразності, художніми матеріалами й інструментами, вчили сприймати і розуміти зміст художньої інформації, любити художню працю.

Підготовка до виконання художньо-творчих робіт містила такі етапи:

- 1) емоційне сприйняття творів народних майстрів;
- 2) пізнання художніх особливостей творів;
- 3) пояснення культурно-історичного змісту і цінності витвору;
- 4) поглиблене уявлення про художній образ;
- 5) зіставлення творів народного мистецтва з сучасними творами професійного декоративно-ужиткового мистецтва;
- 6) художня практика на основі естетичного засвоєння народного мистецтва і дійсності.

Художня ручна праця – це творча робота з різноманітними матеріалами, в процесі якої створюються корисні й естетичні предмети і вироби для прикрашення

побуту (ігор, праці, відпочинку). Така праця є декоративною, художньо-прикладною діяльністю, оскільки в процесі створення гарних предметів враховує естетичні якості матеріалів на основі наявних уявлень, знань, практичного досвіду, набутих у процесі трудової діяльності і на художніх заняттях.

Зміст художньої ручної праці складають:

– робота з папером, картоном (аплікація з різнофактурного паперу, у сполученні з тканинами, природними матеріалами, виготовлення декоративних панно, об'ємних і площинних предметів і конструкцій для оформлення свят і розваг, декорацій, сувенірів);

– робота з природним матеріалом (виготовлення дрібних скульптур, упорядкування декоративних букетів із сухих і живих рослин);

– робота з глиною (створення декоративних прикрас, виготовлення дрібних скульптур, іграшок-сувенірів, посуду);

– робота з тканиною, нитками (декоративна аплікація з тканини, плетиво із синтетичного прядива, виготовлення декоративних прикрас і предметів побуту, одягу, театральних і декоративних іграшок і сувенірів із синтетичних тканин) тощо.

З метою виховання у майбутніх учителів трудового навчання прагнення до творчості та розвитку в них художньо-творчих здібностей до навчального плану включено дисципліну „Художня обробка матеріалів”.

Щоб максимально врахувати творчі здібності і нахили кожного студента нами складена варіативна робоча програма, яка передбачає формування основних умінь і навичок з обробки широкого кола матеріалів і поглиблений розвиток творчих здібностей з обробки якогось одного чи двох видів матеріалів. Наводимо фрагмент авторської програми (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

№ п/п	Зміст курсу	Кількість годин
1	Вступна лекція. Види матеріалів, що традиційно піддаються художній обробці в Україні. Презентація художніх виробів.	2
2	Художня обробка деревини	4
3	Художня обробка металу	4
4	Художні вироби з паперу	2
5	Художня обробка каменю	2
6	Художні вироби з глини	2
7	Художня обробка шкіри	2
8	Художні вироби з лози	2
9	Художні вироби з соломки	2
10	Художня обробка тканини	2
11	Художня обробка нетрадиційних матеріалів	2
11	Презентація виготовлених виробів	2
Всього		28

Кожна тема передбачає обов'язкове дотримання таких пунктів:

1. Види художньої обробки матеріалу в народній творчості.

2. Необхідні інструменти.
3. Технологічні особливості виконання робіт.
4. Виготовлення найпростішого виробу за зразком.
5. Реферат за даною темою.
6. Творча робота (виготовлення виробу).

Ця програма відрізняється від традиційної тим, що передбачає ширше коло матеріалів і дає можливість максимально враховувати індивідуальні здібності, нахили та інтереси студентів. Фрагмент заняття за темою „Художнє оздоблення виробів з деревини. Петриківський розпис” представлено в додатку А.

Тему для реферата кожний студент вибирає за власними уподобаннями на вступному занятті й одержує необхідні рекомендації та вимоги до його написання. Однією з вимог є ілюстрованість реферата малюнками та фотографіями. Фрагменти рефератів презентуються самими студентами під час проведення заняття за відповідною темою.

Зазначимо, що розподіл годин за темами може змінюватися залежно від наявності умов для виконання робіт, але бажано, щоб студенти одержали хоча б початкові уявлення про художню обробку якомога ширшого кола матеріалів. Для детальнішого ознайомлення із специфікою окремих видів робіт студентам пропонували перелік літератури для самостійного опрацювання.

Після теоретичного вивчення і практичного ознайомлення з особливостями обробки різних матеріалів кожний студент за власним вибором одержував завдання виконати творчу роботу (виготовити виріб) з одного із видів матеріалу. Ці роботи презентуються студентами до захисту на останньому занятті та вважаються заліковими. В процесі захисту студент повідомляє мету роботи, коротко описує технологію, звертаючи увагу на можливі труднощі. Таким чином, під час захисту відбувається повторне осмислення студентами особливостей виконання художньо-творчих робіт, а їхні зразки є наочним дидактичним матеріалом.

Цінність таких робіт полягає ще й у тому, що вони виконані самими студентами. Це переконує у доступності виконання творчих робіт кожним студентом, викликає прагнення зробити ще краще. Найкращі вироби кожного року поповнюють виставку студентських робіт, з якими мають можливість ознайомитися студенти усього факультету й університету. Окремі зразки таких робіт зображені на фото в додатку З.

Головними цілями і завданнями навчання за даною програмою є такі:

- розвиток художньо-творчих здібностей студентів, уміння знаходити, розуміти і використовувати різноманітні види інформації у своїй діяльності;
- прилучення майбутніх учителів до світових і національних духовних цінностей, втілених у творах мистецтва;
- формування уявлень про цілісність світу через емоційно-ціннісне орієнтування особистості, зокрема шляхом інтеграції навчальних дисциплін, а також використання в навчальному процесі різноманітних видів інформації - фольклору, музики, картин, фрагментів фільмів, матеріалів INTERNET і ін.;
- одержання ґрунтовних знань про розмаїття видів і жанрів мистецтв;
- освоєння мови мистецтва, засобів художньої виразності, вивчення основ композиції, різноманіття природних і штучних форм;

– ознайомлення з художніми матеріалами й інструментами, прийомами і засобами роботи.

Усі перераховані вище завдання варто розв'язувати в комплексі, з урахуванням індивідуальних особливостей студентів, рівня їхнього загального розвитку. Творчість майбутніх учителів має ґрунтуватися на емоційному сприйнятті і на осмисленні власної діяльності.

Розглянемо деякі матеріали і роль їх художньої обробки в розвитку художньо-творчих здібностей і гармонійної особистості майбутнього вчителя трудового навчання.

Найдоступніший матеріал, що легко піддається обробці – **папір**. Робота з папером – це робота з матеріалом, що володіє конструктивними і пластичними властивостями. Виготовлення виробів із паперу сприяє розвитку м'язів рук, удосконалює окомір, сприяє естетичному розвитку, умінню грамотно підбирати сполучення кольорів паперу, форм і розмірів комплектуючих деталей виробів.

З паперу виконують різноманітні двомірні і тривимірні форми. Спостереження за студентами показали, що вони досліджують можливості застосування паперу, згинаючи, стискаючи, скручуючи, розриваючи його на частини, а потім об'єднуючи їх, одержують нову форму.

Цікаві вироби можна виконувати зі смужок паперу. Цей вид роботи створює значні можливості для розвитку творчості майбутніх учителів. Підготувавши багато паперових смужок різної довжини і ширини, студенти їх скручують, звивають, переплітають, перехрещують, з'єднують одну з іншою, в результаті чого виникають різноманітні композиції. Чудова білосніжна паперова пластика, чарівна гра світла і тіні, безкінечні творчі можливості і перспективи її використання змушують дивуватися і шукати нові шляхи вирішення художніх уяв і сюжетів.

Якщо взяти дві смужки паперу одного кольору, але різних за розмірами, зробити кільце з кожної, з'єднати їх, а потім додати трішки уяви, можна зробити фігурку якоїсь тваринки (курча, порося, кішку, зайця і т.ін.) чи іграшку. Основою для виконання фігурок тварин і чоловічків можуть бути використані конус або циліндр.

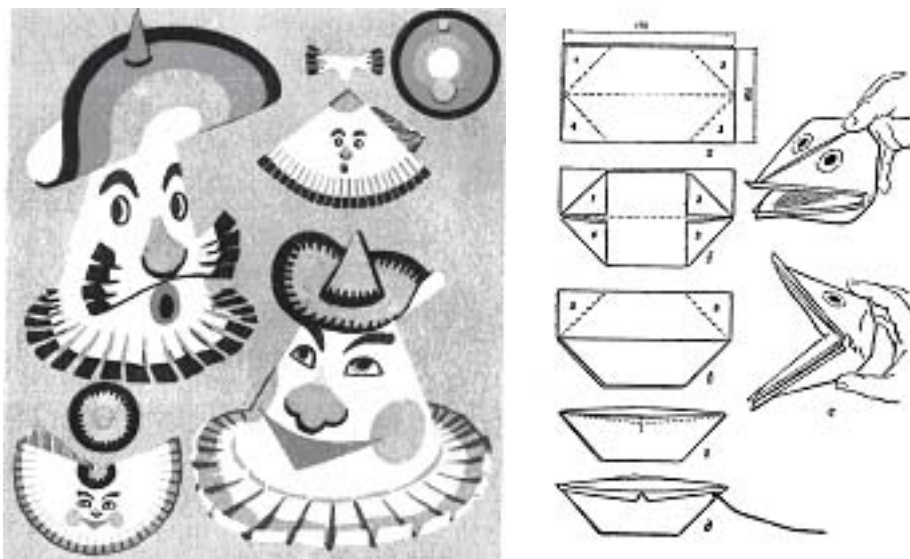

Рис. 2.10. Фігурки з паперу

З тонкого білого або кольорового паперу вчимо студентів виготовляти витинанки (рис. 2.11). Інші приклади наведені в додатку Б.

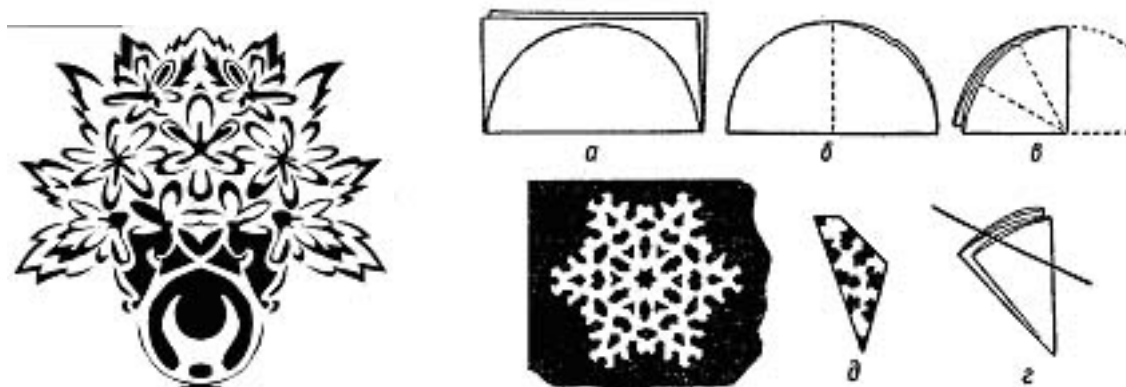

Рис. 2.11. Витинанки з паперу

Папір є також досить зручним матеріалом для виготовлення ялинкових іграшок. З білого чи кольорового паперу можна виготовляти різноманітні гірлянди, сніжинки, прикраси на ялинку тощо. Технологія виготовлення ялинкових „ліхтариків” показана на рисунку 2.12. Інші зразки наведені в додатку Б.

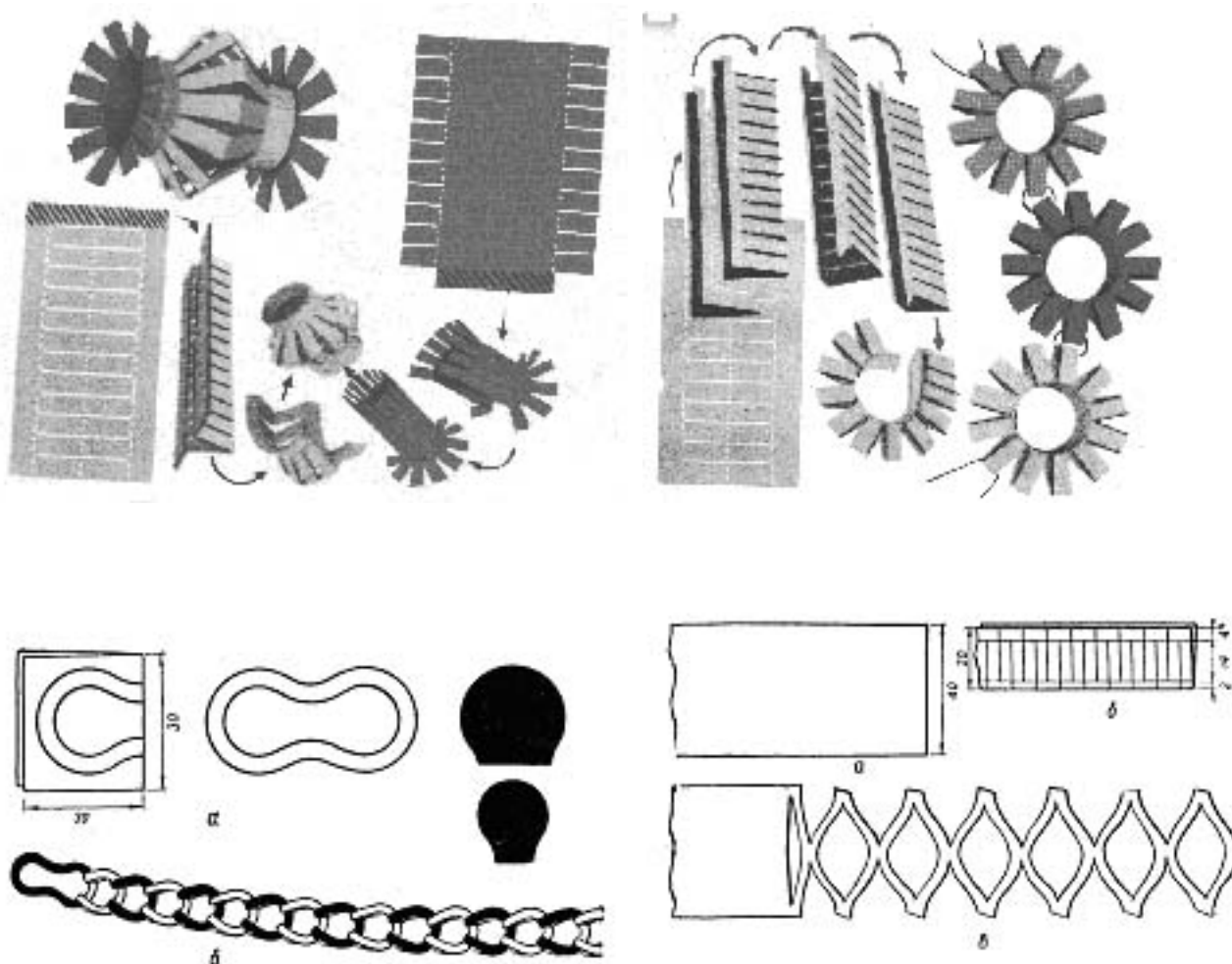
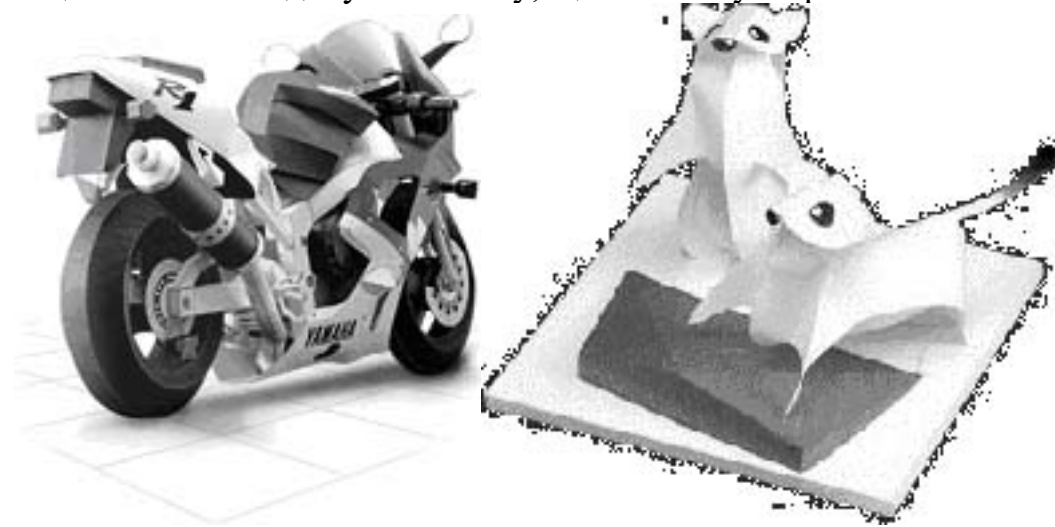

Рис. 2.12. Виготовлення новорічних гірлянд з кольорового паперу

Папір різної товщини містить невичерпні можливості для прояву творчості. Студентам демонструємо приклади конструювання моделей машин, кораблів, звірів та ін. з картону. Виготовляючи різноманітні вироби за зразком (рис. 2.13), студенти відкривають нові засоби і форми згинання для одержання потрібного елемента. Згодом пропонуємо створити власне креслення і виготовити за ним виріб. Тут уже яскраво виявляється фантазія студента, оскільки він створює все нові й нові комбінації і часом сам дивується тому, що в нього утворилося з початкового задуму.

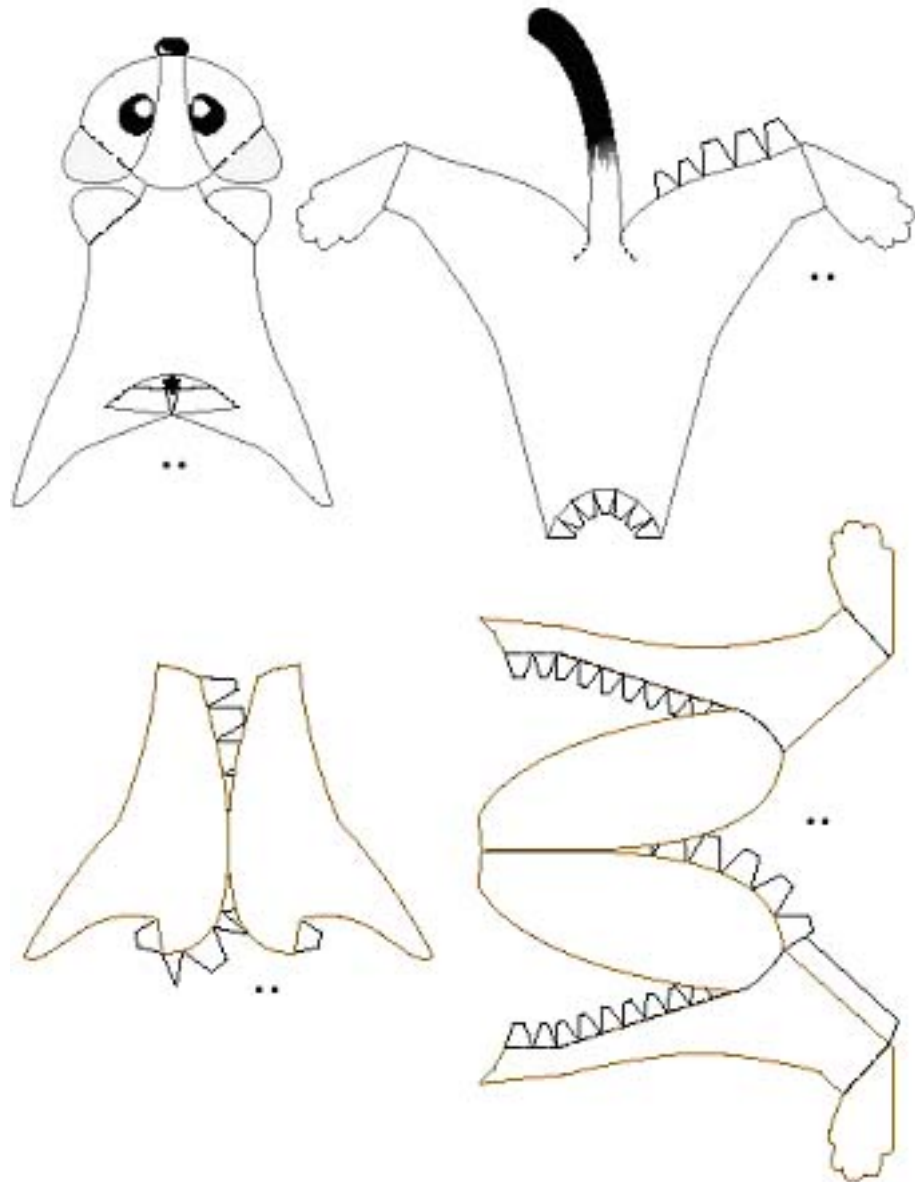

Рис. 2.13. Виготовлення фігурок з паперових розгорток

Природа багата матеріалом, що може використовуватися для створення неповторних речей, які радують око своєю красою. В природних матеріалах студенти бачать красу й узгодженість форм, гармонію. Практично немає такого природного матеріалу (за винятком отруйних рослин), що не можна було б використовувати для виробів, немає і встановлених правил, як його використовувати. Студентам демонструємо можливі використання коренів, гілок, сучків.

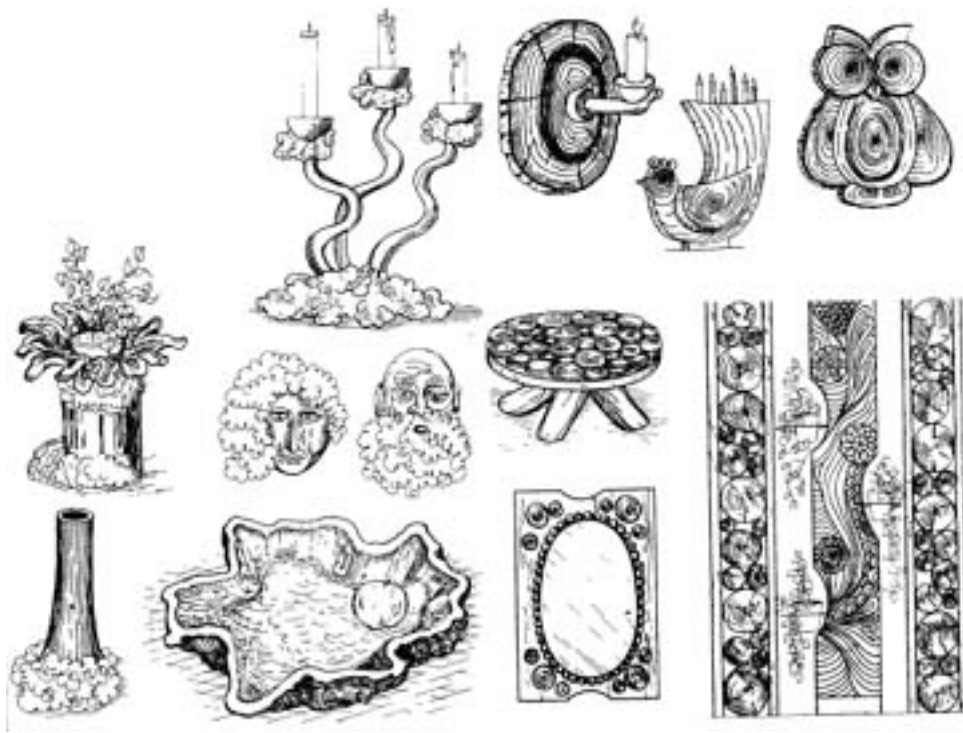

Рис. 2.14. Вироби з коренів і гілок

Найбільш доступним видом робіт для студентів є виготовлення композицій із сухих квітів. Створений власними руками довговічний букет дає естетичну насолоду і задоволення від виконаної праці. Фрагмент заняття „Виготовлення букетів із засушених рослин” і зразки букетів, що можуть виготовлятися студентами, подано в додатку Е.

Одним із складних, проте дуже цікавих видів робіт з природними матеріалами є різьблення по дереву. Сюди відноситься площинне, барельєфне і скульптурне різьблення.

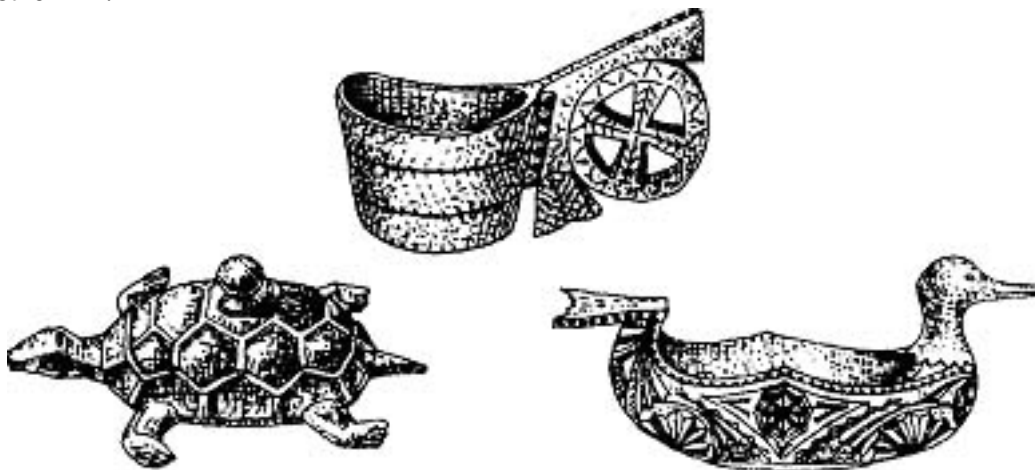

Рис. 2.15. Вироби з дерева

Особливо цінними в методичному плані є для майбутнього вчителя трудового навчання вміння проводити уроки роботи з **глиною** – ліплення. Заняття з ліплення сприяють формуванню таких якостей особистості, що є для людини не якимись специфічними (необхідними лише для цієї і подібної роботи), а загальнозначущими. Ці заняття розвивають розумові здібності учнів, розширюють їхній художній і політехнічний світогляд, формують моральні уявлення і сприяють формуванню творчого ставлення до навколишнього світу.

Тому особлива увага в процесі підготовки вчителя трудового навчання приділяється декоративно-вжитковому мистецтву. Студенти ліплять декоративні іграшки за мотивами народних зразків, посуд, настінні рельєфи, декоративні маски, знайомляться з народними промислами.

Порівняно з обробкою інших матеріалів робота з **текстильними матеріалами** має свої особливості. Робота з тканиною дозволяє здійснювати на практиці міжпредметні зв'язки. Студенти значно розширюють свій світогляд, словниковий запас, знайомлячись із назвами інструментів, матеріалів, трудових процесів. Виготовлення викрійок сприяє тренуванням у обчисленнях, розвиває креслярські вміння. У процесі зняття мірок студенти мають справу з числами. Вони зіставляють одержані дані з розмірами тканини, виконують різноманітні розрахунки.

У процесі виготовлення виробів за викрійкою й опрацюванні деталей, що становлять різноманітні геометричні фігури (квадрати, прямокутники, кола), закріплюється геометричний матеріал, вивчений на заняттях нарисної геометрії. Студенти привчаються підбирати колір ниток для вишивання, дізнаються, що в залежності від особливості виробу, його конструкції й призначення підбираються тканини відповідної якості й кольору. Крім того, суттєве значення має добір візерунка для вишивання, вміння красиво виконувати оздобу виробу.

Практичні вправи в опрацюванні текстильних матеріалів розвивають окомір. Якість роботи за цих умов багато в чому залежить від точності й акуратності, що

додержуються під час упорядкування викрійки, під час розмічання, різання, зшивання та інших операціях. Обробка текстильних матеріалів порівняно з іншими потребує більш кропіткої і завзятої праці.

Рис. 2.16. Глиняна іграшка Рис. 2.17. Аплікація на мішковині

Правильно організовані заняття з художньої обробки матеріалів дають студентам поглиблені знання про якість і можливості різноманітних матеріалів, сприяють закріпленню позитивних емоцій, стимулюють бажання трудитися й опанувати особливості майстерності, прилучають до народного декоративного мистецтва. Отже, є всі підстави розглядати ці заняття як важливий елемент гармонійного розвитку майбутніх учителів трудового навчання.

Організовуючи заняття з різними видами художньої ручної праці, ми орієнтувалися на мистецтво й ремесло, готували студента до його можливої художньо-творчої діяльності в майбутньому. Завдяки заняттям рукоділлям і ремеслами вдається підготувати людину до підключення волі в розумовий процес.

Прагнення студентів до творення художніх форм, нехай навіть самих простих, має пронизувати все навчання. Наші дослідження показали, що найбільш чітко це прагнення виражається у виготовленні іграшок, декоративних виробів з використанням рослинних і тваринних орнаментів.

Особливо легко передати своєрідність різноманітних рослин і тварин у глині й у дереві. Працюючи з глиною, ми увесь час можемо добавляти новий матеріал, але термообробка виготовлених виробів вимагає додаткового обладнання. Глина є найзручнішим матеріалом у створенні опуклих форм. При вирізанні по дереву навпаки – ми забираємо зайвий матеріал, пріоритет віддається роботі над увігнутими, заглибленими формами.

Під час вивчення предмету „Художня обробка матеріалів” демонструємо студентам нетрадиційні підходи до виготовлення виробів із звичних предметів чи матеріалів. Такими були, наприклад, вироби зі старих металевих предметів (рис. 2.18), або коллажі, виготовлені з різних кусків сколеного дерева (рис. 2.19).

Широкий простір для творчості, як показало наше дослідження, відкривається перед майбутніми вчителями в процесі вивчення художньої обробки **нетрадиційних матеріалів**. Студентам дається право запропонувати свій вид матеріалу, продемонструвати художні вироби, що можуть бути виготовлені з нього. Оскільки ця тема є останньою в програмі, то часу на виготовлення такого виробу із вибраного

самостійно матеріалу вистачає. Представлені на заняттях виробу вражають, насамперед, фантазією. Це були картини, виготовлені з сухого листя і квітів, шматочків тканини, морських мушлів і камінчиків, ниток, нанизаних на цвяшки, шматочків різнокольорового скла, пір'я, вазочки і шкатулки з паперу, пластмасових пляшок тощо.

Рис. 2.18. Вироби, виготовлені зі старих ви́л

Рис. 2.19. Коллажі зі шматочків сколеного дерева (авторська методика)

На рисунку 2.20. показані ялинкові іграшки та інші декоративні вироби, виготовлені із ячної шкаралупи.

Досвід засвідчує, що такий підхід до вивчення дисципліни „Художня обробка матеріалів” пробуджує в студентів пізнавальну активність, розвиває ініціативність, виховує самостійність, формує творчий підхід до виконання практичних завдань, розвиває творче мислення і нестандартність думки. Більшість із виготовлених студентами робіт неординарні, відрізняються естетичністю. Саме цих якостей бракує побутовим речам, що оточують нас у повсякденному житті.

Рис. 2.20. Іграшки з яєчної шкаралупи

Проведені нами спостереження за творчою працею студентів дозволяють зробити висновок, що якщо вчителю трудового навчання вдасться прищепити учням любов до творчої праці, розвинути в них хоча б елементарні творчі здібності, то його випускники знайдуть можливість зробити своє життя кращим, працюючи у будь-якій галузі народного господарства.

Ураховуючи все, що сказано вище, варто зазначити, що аналогічні творчі роботи можуть виконувати й учні, але для цього необхідно створити відповідні програми. Це можуть бути варіативні частини інваріантних програм, в яких би враховувалися національні традиції краю, наявність природних матеріалів, можливості матеріальної бази школи, інтереси учнів тощо.

Зразки окремих програм можна знайти в педагогічній літературі, мережі INTERNET. Цікавими є, наприклад, програми трудового навчання для 10-11 класів за профілем „Основи фітодизайну” [160, с.41], методика навчання старшокласників карбуванню, розроблена С.О.Чеботаренко [194], методика виготовлення м’яких іграшок та сувенірів із текстильних матеріалів, запропонована А.Федун та Л. Денисенко [187, с.19].

Ми вбачаємо необхідність подальших наукових досліджень саме в напрямі розробок таких варіативних програм і вивчення ефективності їх упровадження в практику загальноосвітніх шкіл.

2.2.2. Можливості інтегрування знань і синтезу мистецтв у розвитку творчого мислення майбутнього вчителя

Особливе значення фахової методики в системі вузівської підготовки майбутніх учителів зумовлене тим, що вона має значний інтеграційний потенціал і може бути центром синтезу та формування різноманітних знань та умінь, які складають основу високопрофесійного, творчого мислення учителя. Виконати свої функції вища педагогічна школа зможе за умови, якщо зміст навчальних дисциплін і система оволодіння ним студентами розроблятимуться на всебічно обґрунтованій теорії педагогічного мислення. Засвоєння змісту фахових предметів має організовуватися як процес пізнавальної діяльності студентів, результатом якої будуть знання про об'єкти художньо-творчої діяльності і про способи їхнього пізнання.

Нові стратегічні пріоритети в освіті вимагають застосування випереджуючих педагогічних технологій, за допомогою яких створюється особливе середовище навчання, в якому вивчення інтегрованого змісту спеціальності не лише поєднується, а й спрямовується змістом загальнолюдських цінностей, тобто, для того щоб майбутній учитель не лише мислив цілісно, а й діяв у відповідності з високими моральними категоріями [195, с.99].

Заняття з трудового навчання передбачають, насамперед, діяльність, проте ніяка діяльність не може бути корисною без певного комплексу знань. Що стосується творчої діяльності, то вона вимагає ще й високого рівня інтегрованості знань. Прояви єдності наукового знання показують, що інтеграція – це природний напрям розвитку знання. Гносеологічні передумови інтеграції знань та підходи до розв'язання проблемної ситуації показують, що інтегративні процеси у пізнанні відіграють важливу, а на певних етапах – провідну роль. Психологічними передумовами інтеграції знань є принцип асоціацій, принцип єдності свідомості і діяльності та ін.

Тому заняття з трудового навчання, де розкриваються широкі можливості для творчості, мають передбачати постійне здійснення інтеграції знань. До проблеми інтеграції знань у процесі підготовки вчителя трудового навчання останнім часом звертається належна увага науковців і практиків. Свідченням тому є дисертаційні роботи Н.Б.Андреевої „Міжпредметні зв'язки у викладанні загальнотехнічних дисциплін у професійній підготовці вчителя трудового навчання”, В.П.Курок „Цілісна система загальнотехнічної підготовки вчителя трудового та професійного навчання”, Д.І.Коломійця „Інтеграція знань з природничо-математичних і спеціальних дисциплін у професійній підготовці вчителя трудового навчання”, проте в них розглядаються, в основному, можливості предметів природничо-математичного і технічного циклів.

Нажаль, у педагогіці вищої школи вкрай рідко приділяється увага співробітництву викладачів, які працюють, скажімо, на одному курсі, в одній групі. Мабуть, у традиційній системі навчання і підготовки „стандартного” вчителя в цьому немає гострої необхідності, тому що форми і методи відпрацьовані століттями і докладно вивчаються і використовуються у ВНЗ. Розвиваюче навчання вимагає від викладача досконалого знання свого предмета, суміжних дисциплін (на предмет здійснення інтеграції знань), можливість бачити перспективи розвитку кожного поняття і засобу дії, отже, розуміти логіку всього предметного курсу, особливо в плані майбутньої професії.

Проте будь-якому викладачу, навіть самому досвідченому і творчому, важко утримувати змістовну нитку декількох предметів. Багато з них добре володіє своїм предметом, але вони часто не вміють зв'язувати його з майбутньою фаховою діяльністю вчителя.

Система розвиваючого навчання орієнтована не стільки на засвоєння студентом визначеної системи знань, умінь і навичок, скільки на становлення його як суб'єкта різноманітних видів і форм людської і педагогічної діяльності. Таким чином, кожний із викладачів ВНЗ є не лише джерелом інформації, а й задає визначені форми взаємодії, що набагато ширше, ніж у традиційному ВНЗ.

Отже, з перших днів перебування вчорашнього школяра на студентській лаві він відчуває величезні не лише предметні, й суто психологічні перевантаження, що заважає цілеспрямованому входженню в підготовку до майбутньої професії. І якщо цей період затягується, то завдається іноді навіть непоправна шкода становленню майбутнього вчителя.

Як показують спостереження, проблема інформаційних і психологічних перевантажень має місце, як у загальноосвітній школі, так і у ВНЗ.

Існує точка зору, що у ВНЗ цю проблему можна вирішити, якщо у процесі навчання будуть працювати не просто викладачі і студенти, а однодумці, які складають єдину команду. Звичайно, не завжди можна домовлятися про те, що вивчати з конкретного предмета (наявні чіткі програми з кожного предмета), але можна і потрібно говорити про те, як це робити: у який момент доречно, а коли не варто використовувати групову роботу, в якому обов'язі задавати домашні і творчі завдання, як спільними зусиллями допомогти вирішити проблеми конкретного студента.

Важливо, щоб у кожній навчальній дисципліні студенти одержували свої евристичні поради і рекомендації. Не менше важливо, щоб більшість із цих рекомендацій викладачі використовували в процесі постановки проблемних питань і вирішення творчих завдань.

Як свідчить наш досвід, методи формування творчості і професійної культури мають носити виховний характер і розраховуватися на весь період навчання, а не обмежуватися однією лише дисципліною. Для формування стійких навичок до творчості і для прояву культури в творчості необхідна багаторазове передавання студентам знань законів, принципів і правил, а також досвіду вирішення творчих завдань. Лише за умови підключення до цієї роботи всіх викладачів можна сподіватися на формування творчої особистості вчителя трудового навчання.

Розглянемо можливості здійснення інтеграції знань з художньої обробки матеріалів та інших навчальних дисциплін під час вивчення спеціальних дисциплін. За навчальним планом певна кількість годин відводиться на вивчення швейної справи. На нашу думку, під час вивчення цього розділу не можна обійти увагою особливості національного одягу. Народний одяг – одна з важливих галузей матеріально-духовної й художньої культури народу. Він виник у процесі трудової діяльності людини і нерозривно пов'язаний з її життям і побутом.

Оскільки конкретні географічні, кліматичні, історичні, соціально-економічні обставини, суспільні відносини, етнічна належність, рівень культури тощо визначають характер одягу, то в процесі вивчення його особливостей перед

викладачем розкриваються широкі можливості для інтеграції знань з географії, історії, народознавства тощо [159].

Одяг постійно змінювався, зникали деякі його частини і виникали нові. Він відображав громадське й родинне становище людини; характер її праці. Важливу роль у художній образності складних компонентів вбрання відіграли прикраси: намиста з перлів, бурштину, шийні прикраси типу дукатів з рядами срібних і золотих монет, золоті хрести з дорогоцінними каміннями тощо. Українські ткачі, кравці, шевці, вишивальниці, ювеліри та кушнірі виявляли як в простому одязі, так і в пишних ансамблях одягу своє вміння за допомогою простих засобів, дорогоцінних і звичайних матеріалів створювати твори високого художнього рівня.

На заняттях звертали увагу студентів на те, що на специфіці формотворення українського народного одягу позначилися кліматично-географічні, соціально-економічні обставини, складності політичного і культурного розвитку. Поступово викристалізувалися композиційно-структурні закономірності вбрання, образна система декору, щедра, соковита кольорова гама. На основі виробленої композиційно-колеристичної закономірності та принципів формотворення народний одяг відображає образне мислення народу, високі критерії його моралі і працелюбності. Створюючи справжні шедеври мистецтва, народні майстри надзвичайно тонко відчують лінію, силует, форму, пропорцію, ритм, колір і гармонію окремих частин. У народному одязі виявлена висока культура технічного виконання, знання багатьох художніх засобів.

Для нинішнього одягу населення України найбільш характерні три основні форми: трапецевидна, овальна і прямокутна. Такі тенденції в сучасному одязі вимагають певних знань законів геометричних перетворень. Форма одягу може виділятися пластичною стрункістю і вертикальністю звучання силуетних ліній, або бути більш приземленою із заокругленими, широкими формами.

Важливими художніми засобами одягу є фактура, колір, орнамент, а також використовуються принципи симетрії й асиметрії, нюансу або контрасту, ритму, масштабність і динамічність поєднання всіх частин у цілісну композицію дає вражаючий естетичний вид даному виробу. Усе це вимагає знання законів поєднання кольорів і їхнього психологічного впливу на людину. Імідж людини залежить від того як вона визначає себе в суспільстві, як виглядає зовні, тому треба приділяти увагу не лише формоутворенню сучасного одягу, але не забувати яка кольорова гама більш імпонує людині.

До педагогічного потенціалу вивчення декоративно-ужиткового мистецтва відносяться можливості використання міжпредметних зв'язків трудового навчання з іншими дисциплінами. Наприклад, у процесі виконання й вивчення орнаментів вишивки українського народного костюму можна демонструвати геометричні фігури (квадрат, ромб, прямокутник, трикутник тощо) та геометричні перетворення (осьова і центральна симетрія, паралельне перенесення і т.ін.). Можливості поглиблення знань з геометрії засобами української народної вишивки розглядало чимало педагогів.

Оскільки вишивка впливає на особистість комплексно, то природно для забезпечення ефективного використання цього впливу реалізувати інтегровані заняття, під час яких здійснюється розвиток особистості студента, формується гуманістичне

світовідчуття у процесі поєднання різних видів навчальної діяльності.

У Полтавському державному педагогічному університеті імені В.Г.Короленка розроблена й апробована така тематика інтегрованих занять: „У країні вишитих рослин”, „Дивовижний світ тварин”, „Дерево життя”, „Дорогами зоряного Всесвіту”, „Таємничі письмена”, „Людина і вишивка”. І хоча ця тематика передбачена для підготовки вчителів початкових класів, але за умови її доповнення та відповідної корекції, вона може бути цілком придатною для застосування у підготовці вчителів трудового навчання.

Майбутні вчителі трудового навчання повинні знати:

- теоретичні засади української народної вишивки, що передбачає ознайомлення з історією та розвитком цього художнього ремесла, з особливостями використання різних технік вишивання в різних регіонах України, семантикою – символічно-знаковою мовою візерунків для оздоблення одягу та інтер'єру;
- види початкових швів, послідовність виконання та їхнє застосування; методи та прийоми вишивання нескладних узорів та малюнків різними техніками ручної вишивки;
- основи текстильного матеріалознавства;
- класифікацію та крій народного костюму;
- основи малюнку та живопису;
- основи економічних знань;
- технологічну документацію, державні стандарти тощо.

Майбутні вчителі трудового навчання мають володіти різними технологічними вміннями, проте не менш важливими для них є інтегровані вміння використовувати теоретичні знання про вишивку та інші твори народного мистецтва у процесі навчання школярів різних дисциплін (художня праця, образотворче мистецтво, музика, рідна мова, математика, природознавство), гармонізуючи і гуманізуючи навчально-пізнавальну діяльність.

Вишивку, на нашу думку, доцільно використовувати з метою гармонійного розвитку майбутнього вчителя, перш за все для розвитку його психічних процесів (пам'ять, увага, воля, образне мислення, фантазія, уява), а також творчого потенціалу. З метою підсилення емоційного впливу вишивки на заняттях використовували музичний супровід. Студенти знайомилися з видами вишивок під звучання пісень „Два кольори”, „Рушник”. Цим ми прагнули дотриматися принципу цілісності художньо-естетичного сприйняття. У цьому випадку цілісність проявлялася у зв'язках зорового і слухового сприйняття.

Як відомо, потужними засобами впливу на емоції є музика, поезія, образотворче мистецтво. Кожний з музичних, літературних чи інших видів творчості по-своєму впливає на почуття, викликає певні емоції, спонукає до відповідної власної творчості спостерігача чи слухача.

Спостерігаючи за впливом творів мистецтв на майбутніх учителів трудового навчання та аналізуючи їхню творчу діяльність на практичних заняттях, ми прийшли до думки про можливість синтезованого впливу мистецтв на розвиток їхніх художньо-творчих здібностей.

Концептуальні засади формування художнього світогляду, естетичної культури, ціннісних орієнтацій висвітлюються останнім часом в працях багатьох українських

науковців (О.В.Артюхова, В.Г.Бутенко, І.А.Зязюн, В.О.Кудін, І.І.Чепела та ін.) [74; 96; 97]. Проте в публікаціях рідко зустрічаються дослідження синтезованого впливу різних видів мистецтв на розвиток особистості, а ті, що є, переважно стосуються естетичного виховання молодших школярів (Б.М.Андрієвський [8], Т.М.Голінська [54]), або професійної підготовки вчителів початкових класів (Ж.Є.Сироткіна [165]).

Утім, науковці зазначають, що традиційний предметно-ізолюваний підхід до розгляду різновидів мистецтв як замкнених галузей нерідко призводить до обмеженості художнього мислення студентів, вузькості їх образно-асоціативних уявлень, недостатньої наукової і практичної компетенції [165].

У дослідженнях підтверджується, що „ шляхом взаємодії музичної, образотворчої, хореографічної діяльності в школярів формується цілісне художнє світосприймання і світовідчуття, система естетичних ідеалів і смаків, почуття реальної відповідальності за збереження культурних надбань суспільства” [54, с.144].

Звертаючи увагу на проблему формування світоглядної культури студентів засобами мистецтва, В.О.Смікал закликає до розгляду питання художнього сприйняття окремих видів мистецтва та їхнього синтезу, підкреслюючи, що саме синтетичність творчого мислення передуює поділу мистецтва на різні види художньої творчості.

У той же час, Ж.Є.Сироткіна зазначає, що у практиці педагогічних ВНЗ „ми найчастіше стикаємося із механічним використанням комплексу мистецтв у вигляді наочно-ілюстративних методів”, що „веде до повторення усталених стереотипів, стандартних форм мислення і не сприяє оволодінню вміннями інтерпретації художнього тексту та створенню оригінальних продуктів художньої діяльності ” [165, с.261].

У підготовці вчителя трудового навчання, на нашу думку, проблема розвитку естетичної культури і художнього світогляду є не менш гострою, і підсилюється ця гострота ще й необхідністю розвитку умінь творити, тобто розвитку художньо-творчих здібностей. На жаль, робіт, у яких проблеми розвитку таких здібностей розглядалися б у поєднанні з естетичним і національним вихованням на фоні емоційних почуттів, спричинених інтегрованим впливом різних видів мистецтв, обмаль.

Діяльність людини можна розділити на два види: відтворюючу, пов'язану з досвідом і пам'яттю людини, і комбінуючу, пов'язану не з відтворенням наявних у пам'яті уяв, а зі створенням нових уяв на основі їхньої комбінації. Саме другу діяльність, засновану на комбінуючій здатності нашого мозку, психологія називає уявою або фантазією, вона й складає основу творчої діяльності людини.

Сам процес уяви достатньо складний, бо складається з багатьох компонентів. Проте, виходячи з уже сказаного, можна виділити одне правило: щоб у студентів запрацювала уява, необхідно якнайбільше знайомити їх із багатою спадщиною художнього мистецтва і досвідом людства. Оскільки мистецтво є не лише засобом насолоди, методом формування особистості, а й методом передачі знань і формування творчого духу та ціннісних орієнтацій, то в процесі формуючого експерименту ми широко практикували демонстрацію картин, плакатів, діафільмів, відеофільмів тощо з метою презентації художніх витворів людських рук. Таки витворами були вироби з дерева, металу, глини, лози, тканини тощо.

Проте, як показала практика, показу об'єктів реальності недостатньо для активізації уяви. Необхідний процес переживання або співпереживання. Для цих цілей необхідно впливати на емоції. Як відомо, одним із потужних засобів впливу на емоції є музика. У процесі проведення лабораторно-практичних занять ми керувалися словами В.О.Сухомлинського про те, що музика „відкриває найдорожче, що є в людині, – любов до людей, готовність творити й утверджувати красу” [175, с. 556].

В експериментальних групах ми практикували використання музичного супроводу під час виготовлення ескізів майбутніх виробів. У процесі занять звучить, в основному, класична музика, яка відбиралася за рекомендаціями психологів. Спостереження за студентами експериментальних і контрольних груп показали, що музика допомагає активізувати почуття і фантазію.

Процес зображення пейзажів і вивчення способів їх стилізації час від часу супроводжувався також зачитуванням фрагментів із творів українських класиків, в яких змальовується природа України. За таких умов проведення занять формування і розвиток естетичного відчуття обумовлене взаємопроникненням літератури, музики, образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, які задіюють під час сприймання й мислення різні органи чуттів.

Музика здійснює інтонаційний вплив через слух, викликаючи певну емоційно-естетичну реакцію. Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво, діючи на зоровий аналізатор, хоч і не так швидко, але також викликають емоційно-естетичний відгук. Художнє слово додає необхідну вербально-образну інформацію. Така естетична взаємодія мистецтв розширює кордони сприймання, сприяє цілісності формування естетичного смаку, естетичних відчуттів. У процесі взаємодії долається індиферентність сприймання.

Поширеною є думка, що „принципи живописного і музичного вираження не лише різні, а й протилежні. Перше спирається на зорове сприймання, друге – на слухове, одне мистецтво статичне і нерухоме, інше динамічно розвивається в часі, одне пов'язане з відтворенням зовнішнього, друге – із втіленням внутрішнього” [155].

Музика має різноманітні сполучення звуків: низьких і високих, тихих і гучних. Живопис поєднує кольори: теплі і холодні, прозорі і насичені. Проте „обидва види мистецтва призводять до створення художніх образів, відображають життя, і, взаємодіючи між собою, сприяють розвитку і поглибленню як раціонального, так і почуттєво-емоційного сприймання людиною явищ оточуючої дійсності” [8].

Одним із завдань для студентів було передати образ Добра і Зла, слухаючи музику П.І.Чайковського до балету „Лебедине озеро”. У цій музиці відчувається контраст м'якої спокійної музики, спокійної води, білих лебедів і різкого звучання, бурхливої води, чогось чорного, ворожого. Студентам пропонувалося зобразити протистояння Добра і Зла в природі, використовуючи будь-які образи. Окремі малюнки студентів представлені в додатку 3.

У процесі малювання під музику, як показали наші спостереження, загострюються емоції, напруженіше працює уява. Естетичні емоції супроводжуються напруженням інтелектуальних сил. Це органічний сплав естетичних переживань і пізнання. Сприйняття краси пробуджує думку, наповнює її інтелектуально-естетичним змістом, спонукає до творчої діяльності. Під впливом синтезу мистецтв розвиваються такі елементи творчого мислення, як образність,

уява, фантазії, що активізують емоційно-чуттєву сферу людини, крім того, розвивається логічне мислення, дедуктивне та індуктивне.

З психології відомо [10; 28; 40; 44], що уявлення, які супроводжуються одним і тим самим афективним станом реакції, згодом асоціюються між собою, аффективна схожість поєднує і скріплює між собою несхожі уявлення. Це відрізняється від асоціації за суміжністю, яка становить повторення досвіду, і від асоціації за схожістю в інтелектуальному розумінні. Уявлення поєднуються взаємно не тому, що вони були дані разом раніше, не тому, що студенти сприймають між ними відношення схожості, а тому, що вони мають загальний афективний тон.

Радість, бадьорість чи печаль і сум, що звучали в музичних творах, відповідно відображалися в композиціях з рослинних матеріалів, які виготовлялися студентами на заняттях з художньої обробки матеріалів, а також під час створення стилізованих пейзажів чи рослинних орнаментів. Експеримент підтвердив величезну силу впливу музики на психіку людини, про який стверджував ще Платон і на який звертає увагу педагогів Г.Г.Ващенко [41, с. 182].

Нижче наводимо приклади зображень природи, що виконувалися студентами на фоні звучання літературних та музичних творів (рис. 2.21).

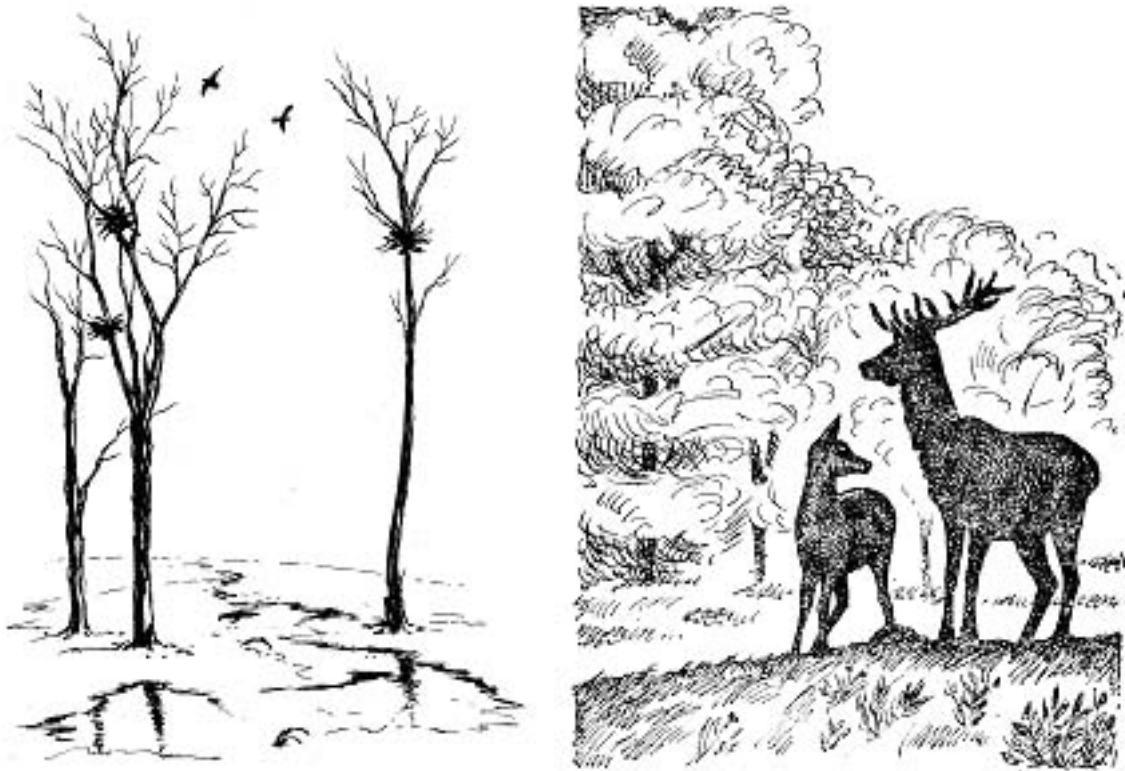

Рис. 2.21. Пейзажі, виконані студентами експериментальних груп

2.2.3. Основи художнього проектування в підготовці вчителя трудового навчання як головний метод розвитку його художньо-творчих здібностей

Майбутній учитель трудового навчання багато цінного пізнає через культуру. Центральне місце в культурі посідає національна художня культура та мистецтво. Нам імпонує думка В.Ф.Орлова, який стверджує, що мистецтво є рушійною силою, „яка піднімає особистість до висот людяності, моральності, духовності”, а спілкування з мистецтвом має бути таким, щоб воно сприймалося „як особливий спосіб життя, насичений високими почуттями і глибокими думками” [130, с.209].

Для виконання будь-якого виду художньо-творчих робіт необхідними є навички художнього проектування, виготовлення ескізів майбутніх виробів. Це передбачає вміння доброго володіння технікою рисунку.

Об’єктивною основою для художньої діяльності слугує навколишня дійсність. Створення художнього образу передбачає передавання змісту в яскравій, емоційній формі. Художник кожного разу сприймає предмет з метою подальшого зображення, всебічно вивчає форму, колір, просторове розташування. Чим більший досвід художника, тим повноціннішою буде його творчість, оскільки кожне нове сприймання включає не лише матеріал, що сприймається в даний момент, а і його взаємодію з попереднім досвідом.

Мета художньої освіти в підготовці вчителя трудового навчання – формування його художньої культури, що припускає вміння цінувати та розуміти прекрасне в природі, й продуктах – результатах фізичної, розумової і духовної праці людей; вміння брати посильну участь у процесах підтримки і відновлення суспільної

культури шляхом удосконалення своєї особистості, художнього спілкування і власної участі в художній творчості і культурному житті країни і світу.

Учитель трудового навчання має розуміти, що мистецтво має особливі можливості емоційно-образного впливу на людину, сприяє розвитку всіх сторін особистості.

У педагогічній теорії й у психологічній науці незамінність мистецтва у формуванні особистості – встановлений факт. Видатний вчений-психолог О.М. Леонтьєв був переконаний в особливій місії мистецтва. Він вважав, що „мистецтво і є та єдина діяльність, що відповідає завданню відкриття, вираження і комунікації особистісного змісту дійсності, реальності” [103, с.237]. Могутнім засобом, що сприяє всебічному і гармонійному розвитку особистості, називав мистецтво Б.М. Теплов [180, с.4]. На думку Л.С.Виготського, саме художнє переживання „ніби нагромаджує енергію для майбутніх дій, дає їм новий напрям і змушує дивитися новими очима на світ” [50, с.238].

Як показали наші дослідження, виконання будь-якої художньо-творчої роботи студентами вимагає попереднього детального продумування, планування та виготовлення ескізу. Досить часто недоліки у виконанні творчих студентських робіт спричинені невмінням виконати креслення, схему, малюнок. Особливі труднощі для студентів становила стилізація малюнка для виготовлення панно, вишивки, випалювання на дереві тощо. Тому було вирішено розробити і ввести до навчального плану спецкурс „Основи художнього проектування” (ОХП), до якого ввійшли такі теми (табл. 2.3):

Таблиця 2.3.

№ п/п	Тема заняття
1	Виготовлення ескізів для конструкції виробу
2	Види художнього декорування
3	Узгодженість декору з призначенням виробу
4	Національні особливості декорування
5	Техніка стилізації
6	Геометричний орнамент
7	Рослинний орнамент
8	Тваринний орнамент
9	Орнаменти змішаного типу
10	Створення ескізів для художнього оформлення

Студенти знаходяться в тому віковому періоді, коли позаду залишився стан збайдужіння до малюнка і процесу малювання. Згідно з психологічними дослідженнями [140; 157; 189; 192], для того, щоб відбувся перехід до стану нового розуміння малюнка, необхідні певні зовнішні умови, стимули. Саме створення таких умов і стимулів було одним із наших завдань.

З малюванням на такому етапі пов'язані дві важливі проблеми. Перша полягає в тому, що для студента вже недостатньо однієї діяльності творчої уяви, його не задовольняє малюнок, зроблений аби-як. Для втілення його творчої уяви йому необхідно набути спеціальних, професійних, художніх навичок і вмінь. Він має

навчитися володіти матеріалом, тим особливим способом виразності, який дає живопис. Лише культивуючи це володіння матеріалом, ми зможемо поставити на правильний шлях розвиток малювання у такому віковому періоді.

Іншою проблемою є те, що малювання тісно пов'язується з виробничою працею, художнім виробництвом. Малюнок лежить в основі деякого витвору художньо-вжиткового мистецтва. В процесі такої праці від студента вимагаються ще й знання технічних і технологічних процесів із виготовлення виробу. Поєднання технічного і творчого процесу ускладнює роботу викладача і студентів, але й робить її ще більш цікавою і захопливою.

Таким чином, декоративно-ужиткове мистецтво, культивуючи спеціальні прийоми втілення уяв, володіє своєю особливою технікою і технологією, і це поєднання технічних дисциплін з творчістю дає цінний педагогічний ефект у підготовці майбутнього вчителя трудового навчання.

Наші дослідження показали, що починати слід з рослинних орнаментів, поступово переходячи до геометричних, тим самим реалізуючи принципи послідовності, наступності і природовідповідності навчання, тобто йти від конкретно-образного до абстрактного мислення, забезпечуючи підтримку інтересу студента до предмета – зміною і поступовим ускладненням навчальних завдань, створенням можливостей для виявлення творчих здібностей кожного.

Оскільки основним завданням прикладних мистецтв є виконання художньо виразних предметів побуту, остільки й образотворчі початки грають у них підпорядковану роль. Створюючи вази, посуд, тканини, килими і т.ін., художники-прикладники нерідко користуються мотивами, взятими з навколишньої дійсності [156; 182; 186; 197].

Узагальнений, синтезований, естетичний образ повноцінно створюється в свідомості студента на основі вивчення естетичних ознак і властивостей природи та забезпечення на заняттях з ОХП взаємодії різних видів і жанрів мистецтв, об'єднання декількох видів мистецтв на основі композиційно-образної цілісності.

Цілісність образного сприймання залежить від сформованості в студентів теоретичних знань про образ і художні засоби його створення. Тому ми систематично працювали над вивченням необхідних мистецтвознавчих термінів: *декорація, декоративно-ужиткове мистецтво, рельєф, пейзаж і пейзажне мистецтво, натюрморт, живопис, колір, колірна гама, колірна пляма, лінія, ритм, симетрія, розпис, форма, образ, образотворче мистецтво, композиція, експозиція, мозаїка, орнамент, скульптура, імпровізація, архітектура, образ-настрій, одухотворення, олюднення, опредмечення та ін.*

В узагальнених рисах основні проблеми образотворчих знань, умінь і навичок студентів згруповані в програму засвоєння таких дидактичних одиниць: форма, образ, пропорції, фактура, конструкція, колір, фарби, простір, композиційна організація зображення, розвиток чутливості до естетичного в об'єктах дійсності та творах мистецтва.

Під час роботи з кольорами та фарбами увага студентів зосереджувалась на розвитку вміння розпізнавати і називати кольори, їхні відтінки, сприймати й відтворювати різноманітність забарвлення предметів і явищ довкілля; утворювати нові кольори та їхні відтінки змішуванням фарб; підбирати та відтворювати кольори

в теплій та холодній гамах; розуміти роль світла і його вплив на зміну тонових і колірних відношень у забарвленні предметів, явищ. Розкривалися перед студентами можливості передачі кольоровими сполученнями настрою і стану зображуваних об'єктів, явищ. Поступово розширювалися поняття про насиченість кольору, колорит, колірну гармонію та колірний контраст.

План занять із студентами, як правило, передбачає єдність п'яти компонентів: 1) навчальне завдання (форма, колір, простір, композиційна діяльність); 2) тема або об'єкт роботи; 3) вид роботи (за спостереженнями, за уявою, з натури, з пам'яті, на теми фантазії тощо); 4) матеріал і техніка; 5) поняття і терміни, які студенти повинні засвоїти.

У навчанні студентів основам живопису, крім завдань освоєння технік виконання, прийомів роботи, знайомства з виразними засобами, є й інша сторона, що стосується емоційно-образного вивчення можливостей кольору.

Вплив кольору на розумові, емоційні, почуттєві сфери студентів залишається безцінним у формуванні ставлення до нього, інтересу, а часом і потреби у використанні кольору в творчості.

Властивості гуашевих і акварельних фарб не залишають байдужими нікого із студентів. Бажання студентів висловлювати свої почуття за допомогою кольору, а також знаходити в сполученнях ті або інші асоціативні зв'язки, стають передумовою до прояву нестандартного погляду на світ. З огляду на ці обставини, можна припустити, що творчість може бути розглянута не лише як створення художнього твору, а й як свого роду стан, що впливає на мотиваційну сферу життєдіяльності.

Практика показує, наскільки ефективно впливає асоціативно-образне сприйняття і використання кольору на розвиток функцій мислення, емоцій і почуттів.

Досвід включає питання розвитку сприйняття кольору, розвитку художньо-творчих здібностей студентів через необхідність використання спеціальних вправ і завдань у художньо-творчій діяльності, спрямованих на сприйняття кольору. У результаті роботи в студентів розвиваються уміння розрізняти колірні відношення, розуміти їхні сполучення і відтворювати на папері, вибирати колір, знаючи про його вплив на почуття людини, розуміючи його значення для розкриття змісту малюнка.

На заняттях ми ставили метою розробити та перевірити експериментальним шляхом систему вправ, що забезпечують правильне сприйняття кольору як умову розвитку художньо-творчих здібностей.

Досягнення цієї мети можливе через розв'язання низки завдань:

- вивчення літератури з теми дослідження;
- розвиток умінь сприймати кольори і правильно відтворювати їх за трьома параметрами: колірним тоном, насиченістю і світлістю;
- розробка експериментального матеріалу (вправи з кольорознавства, використання методу обмеження фарб із метою розширення палітри студента, дидактичні ігри);
- формування інтересу та потреби у використанні кольору в творчості через емоційно-образне вивчення його можливостей.

Для того, щоб навчити студентів правильно сприймати кольори й відтворювати їх за трьома зазначеними параметрами (колірний тон, насиченість,

світлість), можна запропонувати такі завдання (вправи):

1. Метод вилучення кольору для розширення колірної палітри студента: завдання на виконання трьома кольорами (охра, ультрамарин, краплак світлий) або трьома основними кольорами, холодними або теплими кольорами.
2. Знаходження палітри кожного кольору окремо, шляхом змішування певного кольору послідовно з кожним кольором з набору фарб.
3. Визначення групи кольорів за порами року, частини доби, стану природи (сонячний день, похмурий день).
4. Вивчення технік малювання – лесировка, „а-ля-прима”, по-сирому, пуантилістика.
5. Освоєння різноманітних засобів роботи аквареллю: примочування, відмивання, размивання, вливання кольору в колір.
6. Вправи з роботи різними інструментами (пензлем, паличкою, тампоном, нитками та ін.).

Практика показала, що прийоми нанесення фарб засвоюються лише в тому випадку, коли вони відпрацьовуються окремо і повторюються декілька разів у сполученні з іншими прийомами.

Ці завдання можна вирішувати за допомогою різноманітних форм організації навчальної роботи:

1. Колективних переглядів малюнків.
2. Групової роботи студентів з упорядкування натюрмортів на різні колірні завдання (контрастні кольори, зближені кольори і т.ін.).
3. Пленерних етюдів у різних порах року (весна, літо, осінь, зима).
4. Колірного аналізу творів.
5. Практичного виконання тестових завдань на колірне змішування фарб.
6. Усної роботи з кольоровими картками: райдуги, основні і складені кольори, колорит, гама одного кольору тощо.

Вправи з кольору корисно починати з початку вивчення предмету. Вправи і завдання можуть виконуватися на білому або кольоровому листі паперу. Доцільно для порівняння розміщувати на одному аркуші декілька малюнків із різноманітним колірним виконанням: монохромним і контрастним, із близькими тонами в похмурий день і різкі світлотіні в сонячну погоду.

Швидкі малюнки-фантазії, виконані відразу пензлем, доставляють студентам багато радісних хвилин. Такі малюнки спрямовані на створення того або іншого настрою, допомагають студентам знаходити найбільш виразні колірні відношення під час виконання тривалого малюнка.

Знання, уміння та навички, одержані під час виконання різноманітних вправ, студенти застосовують в процесі малювання з натури, з уяви або на тему, в процесі декоративного малювання.

У розв'язанні навчально-виховних завдань заняття і розвитку сприйняття кольору основну роль грає наочність і практичний показ виконання роботи фарбами і матеріалами викладачем. У короткочасних вправах застосовуються різноманітні наочні приладдя в комплексі з посібниками, призначеними для тривалих малюнків

Добір моделей – важлива і важка справа. Від нього багато в чому залежать емоційний настрій заняття й успіх роботи.

Для вивчення правил кольорознавства необхідні різноманітні колірні таблиці. Приклади малюнків самих студентів стимулюють виконання роботи. Тому викладач повинен мати фонд студентських робіт. Так само необхідні репродукції з картин художників, слайди, музичні записи.

Малюючи з натури пейзаж, гілки дерев, листи, квіти, вивчаючи характер їхньої форми, студенти починають більше цікавитися природою, багатством і розмаїтістю її форм і фарб. Малювання допомагає людині ширше і різнобічніше бачити світ.

Вміти бачити світ – складне мистецтво. Одне із головних завдань занять з малювання – допомогти студентам пізнавати навколишню дійсність, розвивати в них спостережливість, навчити правильно бачити.

На заняттях з ОХП студенти ближче знайомилися з навколишніми предметами, із різноманіттям їхніх форм, кольорів, розмірів та інших особливостей. Це знайомство розширює коло їхніх зорових вражень і сприяє більш точному і повному уявленню про предмети. Процес зображення дає можливість студенту глибше вивчити ті предмети, знайомство з якими раніше обмежувалося лише побіжним поглядом. Під час малювання студент уважно вивчає форму предметів, їхню будову, пропорції, розташування в просторі, колірні і тонові відношення і тим самим привчається до більш ефективного, багатостороннього, поглибленого і точного їхнього сприйняття.

Малювання на заняттях з ОХП допомагає ширше і різнобічніше бачити світ. Навчання малюванню вирішує два взаємозалежних завдання: розвиток зорового сприйняття студентів і формування уміння усвідомлювати побачене.

Під розвитком сприйняття розуміємо виховання здатності цілеспрямовано спостерігати: порівнювати між собою різні зразки мистецьких витворів, встановлювати подібність і відмінність технік виконання, класифікувати вироби за стилем, технікою виконання, за сферою використання тощо.

Розвиток спостережливості – справа дуже складна, але, як показали наші дослідження, вона має першорядне значення для методики розвитку художньо-творчих умінь і навичок.

У процесі дослідження встановлено, що здатність спостерігати – це не є ще здатністю правильно бачити й усвідомлювати побачене. Переважна більшість студентів дуже багато чого не помічають у художніх виробах – не лише в особливостях будови і форми предмета та в деталях, а й у загальному характері форми.

Наприклад, усі добре бачать, що гладкий стовбур колони доричного ордера має циліндричну форму, але не бачать цього в колоні коринфського ордера, що прикрашена канелюрами.

Завдання викладача – допомогти студенту подолати цей бар'єр. Заняття з ОХП були спрямовані на те, щоб привчати студентів до уважності, до міркування, до точного аналізу форми предметів. Осмислення різноманітних вражень, уміння узагальнювати і робити правильні висновки зі спостережень розвиває студентів, будить у них прагнення до нових знань.

Від організації і вмілого проведення занять з ОХП, на нашу думку, майже цілком залежить вирішення завдань навчання і виховання майбутніх учителів

трудового навчання. Кожне заняття має бути закінченим і, в той же час, бути частиною системи занять, пов'язаних між собою загальною метою і загальними завданнями даного навчального предмета.

Види занять дуже різноманітні і за формою, і за змістом. На заняттях малювання з натури студенти займаються і малюнком, і живописом; на заняттях декоративним малюванням вони складають візерунки, вивчають шрифти, створюють декоративні композиції, знайомляться з елементами художнього конструювання; на лекціях вони дізнаються про чудові твори архітектури, скульптури, живопису, графіки, декоративно-вжиткового мистецтва.

Результатом вивчення мистецтв, на думку багатьох науковців [67; 85; 89; 95; 97], є розвиток художньої уяви, спроможність до адекватного сприйняття творів мистецтва за допомогою освоєння мови мистецтва (у тому числі толерантність до різних культур, до так названих „незрозумілих” творів мистецтва), сформовані навички художньо-практичної діяльності; спроможність до аналізу і синтезу, уміння узагальнювати і бачити цілісну картину світу в його різноколірності і багатозвучності.

Розвиток художнього сприйняття, уяви, наявність асоціативних рядів дозволяє сучасній людині:

- „прочитати” прихований смисл, не проявлений у формі виразності; сформулювати критичне сприйняття інформаційного потоку, що дозволяє вичленувати найбільш особистісно значуще;

- творчо моделювати ситуацію (предметне середовище, процес);

- адекватно розуміти мову мистецтва (у тому числі й сучасного).

Особливе місце у формуванні творчої особистості майбутнього педагога, на нашу думку, належить методикам викладання навчальних предметів, зокрема художньо-творчого циклу. Основною формою ознайомлення майбутніх учителів трудового навчання з практичними аспектами методик виконання художньо-творчих робіт є лабораторно-практичні заняття. Ефективність їх зростає, як показало наше дослідження, за умови включення до змісту дослідницьких елементів, що сприятимуть активізації мислення студентів, спонукатимуть їх до дискусій у розв'язанні певних методичних проблем. Позитивними у формуванні творчих здібностей майбутніх фахівців є заняття, позбавлені зайвої деталізації у розкритті навчального матеріалу, а, навпаки, які носять евристичний характер.

Одним із таких завдань було намалювати фантастичні квіти, яких не існує в природі. Зразки студентських робіт представлені в додатку 3.

Винесення на розгляд студентів різних видів художньо-творчої діяльності, можливість створити атмосферу пошуку сприяють формуванню в студентів уміння самостійно творчо мислити, робити обґрунтовані висновки.

Успішному засвоєнню знань сприяють також практичні заняття, що синтезують закріплення теоретичних знань та вироблення відповідних умінь і навичок. Практична робота студентів має носити творчий характер, відзначатися різноманітністю завдань.

Основні завдання ОХП полягають в тому, щоб: а) розвинути сенсорні й розумові здібності (образне сприймання і образне мислення, логічне мислення), сформулювати вміння порівнювати, зіставляти, виявляти подібність та відмінність у

художніх творах; б) визначати основне і підпорядковане в художніх творах, відчувати й розуміти симетричність, асиметричність, ритмічність, пропорційність, динамічність, статичність; в) розрізнити і визначити форму, фактуру, просторове розташування предметів у творах мистецтва, відчувати єдність форми і колірною вирішення образу залежно від способів передачі настрою і стану зображуваного; г) розвивати предметно-і понятійно-образне мислення, різні види пам'яті, уяву, фантазію, оригінальність, нестереотипність мислення, здатність аналізувати і синтезувати в художній образ реальні предмети і явища на базі зіставлення і пошуків далеких і близьких аналогій; д) формувати навички композиції, вміння зазначити формат площинної та розміри об'ємної композиції залежно від теми і задуму; ж) розвивати вміння добирати матеріали та інструменти, необхідні для відтворення художнього образу.

Ці та інші завдання реалізуються шляхом оптимального сполучення різних типів репродуктивної і продуктивної діяльності, засвоєння художньо-образної мови мистецтв, застосування знань з основ образотворчої грамоти в процесі формування естетичного образу.

Переслідуючи таку мету, ми намагалися застосовувати нетрадиційні художні техніки (див. додаток 3):

- 1) прийоми найпростішого друку на папері або тканині (малювання пальцями, тампування шматком поролону, друкування з готових природних форм, друкування картопляними штампамі тощо);
- 2) монотипія (на склі, на папері, на целофані);
- 3) гратаж (на вощеному папері, на крейдяному папері);
- 4) кляксографія (розбризкування гуаші з подальшим графічним доповненням);
- 5) техніка набризку (з використанням пульверизатора або зубної щітки);
- 6) змішані художні техніки (воскові стержні та акварель, акварель та чорна туш, гуаш та витинання тощо);
- 7) аплікація (відривна, із зібганого паперу, із в'язаних повітряними петлями шнурів та ін.);
- 8) ниткографія;
- 9) колаж;
- 10) гравюра (виконання естампу з аплікації із цупкого картону).

У процесі проведення занять студентам пояснювалася методика підготовчої роботи до виконання будь-якого художнього виробу: *„В уяві створіть варіанти художньої композиції. Композиції, які виникають в уяві, не завжди до кінця відшліфовані. Доведеться взятися за олівець і скласти ряд ескізів. Лаконічні і чіткі композиції сприймаються краще складних і заплутаних. В період розумового чи графічного конструювання виробу виникає ряд думок, проте більшість із них не задовольняють автора своїм розв'язком, чи у формі, чи у декорі виробу не одержується гармонійна чіткість.*

Якщо в голову приходять різні думки, але не найкращі із варіантів розв'язку, то не треба відганяти їх. Зафіксуйте їх ескізами на папері, навіть якщо вони вам здадуться абсурдними. Всі зафіксовані варіанти допоможуть прослідкувати перебіг ваших думок, відзначити їхні позитивні і негативні сторони. Працюйте

до того часу, доки ледь помітний спалах цінних ідей не виникне у вашій голові.

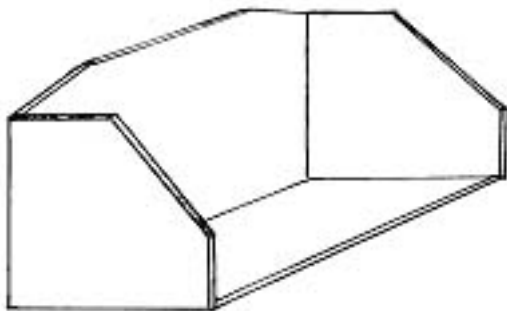
Необхідно привчати себе відходити від інерційного мислення, яке прив'язує людину до того, щоб вона постійно йшла давно протоптаною людсьми дорогою. Це не спонукає до творчості. Необхідно пам'ятати, що методів для досягнення мети – багато”.

Таким чином, наша методика була спрямована на перетворення стереотипних форм мислення, що лежать в основі інерційного прояву розуму.

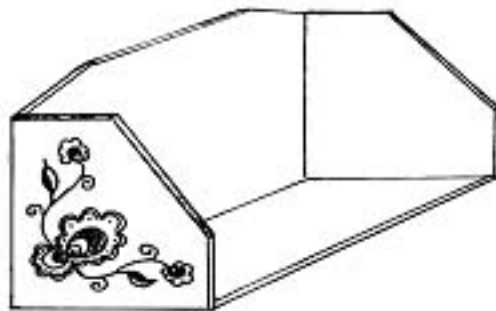
Метою спецкурсу була також методична підготовка майбутніх учителів до навчання учнів виготовляти художньо-творчі вироби. Студентам пропонувалося прослідкувати процес створення виробу на конкретному прикладі. Для цього розглядалося одне із завдань, що може бути під силу учням. *Розробити конструкцію полички, яка б задовольняла таким вимогам:*

- а) технологія виготовлення виробу повинна включати в себе вивчені учнями операції;
- б) конструкція має бути простою для виготовлення;
- в) виріб має бути практичним, мати привабливий вигляд;
- г) знайти місце в конструкції художньому оздобленню (випалювання, аплікація соломкою або різьблення), яке має органічно поєднуватися із формою виробу.

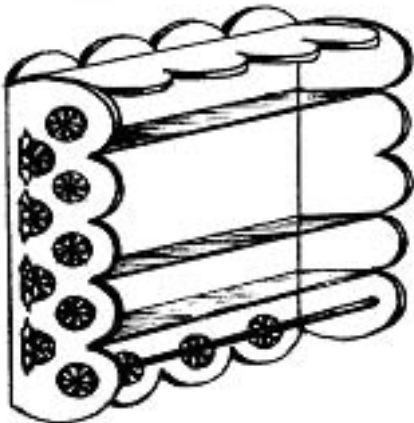
На рисунку 2.22 показані різні творчі вирішення завдання студентами.

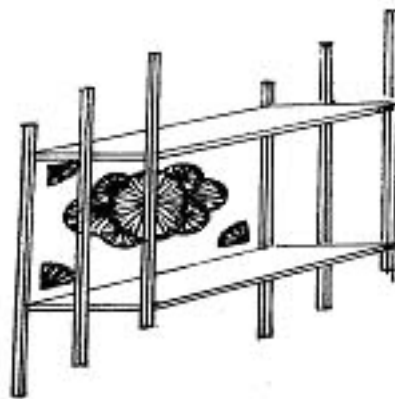
а)

б)

в)

г)

д)

е)

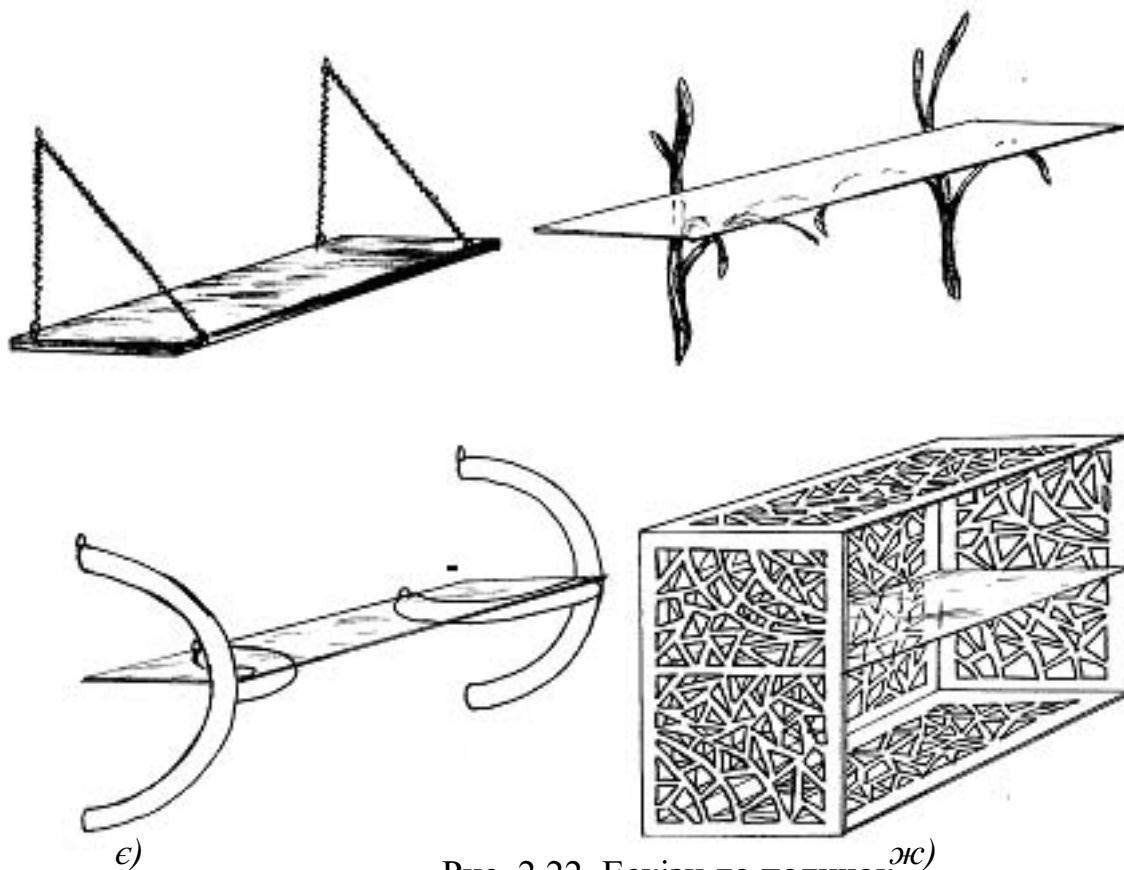

Рис. 2.22. Ескізи до полицок ^{ж)}

В пункті а) зображено найпростішу форму. Вона відповідає призначенню, але не має достатнього естетичного вигляду. В пункті б) зроблена спроба поліпшити естетичні якості виробу за рахунок випалювання. В пункті в) і г) є намагання за рахунок різьблення по дереву поліпшити зовнішню форму виробу, а в пункті г) елементом декору є ще й вертикальні планки. В пунктах д), е), є), ж) студенти відійшли від традиційних форм і за рахунок конструктивних елементів надали виробу легкості і приємного вигляду. Під час виготовлення полицки в пункті ж) значна кількість матеріалу йде у відходи. Чим більша різноманітність ескізів, тим більша можливість порівнювати зображувані об'єкти для того, щоб зупинитись на одній із форм для подальшого її вдосконалення. Для розробки художнього виробу використовують увесь арсенал композиційних засобів: узагальнення, стилізацію природних форм, колір, структуру, фактуру матеріалу тощо. Зразки студентських ескізів для виготовлення вітражів, представлені на рисунку 2.23.

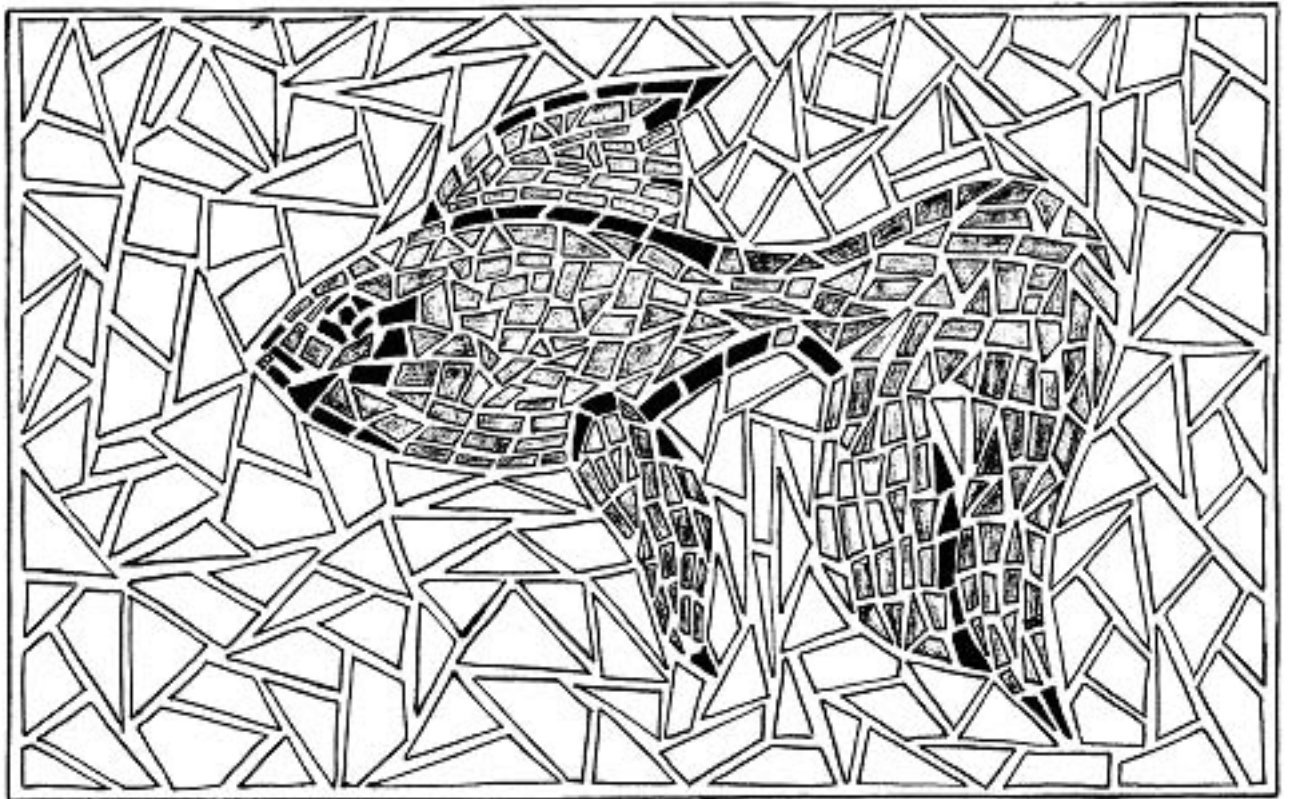

Рис. 2.23. Ескізи для виготовлення вітражів

Після створення образу і появи конструкції виробу автор аналізує доцільність оздоблювального мотиву. Знаходить місце для декору, який повинен доповнювати форму виробу, підкреслювати його виразність. Розробляє композицію орнаменту і лише тоді здійснює реалізацію задуманої композиції в матеріалі. Ескізний проект можна розглядати в декількох варіантах, вибрати для виконання один із них, замалювати складні фрагменти окремо.

Увесь багатовіковий досвід художньої творчості свідчить про те, що мальовничі, скульптурні й графічні зображення, оскільки вони використовуються для прикраси тих або інших побутових предметів, істотно змінюють свій характер. Зображальність з її ілюзорністю і розв'язанням інших спеціальних завдань поступається звичайно місцем декоративному узагальненню, нерідко умовності в малюнку і кольорі, так званої стилізації, як це має місце, наприклад, в орнаменті, зображення реального світу в ритмічно побудований візерунок, а сюжетні вставки - в своєрідні медальйони і картуші, підпорядковані призначенню і формі предмета, що прикрашається. Ця підпорядкованість із різною силою виявляється в різних видах ужиткового мистецтва, проте вона неминуче має місце в кожному з них.

Тяжіння до орнаментальності, візерунковості – характерна риса, властива всьому декоративно-ужитковому мистецтву, причому те специфічне в зображеній дійсності, що можна простежити в декоруванні творів ужиткового мистецтва, починаючи від сокирищ первісних мисливців, грецьких ваз, іранських, дагестанських, азербайджанських і туркменських килимів і завершуючи російськими кахлями, українською вишивкою, різьбленням, є результат не обмеженості виразних засобів декоративно-ужиткового мистецтва, як це намагаються часом витлумачити, або невмінням зображувати інакше, а цілком свідомою, цілеспрямованою творчою діяльністю.

Саме тому під час вивчення спецкурсу найбільша увага приділялася малюванню орнаментів. Наводимо фрагмент лекції на тему „Види орнаментів”:

„Орнамент – це візерунок, побудований на періодичному повторенні геометричних елементів або стилізованих рослинних чи тваринних мотивів. Він прикрашає посуд, меблі, архітектурні споруди, твори декоративного мистецтва. Основною ознакою орнаменту як засобу прикрашення є відповідність художньому образу, формі й призначенню прикрашуваного виробу. Елементи, що створюють орнамент з усього реального світу, піддаються переробці – стилізації (декоративному узагальненню).

Геометричний орнамент найдавніший. Складається він з крапок, ліній, геометричних фігур: трикутників, квадратів, прямокутників, ромбів, кіл, багатокутників, а також спіралей, зигзаг, меандр тощо. Дуже часто зустрічається в народній творчості. У художній обробці деревини він виконується в тригранно-виїмчастому та контурному геометричному різьбленні, в наборах мозаїки, інкрустації, у розписах і випалюванні. Досить поширений у вишивці.

Крапки у ритмічному повторенні дають цікавий декоративний ефект. Вони здатні розчинятись у просторі, якщо проміжки між ними надто розтягнуті, а можуть і перейти в лінію, якщо проміжки постійно зменшувати. Ефективні крапки в орнаменті тоді, коли проміжки між ними постійно зменшувати, а також тоді, коли ці проміжки рівні або децю менші від їхнього діаметра. Хаотичне

розташування крапок негарне, воно відволікає увагу, руйнує цілісність. Із стародавніх часів крапковий орнамент застосовувався в Ірані та Китаї для оздоблювання виробів. До цього часу в народному орнаменті крапки як його елементи дуже поширені.

Лінія розмежовує окремі мотиви або орнаментальні смуги. Поєднання кількох різних за товщиною ліній викликає почуття подовженості горизонталей або вертикалей. Дуже тонкі лінії створюють враження витонченості, швидкоплинності, стрункості. Лінія в орнаменті широко застосовувалась в оформленні керамічного посуду зі стародавніх часів.

Зигзаг – ламана лінія. Стародавні єгиптяни цим знаком позначали воду. Він створює враження коротких ритмічних підйомів і спадів. Поєднання зигзаг називається шевронами.

Меандр – повторювані під прямим або похилим кутом вертикальні та горизонтальні лінії. Цей елемент панує на античних виробках, а також у стародавньому декоративному мистецтві Мексики, Японії. Найдавніше використання меандра помічено на браслеті з кістки мамонта, який знайдено на Мізенській стоянці Чернігівщини.

Рослинний орнамент – це зображення форм рослинного світу: квітів, листків, плодів, гілок, стебел, бруньок, стовбурів дерев тощо. Залежно від того, які елементи переважають в орнаменті, його називають квітковим, трав'яним, рослинно-геометризованим тощо. Рослинні форми можуть бути ледь упізнавані, тобто стилізовані або залишатись натуральними (демонструються зразки орнаментів).

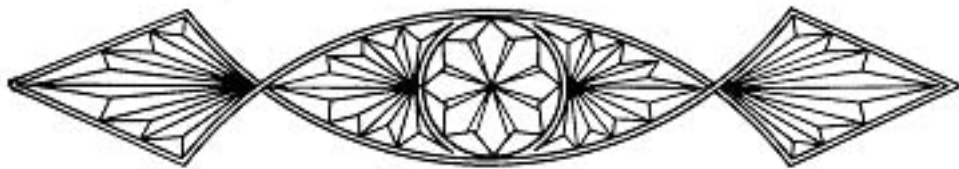

Рис. 2.24. Творча розробка орнаменту

У рослинному орнаменті чітко простежуються національні й етнографічні особливості. Переважаюча в тій чи іншій місцевості рослинність переносилась в орнамент. У стародавніх єгиптян – це квітка лотоса, Стародавній Греції – лаврова гілка й акантовий листок. Квітка троянди була розповсюдженим мотивом у орнаментах європейських країн за часів готики, лілія – у стародавньому Єгипті, Стародавній Греції, трілисник і виноград – у Київській Русі. Ці особливості зберігаються й досі.

Пояснюємо студентам, що стилістичною особливістю українського орнаменту є зображення великих квітів на хвилясто зігнутому стеблі з малими листками. Популярний також мотив соняшника, листків, грон і стебел винограду, листків каштана, папороті, хрещатого барвінку, калини, деяких польових квітів. Сьогодні цей орнамент доповнюється зображенням ягід, фруктів, деяких овочів (демонструються різні види стилізованих орнаментів).

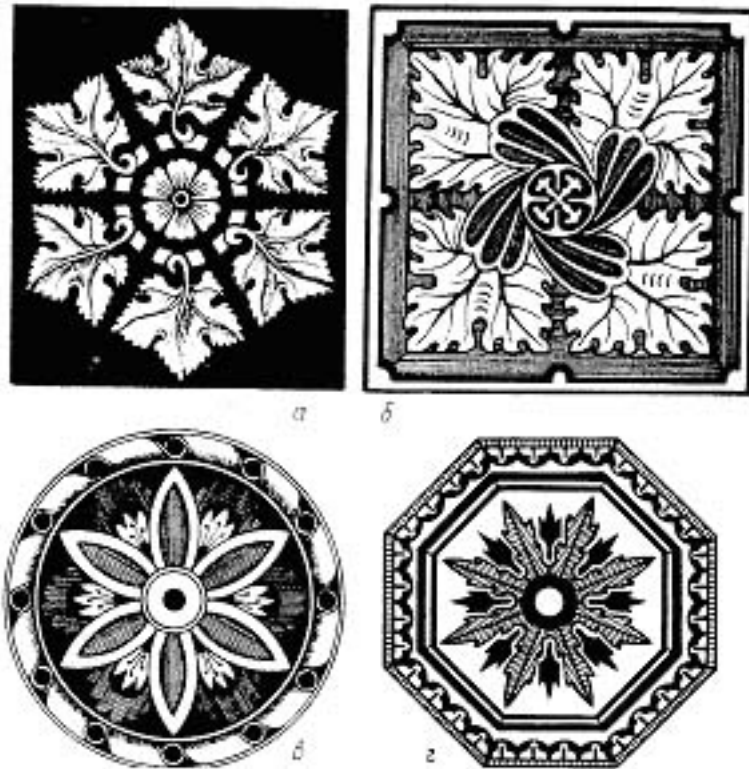

Рис.2.25. Стилiзованi рослиннi орнаменти

Оснoву рослинно-геометричних орнаментiв складають справжнi квіти, стебла, листя, бутони. Тому послiдовнiсть у створеннi орнаментiв така: спочатку замальовка рослини у її природному виглядi, потiм – стилiзація, тобто спрощення, цих квітів, ягід, листя, бутонiв, а потiм – їхня геометризация. Геометризований рослинний орнамент використовується, наприклад, пiд час вишивання хрестиком. На практицi це виглядить так:

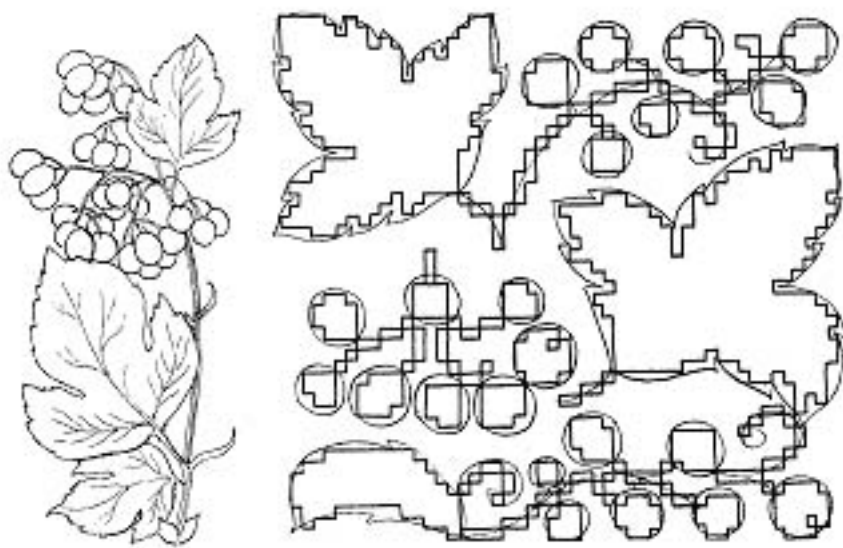

Рис. 2.26. Стилiзація та геометризация ягід i листя калини у вишивцi

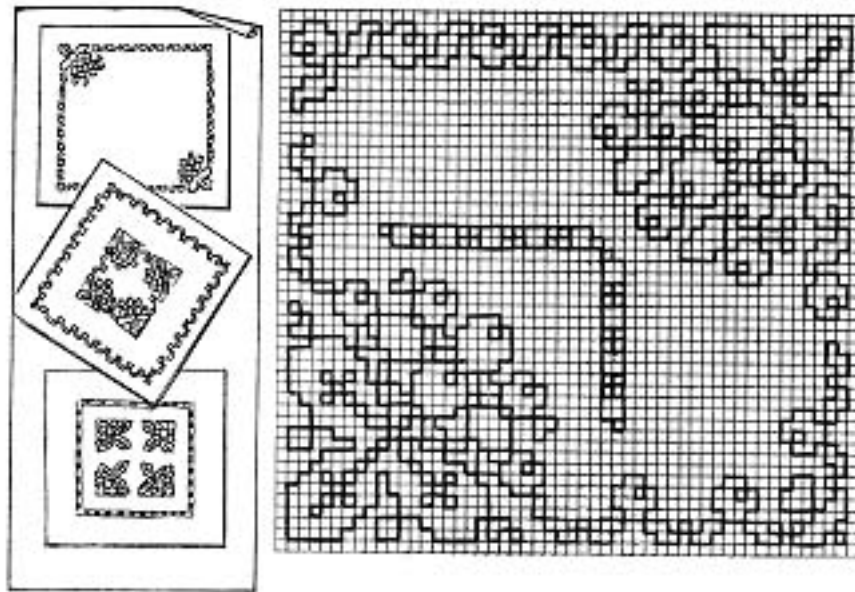

Рис. 2.27. Орнаменти для вишивки серветки хрестиком

Інші зразки стилізації квітів подані в додатку В.

Тваринний орнамент складається із зображень різних тварин у ритмічному чергуванні або повторенні. Його називають ще анімалістичним або зооморфним. До цього поняття відносять також зображення комах, пташок, риб або зображення їхній частин. Цей вид з давніх часів відомий в оформленні керамічного посуду. Цей вид орнаменту застосовувався (у поєднанні з рослинним і геометричним) у професійній і народній творчості. В орнаментах стародавності (це відображається і в сучасному мистецтві) були поширені зображення левів, слонів, биків, баранів, риб і пташок, дельфінів, метеликів, бджіл, бабок, жуків.

В українському народному мистецтві популярне зображення голови коня як символа вітру, а також зображення овець, оленів, птахів – орла, сокола, павича, солов'я, зозулі, ластівки, голуба. В орнаментах зустрічаються зображення чайок, качок, глухарів, курінок, із домашніх птахів – півнів, качок, індиків, гусей.

Тваринний світ в орнаментальних формах художньої обробки дерева зображувався у тригранно-виїмчастому, контурному, нігте-видному різьбленні, рельєфах, барельєфах і горельєфах, розписах, випалюванні, в інтарсії, маркетрі.

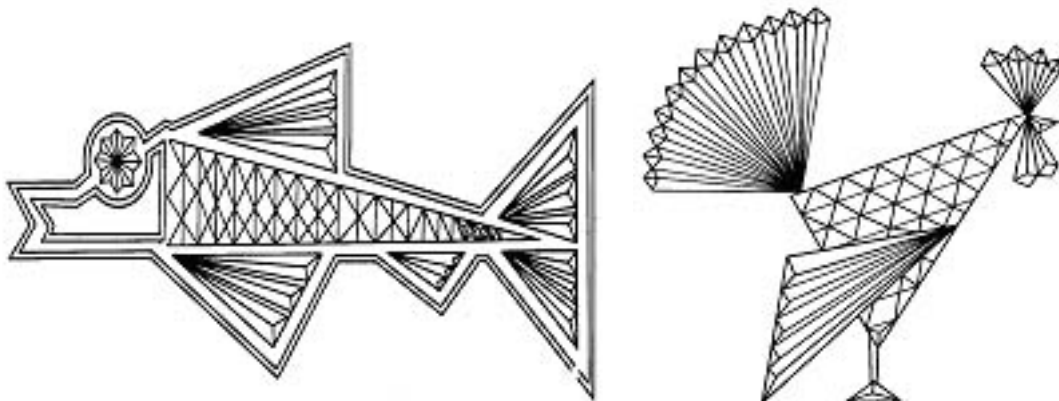

Рис. 2.28. Стилiзоване зображення риби та пiвня для рiзьблення

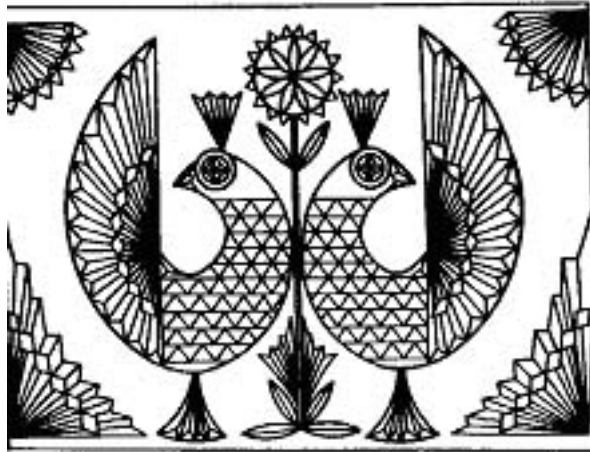

Рис. 2.29. Творча композиція для площинно-виїмкового різьблення (геометричне різьблення)

Рис. 2.30. Орнамент для випалювання на дерев'яній тарілці

В орнаментах, окрім згаданих, використовуються геральдичні мотиви (зображення гербів, орденів, медалей, символів), шрифтові написи, міфологічні зображення (сфінкси, кентаври тощо) і змішані елементи різних видів орнаменту.

У народних промислах художньої обробки дерева геральдика та символіка здебільшого поєднуються з геометричним або рослинним орнаментом, є його акцентуючими мотивами.

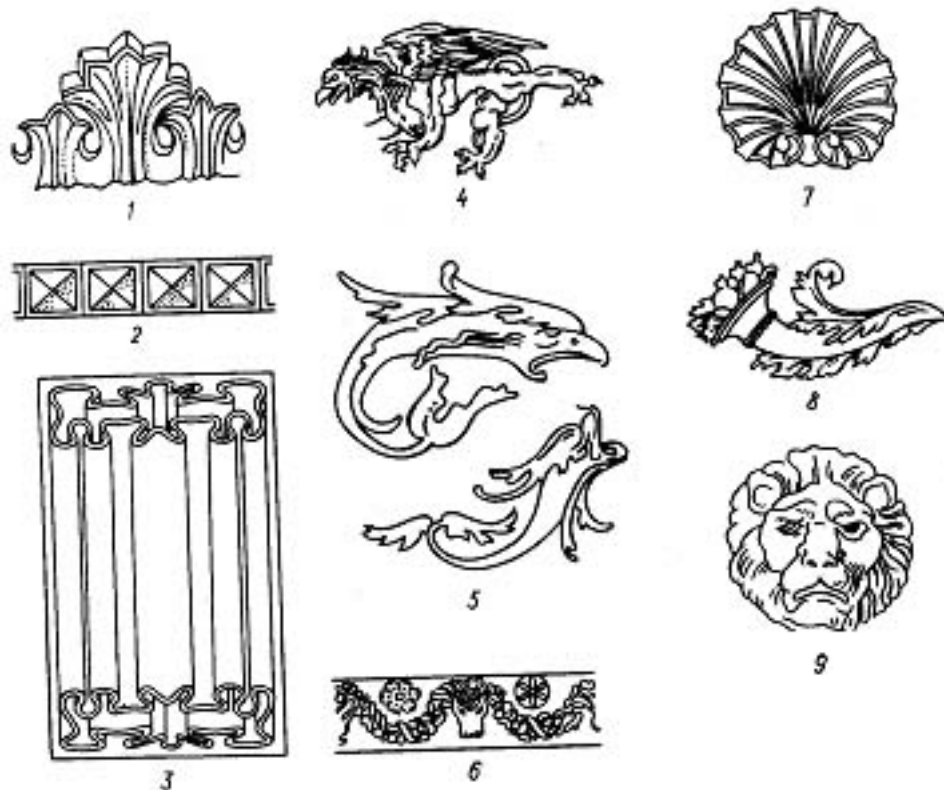

Рис. 2.31. Стилiзованi мотиви для контурного рiзблення

Шрифтовий (епiграфiчний) орнамент вiдомий ще з часiв стародавнiх цивiлiзацiй. Єгипетськi й китайськi iєрогліфи, арабська в'язь вважалися не лише письмовою iнформацiєю, а й декором. Стародавнi рукописнi книги iз намальованими буквами також сприймаються як елемент мистецтва. Якщо напис або цифри побудованi так, що виконують одночасно iнформацiйну та декоративну роль, то їх можна назвати шрифтовим (або епiграфiчним) орнаментом. Виконуючи подвiйну роль, вони стають iсторично цiнними, бо доносять пряму iнформацiю до майбутнiх поколiнь.

У народних орнаментах шрифтовi написи часто зустрiчаються в рiзних техниках виконання: розписах, рiзбленнi, мозаїчних роботах, випалюваннi. Написи у поєднаннi з геометричним або рослинним орнаментом сприймаються як цiльний декор, якщо їхнiй шрифт вiдповiдає манерi виконання всiєї композицiї. Тому букви та цифри пишуть так, щоб вони нагадували елементи геометричних фiгур у тригранно-виїмчастому рiзбленнi або рослиннi елементи у розписах, рельєфi тощо

До змiшаного виду орнаменту входять елементи рiзних видiв: геометричнi, рослиннi, твариннi тощо. У творчостi сучасних майстрiв декоративно-ужиткового мистецтва з'являються комплекснi композицiї, що вирiзняються багатограннiстю декоративних елементiв. У народних орнаментах стилiзацiя рослинних форм поєднується з геометричними, з емблемами, написами в композицiях, присвячених пам'ятним датам, урочистостям.

І це цiлком зрозумiло: зображення, до яких вдається художник, прикрашаючи той або iнший предмет, не є самоцiллю. Їхнiй змiст i форма неодмiнно взаємопов'язуються iз змiстом i формою предмета, що прикрашається,

підпорядковуються його життєвому призначенню та його загальному стилю. Умовність зображень у декоративно-ужитковому мистецтві, їхня геометризація і стилізація, перетворення форм реального світу в орнамент, широке використання в орнаменті суто геометричних форм – законний метод, що історично виправдав себе.

Людина ще на світанку свого естетичного розвитку помітила, що ритмізовані і геометризовані зображення, перетворені у візерунки, в орнамент, краще служать цілям прикраси предмета, органічніше сполучаються з ним в одне ціле, ніж ілюзорні зображення, що викликають за звичай двояке уявлення про предмет: з одного боку, про предмет як про такий, а з іншого боку – про зображення, відтворене на предметі. Чим із більшою ілюзорністю виконане те або інше зображення на предметі і чим менше в ньому елементів декоративності, тим ця двоякість виявляється з більшою силою і тим рішучіше сприйняття зображення відсуває на другий план сприйняття предмета.

Все, що людина бачила в природі, вона відображала в орнаментах: крапки, лінії, багатокутники, а потім все складніші поєднання численних геометричних фігур. Своє поняття природи – сонця, зірок, морських хвиль, райдуги, блискавки, дощу, пір року – людина символічно відображала в геометричних зображеннях кіл, розеток, ліній, півдуг, блискавкоподібних зигзаг, перехресних ромбів з крапками тощо.

Мотивами орнаменту були рослинний і тваринний світ у реалістичних або стилізованих формах, зображення життя людини, предметів побуту, споруд (млини, будиночки), символи трудової та іншої діяльності людей (знаки, герби). В орнаментах відображена фантазія стародавньої людини (русалки, химерні тварини), а також елементи шрифту або навіть цілих змістових написів.

Це не означає, певна річ, що в зображеннях, якими користується художник для прикраси тих або інших предметів, не може мати місце позбавлене умовностей трактування окремих елементів і форм. Нерідко на тканинах, килимах, порцеляновому посуді і т.ін. зустрічаються зображення квітів, архітектурних мотивів, що виконані дуже правдоподібно, і, проте, вони не сприймаються нами як далекі предмету, що прикрашається, тому що вони добре пов'язані в одне органічне ціле з ним, не руйнують його форму, не живуть відоособленим від нього життям (демонструються зразки).

Далі проводяться практичні заняття. Малюючи ескізи, обґрунтовуючи технологію оздоблення виробу, майбутній учитель трудового навчання має знати багато специфічних аспектів. Так, наприклад, об'ємні квіти, що зображені на тканині або порцеляновому посуді, звичайно добре сполучаються з предметом, що прикрашається, якщо вони не великі, періодично розміщені, якщо між ними і фоном знайдені правильні просторові і колірні співвідношення. В такому випадку вони сприймаються не як щось самостійне, а як візерунок, що прикрашає предмет. Іноді, навпаки, „реалістично” трактованні зображення – пейзаж, архітектурні мотиви, портрет – концентруються, включаються в медальйон або картуш, обрамляються і тим самим ніби ізолюються від предмета, на якому вони відтворені. У цьому випадку також набувають дуже суттєвого значення правильні співвідношення розмірів медальйона або картуша стосовно всього предмета, місце його

розташування, колірні відношення.

Студентам повідомляємо і демонструємо, що існує безліч інших специфічних, суто декоративних прийомів для досягнення субпідрядності і правильного взаємозв'язку зображень і предмета, який вони прикрашають. Так, наприклад, у кращих речах фєдоскінської мініатюри це досягається тим, що перехід від фона до розпису робиться поступовим, фон ніби входить у мініатюру, наповнюючи її, і тому зображення, виконане на шкатулці, скриньці або коробці, органічно зростається із самим предметом.

Писати мініатюри можна взагалі на чорних фонах, як це робили окремі майстри російського Палеху та української Петриківки. Графічна манера й орнаментальність, умовність малюнка і колориту набувають при цьому яскраво виражений характер. Достатньо звернути увагу на те, як своєрідно зображуються в їхніх роботах хмари, дерева, трава, архітектурні мотиви, як високо піднімається, або взагалі не показується обрій, як заявляє про себе прагнення до врівноваженості композиції, до симетрії, характерної для орнаменту.

Створюючи найрізноманітніші твори, починаючи від простих, нічим не прикрашених, або прикрашених суто геометричним орнаментом, і завершуючи виробами, прикрашеними декоративними розписами, майбутні вчителі трудового навчання користуються специфічними декоративними засобами виразності.

Величезне значення у творчій діяльності студентів в галузі вжиткового мистецтва набуває відчуття ансамблю, почуття художньо-стильової єдності предметів одягу, побутової обстановки, архітектурних споруд тощо. Предмети побуту й одяг повинні бути, зазвичай, достатньо різноманітні, щоб задовольняти індивідуальні нахили і смаки людей. Проте їхня розмаїтість повинна охоплюватися єдністю основних і вирішальних ознак, що визначають устремління і художні ідеали епохи. Творча діяльність митця у вирішенні цього великого і шляхетного завдання не може зводитися до ролі пасивних виконавців "споживчого" замовлення. Вона повинна бути ширшою, активнішою.

Після вивчення видів орнаментів переходимо до видів декорування. Студенти знайомляться з певними правилами декорування:

Стрічковий орнамент розкривається смугою за довжиною, шириною, висотою, по колу, діагоналях виробу, який прикрашаємо. Найчастіше прикрашають краї предмета в замкнутому обрамленні. Розповсюджені стародавні, традиційні види декору.

Замкнуті орнаменти обмежені геометричними формами (квадрати, трикутники, ромби тощо). *Розетка* – вид побудови орнаменту в колі або багатокутнику, який призначений прикрасити центр площини предмета (рис. 2.32). Розетки можуть викликати враження руху від центра до центра, обертовий рух, стан спокою. У народній творчості зі стародавніх часів популярна шестипелюсткова розетка, побудована перетином дуг, проведених циркулем із шести точок кола.

Сітчастий (килимовий) орнамент будується таким чином, що все оздоблюване поле становить сітку з повторюваних елементів візерунка (рапортів), який займає всю площину поля: квадрати, прямокутники, ромби, трикутники тощо. Такий орнамент походить із стародавніх країн Сходу. Він з'явився у Західній Європі в епоху Відродження. Використовувався у килимоткацтві, а також в оформленні

меблів у техніці маркетрі.

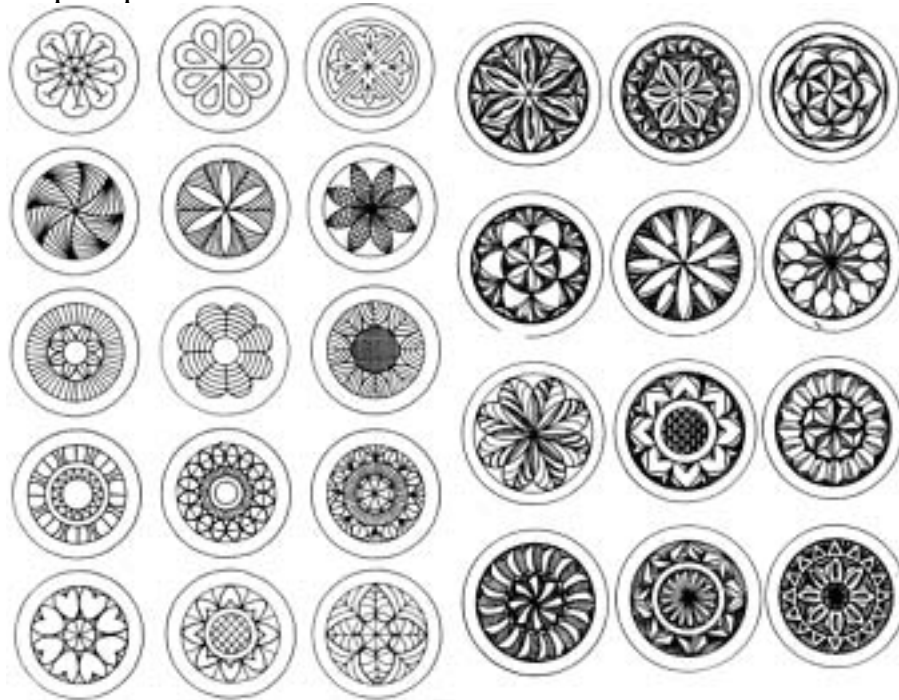

Рис. 2.32. Розетки з геометричними орнаментами

У декоративному мистецтві відомі *асиметричні орнаменти*. Найчастіше – це візерунки в центрі тарілок, плакеток, скриньок (шкатулок).

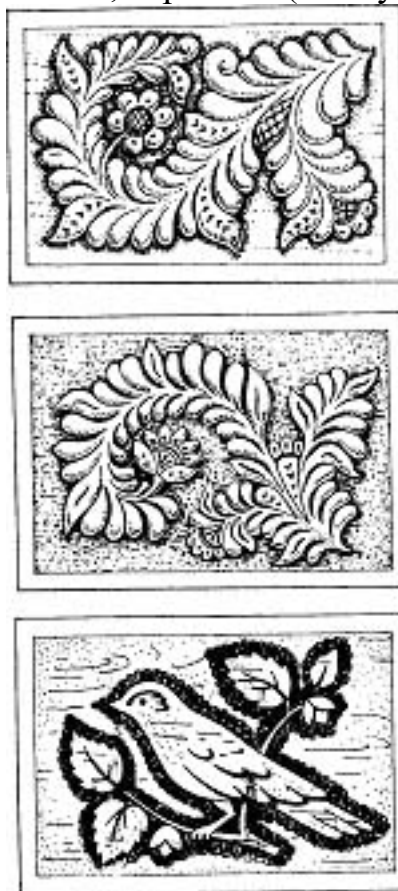

Рис. 2.33. Візерунок з вільним розташуванням елементів

У побудові стрічкових і замкнутих орнаментів, розеток користуються осями або їхньою системою. Всю довжину смуги стрічкового орнаменту розбивають на

рівні частини, в кожній із яких малюнок повторюється. Спочатку визначають центр смуги, а потім розбивку ведуть вліво й вправо від нього. Якщо орнамент складається з геометричних елементів, то розміщення починають від центра в обох напрямках, домагаючись симетричного розташування крайніх елементів.

У компонованні рослинних орнаментів вибирається відповідна схема повторення мотивів: в односторонньому напрямі, в русі з двох кінців до центра або в русі від центра до країв тощо. Якщо орнамент розвивається на площині від акцентуючого центру, то закінчити його краї бажано також замкнутими елементами. Він ніби припиняє свій рух, привертає увагу на поворотних кутах у прямокутній або іншій формі. В побудові розеток використовують викреслювання кіл і різні способи поділу їх на 2, 3, 4, 5, 6, 7 та більше частин. Розкреслене на три і більше симетричних частини коло вже дає певний ритм; якщо на дві, то ритму не виникає, а буде лише симетрія. Студенти знаходять малюнок, який заповнює одну із симетричних частин. Повторюють його, перемальовуючи через кальку чи вікно або скло, покладене на дві опори та підсвічене знизу лампою, а також способом перегинання вздовж осей. Після заповнення малюнком всієї площини у розетки вносять поправки: збільшують або зменшують простір фону між елементами, змінюють характер.

На завершення зазначимо, що художня освіта майбутнього вчителя трудового навчання є духовно-практичним засобом засвоєння особистістю традиційного (народного), сучасного декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва і на цій основі накопичення власного творчого потенціалу, спрямованого на художнє проектування та виготовлення мистецьких творів.

Головним завданням викладачів предметів художнього циклу було переконати студентів у величезному значенні художньої творчості у формуванні загальної професійної культури. Навчання художньої творчості необхідне не лише для того, щоб правильно виготовляти художні вироби, а в першу чергу, для розвитку в людини гнучких асоціативних форм мислення. Посилаючись на дослідження японських учених, Б.М.Неменський зазначає, що глибокими знаннями в галузі техніки і точних наук людина з розвиненим образним асоціативним мисленням оволодіває швидше, і саме художня освіта найкраще сприяє розвитку образно-асоціативних форм мислення [125, с.50].

2.2.4. Шляхи використання інформаційно-телекомунікаційних технологій для розвитку художньо-творчих здібностей

Однією з важливих тенденцій розвитку культури ХХІ ст. є тяжіння до синтезу і взаємопроникнення культур. На цей процес досить сильно впливає поширення засобів масової інформації. Найбільшим масовим джерелом інформації є телебачення, за допомогою якого сучасна людина дізнається про все на світі, у тому числі про мистецтво. Специфіка подання телевізійної інформації полягає в її дискретності, процес синтезу здійснюється безпосередньо в свідомості людини. Тому зростає роль спроможності людини до синтезу, до узагальнення. Важливим є наявність уяви, вміння співвідносити різнорідний матеріал, спроможність гармонізувати світ, сприймати його картину цілісно.

Створення повноцінного художнього образу має метою узагальнення, цілісне сприймання об'єктів і явищ. Саме ці здібності розвиваються в людини, насамперед, за рахунок предметів естетичного циклу. Як ніколи, зростає роль предметів освітньої галузі „Мистецтво”.

У ХХІ ст. швидко розвиваються нові інформаційні технології, що широко використовуються у процесі створення художньої продукції й зумовлюють виникнення нових видів мистецтва: поряд із мальовничими і графічними портретами виконуються фотографії; розробляються за допомогою комп'ютера проекти архітектурних споруд, дизайн промислових виробів, оформлення книг і часописів; музичні твори і театральні постановки передаються теле-, радіо- і відеоканалами тощо. Нові інформаційні технології дають можливість запропонувати продукцію широкому колу споживачів.

Формуючи концепцію створення нових технологій навчання, потрібно розуміти, що реалії науково технічного прогресу будуть враховані лише тоді, коли звичними компонентами сучасних технологій навчання стануть комп'ютерні технології навчання. Глобальне розширення інформаційного потенціалу призвело до реорганізації освіти в напрямі забезпечення нового рівня якості підготовки фахівців.

У системі вищої освіти головним стало навчити майбутнього фахівця до діяльності в умовах інформаційного середовища, створити умови для його неперервної освіти. Цей процес вимагає скрупульозного педагогічного осмислення введення комп'ютера до кожної ланки навчального процесу з урахуванням специфіки дисциплін, що мають професійно спрямований характер.

За останні роки комп'ютерна техніка знаходить все ширше використання і на уроках трудового навчання [43; 62; 96]. Тому майбутній учитель, на нашу думку, має бути підготовленим до таких інновацій. Зокрема, у процесі підготовки вчителя трудового навчання курс інформатики має стати базовим для подальшого засвоєння всього арсеналу сучасних програм комп'ютерної графіки і дизайну, а саме: PhotoShop, CorelDRAW, QuarkXPress, 3D studio MAX, створення WEB-сторінок тощо. Курс надає можливість вивчити теоретичні основи ефективного візуального дизайну та практично застосовувати основні правила і закони дизайнерського мистецтва на практиці в сучасних технологіях і прийомах комп'ютерної графіки.

Комп'ютерна графіка – новий вид художньої діяльності, кількість прихильників якого постійно зростає. Наші дослідження показали, що заняття з комп'ютерною графікою активізують увагу студентів, розвивають спостережливість та нестандартність мислення, викликають інтерес до образотворчої діяльності, підвищують рівень швидкості виконання робіт.

Проте комп'ютер може виступати лише як інструмент художника. Машина істотно полегшує роботу творця, зводячи до мінімуму рутину в його діяльності, розкриває нові можливості. Виникають нові форми мистецтва, зобов'язані своєю появою науково-технічного прогресу, але творча ініціатива залишається за людиною

Сучасні інструментальні засоби, що орієнтовані на новітні технології, відкривають широкі можливості для візуалізації навчальних матеріалів і побудови інтерактивних віртуальних лабораторних практикумів, органічно включених у навчальний процес. Крім того, сьогодні з'являються навчальні посібники, що

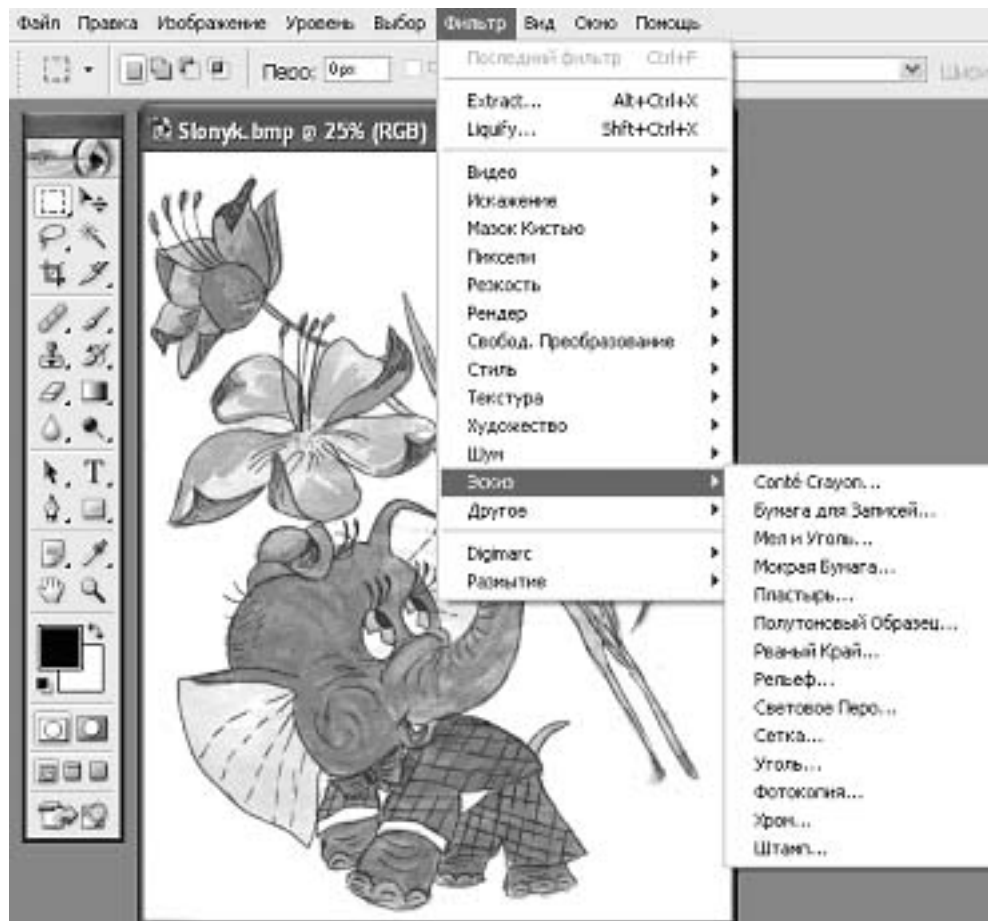
передбачають використання комп'ютера. Серед них різноманітні репетитори з фізики, хімії, біології, математики, а також збірники задач і електронні енциклопедії

Враховуючи певні переваги комп'ютерних технологій, стає очевидною необхідність створення комп'ютерних версій курсів окремих дисциплін та банків візуального супроводження навчального процесу під час проведення практичних та лабораторних занять з предметів художнього циклу.

Використання комп'ютерної графіки дає можливість здійснити новий крок у розвитку ініціативи та художньої творчості. Створення зображень у графічних редакторах здійснюється шляхом комбінування точок, відрізків, ламаних ліній, прямокутників, ромбів, кіл та овалів. Рисунки в процесі роботи можна багаторазово копіювати й переносити, повертати, відобразити відносно осі, замальовувати окремі фрагменти, одержувати інвертне за кольором зображення. Відкриваючи необмежений простір фантазії, графічні редактори дозволяють значно прискорити розробку композицій для різних видів художньо-творчих робіт.

Використання комп'ютерної програми Photoshop, як показало наше дослідження, дозволяє здійснювати стилізацію будь-якого малюнка під різні види художньо-творчих робіт. Наприклад, вибравши в головному меню пункт *Фільтри*, а потім підпункт *Пікселі*, одержуємо можливість за допомогою різних фільтрів створювати стилізацію під вишивання "хрестиком", аплікацію кусочками кольорового паперу чи тканини, гравірування, гратаж, ниткографію тощо.

Чіткішу стилізацію під вишивання „хрестиком” одержуємо, використавши фільтр *Пістрява суміш* з пункту меню *Текстура*. Тут також є можливість виконати стилізацію для вітража на склі, аплікації з паперу чи тканини тощо. Застосування фільтра *Pointillize* дає можливість побачити, який вигляд матиме картина, якщо її виготовити із різного насіння та круп чи використати інші нетрадиційні техніки і матеріали.

Приклади інших комп'ютерних стилізацій подані в додатку Д.

Проте, на наш погляд, сьогодні вже не можна обійтися лише вмінням роботи на комп'ютері. Необхідні знання для роботи з мультимедійними пристроями, додатками і програмами. Робота зі сканером або вміння оцифрувати і стиснути звуковий файл просто необхідні.

Комп'ютер став не лише інструментом для роботи, а й дав нові можливості для відпочинку. Мультимедійний комп'ютер можна використовувати для прослуховування компакт-дисків, перегляду фотографій, створення віртуального фотоальбому, „подорожі” галереями світу та вивчення різноманітних предметів, зокрема художніх мистецтв. Аналогічно можна використовувати його для спілкування через глобальну інформаційну мережу і пошук різноманітної інформації в Internet.

Нині розвиток інформаційних технологій потребує виховання навичок спілкування нового типу, тобто кожна людина має навчитися працювати з технічними засобами, у тому числі комп'ютером, використовуючи їх як інструмент для здійснення своєї творчої діяльності.

Увага до сучасних художніх форм текстів (дизайну предметного середовища, засобів масової інформації, віртуальної графіки й ін.), розгляд їх з естетичної, етичної, інтелектуальної і творчої точки зору визначають цінність лекції „Мультимедіа і мистецтво”, що вводить студентів у світ соціальних подій (соціалізація навчання), а також організує пізнавальну діяльність студентів на основі таких знань і умінь, що допоможуть їм у перспективі самостійно освоювати нове.

До створення віртуальних альбомів із декоративного мистецтва викладачами спочатку залучалися ті студенти, які найкраще володіли навичками роботи на комп'ютері. Завдяки їм було створено банк сайтів, що містять особливо цінні матеріали для вивчення на заняттях з художньої обробки матеріалів. Для зручності користування дані оформляються у вигляді таблиці, яка постійно збагачується новими адресами (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

**Банк електронних адрес, що містять інформаційні матеріали
з декоративно-ужиткового мистецтва**

№ п/п	Вид роботи	Матеріал	Адреси сайтів
1	Панно	Сухі квіти	http://www.convent-centr.ru
2	Різьблення	Дерево	http://www.remesla.ru
3	Розпис на склі	Скло	http://www.artfrog.narod.ru
4	Меблі	Дерево	http://smolensk-art.Keytown.com
5	Вишивка	Рушники	http://school29.iat.org.ua
6	Конструювання	Картон	http://papermodels-ua.narod.ru http://21yamaha.com/mc/papercraft/index.html http://glidersusa.free.fr http://www.b-cards.narod.ru http://jtdigest.narod.ru

2.3. Методика організації художньо-творчої діяльності під час педагогічної практики студентів

Процес фахової підготовки продовжувався й у системі практичного навчання студента в період педагогічних практик різного типу, що також набувають індивідуально-корекційного характеру. Значну допомогу надає і виконання студентами дипломних робіт, що практично є продовженням курсових робіт, вибір яких зроблений у процесі навчання.

Експериментальна методика підготовки студентів до художньо-творчої діяльності під час педагогічної практики включала:

1. Опанування теоретичними основами з художніх дисциплін.
2. Оволодіння художніми техніками та прийомами роботи (традиційними і нетрадиційними).
3. Вивчення передового досвіду з питань художньо-творчої діяльності.
4. Нагромадження методичних матеріалів.
5. Вивчення історії розвитку українського декоративно-вжиткового мистецтва та формування готовності до організації художньо-творчої діяльності школярів.

Ураховуючи названі аспекти, створювалася індивідуальна програма творчого фахового становлення для кожного студента. Суть роботи полягає в цілеспрямованому та постійному включенні його в різноманітні види творчої діяльності, що безпосередньо пов'язуються з вивченням студентом самого себе, своїх творчих здібностей, професійно-особистісних якостей.

У процесі підготовки вчителя до практичної діяльності, як показало наше дослідження, доцільна колективно-розподільна форма співробітництва. Лише тоді можна діяти спільно, підказуючи один іншому правильний шлях. Звичайно, така ситуація потребує значного терпіння, взаємоповаги і високого рівня довіри. Під час пропедевтичної практики майбутні учителі проводили дослідження проблеми художньо-творчої діяльності учнів, стану роботи художніх гуртків, матеріальної бази майстерень тощо.

Студентами під керівництвом викладачів було з'ясовано, що гурткова робота в середніх школах потребує активізації і допомоги з боку педагогічного університету. Майбутні вчителі усвідомили, що одним із основних завдань культурно-освітньої роботи на сучасному етапі є естетичне і духовне виховання дітей та молоді. Враховуючи психофізичні властивості дитячого і юнацького сприйняття дійсності, їхню емоційність, допитливість і потяг до самостійності, не можна недооцінювати роль естетичного виховання у формуванні особистості. А естетичні і моральні засади завжди взаємопов'язані.

Для формування особистості важливе не тільки наукове пізнання, а й цілеспрямоване використання естетичних форм виховання, що сприяє образному, емоційному сприйняттю дійсності. Недооцінка такої ролі в освіті і вихованні підростаючого покоління може негативно вплинути на загальний психічний розвиток, завадити виявленню і правильному розвитку творчих можливостей. Різноманітні форми гурткової діяльності забезпечують більшості дітей у вільний від навчання час змістовне життя, вцент заповнене улюбленими заняттями.

Тому майбутні вчителі поставили метою під час проходження педагогічної практики організувати творчі гуртки відповідно до матеріальних можливостей школи. Вирішення проблеми вимагало певної підготовчої роботи зі з'ясування можливостей шкіл. Окремі школи потребували значного матеріального забезпечення матеріалами та інструментами. Для вирішення цієї проблеми були задіяні батьківські комітети, керівництво окремих підприємств тощо.

Спільними зусиллями вдалося організувати гуртки із виготовлення м'якої іграшки, випалювання по дереву, виготовлення панно із кусочків тканини, сухих рослин тощо. Тематику занять обирали самі учні після ознайомлення з художніми виробами під час проведення виставки студентських робіт. Відповідно до побажань учнів у школу направляли групу студентів, які мали найбільші нахили саме до такого виду діяльності.

Необхідність пояснити методику й особливості виконання того чи іншого виробу потребувала від студента високого рівня знань і методичних навичок. Робота гуртка та одержані результати оцінювалися викладачами, вчителями і враховувалися під час виставленні оцінки за практику.

Варто зазначити, що такий вид діяльності викликав значний інтерес і підвищив пізнавальну активність не лише учнів, а й студентів. Творча співпраця студентів з учнями під час проведення гурткової роботи сприяла розвитку художньо-творчих здібностей учнів і майбутніх учителів.

Відповідно до інтересів студентів вони розділялися на творчі групи, які займалися одним або кількома спорідненими видами декоративно-вжиткового мистецтва.

Багаторічні дослідження, проведені нами, підтвердили, що потрібні гнучкі моделі організації педагогічної практики. Ми включили в це поняття наступне:

- можливість створення індивідуальних програм фахової підготовки майбутнього вчителя і здійснення педагогічної практики на їхній основі;
- формування гнучкої системи розкладу творчих гуртків і побудова його, виходячи з принципу занурення студента в предмет;
- різнобічне охоплення всіх аспектів підготовки вчителя навчально-науково-виробничим комплексом факультету;
- створення системи методичного забезпечення художньо-творчої роботи студентів під час педагогічної практики;
- оптимізацію студентського самоврядування як чинника активізації особистості студента в контексті фахової підготовки.

Технологію здійснення гнучких моделей протягом декількох років ми реалізуємо в процесі навчання і під час проходження педагогічних практик. Експериментом щорічно охоплюється понад 75 студентів. Ще на першому році навчання в університеті студенти експериментальних груп діляться на підгрупи в складі 8-10 чоловік, кожен з яких веде керівник-консультант із числа найбільше досвідчених викладачів, який забезпечує керівництво фаховою підготовкою студентів протягом навчання у ВНЗ і в період педагогічної практики.

Консультантами виступають не лише викладачі університету, а й досвідчені педагоги коледжів, училищ.

Консультант координує роботу всіх викладачів, що працюють із даною групою студентів, організує професійно-особистісне самовиховання закріплених за ним студентів.

Кожна студентська підгрупа називається „творча група” і здійснює свою діяльність на базі творчих лабораторій університету і в різноманітних спеціалізованих школах (школа мистецтв, технічний ліцей, Будинок дитячої та юнацької творчості та ін.), з якими факультет підтримує тісні наукові і навчально-методичні зв'язки.

Вибір як самих творчих груп, так і лабораторій здійснюється лише за бажанням студентів, за цих умов можливий перехід (усією групою) з однієї лабораторії в другу.

Які цьому випадку переслідуються цілі? По-перше, і головне, виявлення ядра професійної особистості, розвиток якого допоміг би майбутньому вчителю виробити індивідуальний творчий стиль художньо-творчої діяльності. Це дає можливість найбільш ефективного особистісного впливу на дітей і розвитку в них творчих здібностей. Ці індивідуальні стилі можуть бути дуже різними в різних студентів. Об'єднання студентів в мікрогрупи з вирішення педагогічних і психологічних завдань дозволяє їм бачити багатогранність прояву індивідуальних стилів і взаємно збагачуватись.

Багато майбутніх учителів схильні розглядати трудове навчання в школі як спеціальний, а не загальноосвітній предмет. Це неправильно. Загальноосвітня школа не готує столярів, слюсарів, швей. Це завдання спеціальних навчальних закладів. У загальноосвітній школі кожний предмет окремо, і всі вони разом повинні сприяти різнобічному, гармонійному розвитку учнів. Тому викладання трудового навчання в середній школі повинно переслідувати, насамперед, загальноосвітні цілі. Основне завдання вчителя – розширити кругозір дитини, виховати різнобічно освічену особистість.

Розуміння вчителем трудового навчання педагогічного потенціалу народного декоративно-прикладного мистецтва, як показало наше дослідження, створює значні можливості для різнобічного розвитку дитини. Особливо значна роль у цій справі відводиться художньо-творчим здібностям учителя. Саме засобами художньо-творчої діяльності вчителі трудового навчання повинні здійснювати естетичне виховання так, щоб воно сприяло активізації творчої діяльності учнів, мобілізувало їхні сили, духовну енергію.

Естетичні і екологічні питання все частіше проникають в наукові дослідження, тому що відповідальність науки перед природою і людством за останній час значно зросла.

Естетичне виховання – це виховання в учнів здатності до повноцінного сприйняття прекрасного в житті, природі, мистецтві, науці. Це прилучення людини не лише до мистецтва, а й до всіх видів і форм прекрасного в житті. Майбутній учитель трудового навчання має знати, що прекрасне впливає на розум, душу, волю, збагачує духовний світ людини.

Естетичне ставлення до свого буття людина набуває лише в тому випадку, якщо вона знаходить напрям, у якому хоче розвиватися, реалізувати себе. Насамперед, людина повинна знайти саму себе, поле діяльності, на якому їй

захочеться проявити свої можливості, знайти напрям своєї творчості, своєї праці, шлях перетворення і формування дійсності та самої себе. Справжня краса людського життя виникає з краси творчого буття людини, її праці.

У процесі естетичного виховання, яке здійснюється на уроках трудового навчання, формуються погляди, почуття, смаки й ідеали людини; це формування тісно пов'язане із розвитком творчої думки. Для здійснення такого виховання майбутній учитель трудового навчання сам повинен володіти естетичною культурою. Необхідною умовою повноцінного сприйняття естетичного об'єкту є відчуття кольору, форми, закінченості і рівноваги композиції, відчуття гармонії і дисгармонії, консонансу і дисонансу, відчуття ритму, руху, пропорції тощо. Це означає, що як показники розвитку естетичної культури слід розглядати багатство, різноманітність, стрункість, точність зорових та слухових вражень, їхню змістову характеристику (ціннісне значення, здатність виразити сприйняття природи через малюнок, декоративний виріб тощо).

Естетичне виховання майбутнього вчителя трудового навчання ставить своїм завданням розвивати в людині здібності і потребу не лише до творчого освоєння дійсності, а й до перебудови її за законами краси. Одне із завдань фахової підготовки вчителя трудового навчання – різноманітними методами впливати на його розум і почуття, збуджуючи в нього естетичні емоції, прилучаючи до розуміння краси, гармонії у всіх її проявах, а також, розвиваючи творчі можливості, творчу активність, що може бути виявлене в самих різноманітних галузях художньо-творчої діяльності.

Майбутньому вчителю пояснюємо, що єдність праці і краси є надійним помічником школи в розв'язанні завдань трудового виховання, навчання і професійної орієнтації учнів.

В.О.Сухомлинський писав, що праця є великим вихователем, „коли вона входить у духовне життя наших вихованців, дає радість дружби і товариства, розвиває цікавість і допитливість, родить хвилюючу радість подолання труднощів, відчиняє все нову і нову красу в навколишньому світі, будить перше громадське почуття – почуття творця матеріальних благ, без яких неможливе життя людини” [176].

Праця носить характер перетворення і формування дійсності, творчості і створення умов людського буття. Естетику праці звичайно пов'язують із естетичною цінністю і красою трудового процесу, естетичною цінністю продукту праці й естетичними властивостями обстановки праці, включаючи і естетичні властивості знарядь праці.

Такого роду традиційне розуміння естетики праці стосується в першу чергу зовнішніх моментів, що характеризують працю. В нашому розумінні естетика праці більше пов'язана з внутрішнім ставленням людини до праці і з її змістом. Це розуміння впливає, з нашої точки зору, на проблематику суспільно-історичного буття людини.

Естетика праці, безумовно, пов'язана з внутрішнім ставленням людини до праці – хоча на неї впливають і зовнішні обставини, такі, як естетична обстановка праці, естетика знарядь праці тощо.

Зовнішні моменти, звичайно, також мають враховуватися під час аналізу естетичного ставлення до праці, тому що вони серйозним чином впливають на нього

. Однак головне тут – ставлення до змісту праці, до її мети. Основа естетичного ставлення до праці – її гуманістична корисність.

Роль естетичного в творчій діяльності людини величезна. Естетичне ставлення до життя є першоосною натхнення, сприяє перетворенню праці в джерело радості, духовної насолоди.

Проте, естетичне переживання людина може одержати лише від такої праці, що приносить їй радість, яку вона виконує із задоволенням. А одержує вона задоволення лише від праці, в якій знаходить самореалізацію, зміст якої їй зрозумілий не лише з особистої точки зору, а й з позицій суспільної корисності і важливості. Лише таку добровільну, вільну працю можна вважати сенсом життя людини, її творчою реалізацією, вільною працею заради прогресу гуманістичних інтересів.

Значні можливості для формування почуття естетичного ставлення до праці створюються в процесі проведення конкурсів і виставок художньо-творчих робіт. У Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського такі конкурси і виставки проводяться двічі на рік. Спостереження за студентами показали, що художньо-творчі роботи викликають у них велике естетичне задоволення і розпалюють бажання творити.

Таким чином, уся естетико-художня підготовка майбутніх учителів трудового навчання була орієнтована нами, передусім, на формування творчої особистості шляхом цілеспрямованого впливу на інтелектуальну й емоційно-почуттєву сфери свідомості індивіда. В системі підготовки інтегрувалися спеціально-професійні і загальнокультурні знання, що значно розширило творчий діапазон майбутнього фахівця, частково надолужило недоліки предметно-функціонального навчання та відсутність класичної гуманітарної освіти. Досвід переконує в об'єктивній можливості створення умов для формування творчої особистості майбутнього вчителя.

Висновки до другого розділу

Проведене дослідження переконує, що малювання і проектування виробів розвиває студентів розумово і естетично, допомагає пізнати навколишній світ, привчає уважно спостерігати й аналізувати форму предметів. Воно розвиває зорову пам'ять, просторове мислення і здатність до образної уяви. Воно вчить точності розрахунку, вчить пізнавати красу природи, вчить мислити і почувати.

Спостереження за роботою студентів і оцінювання їхніх робіт показали, що уміння виконувати стилізацію малюнка відкривають перед ними значний простір для самостійної творчості. Дослідження підтверджує, що вивчення дисциплін художнього циклу, яке вирізняється високими естетичними перевагами, активно впливає на формування особистості майбутнього педагога, сприяє становленню його професійної майстерності. Вивчення курсу декоративно-вжиткового мистецтва дає змогу випускникам активно впливати на розвиток художньо-образного мислення учнів, залучати їх до активної творчої праці, активізувати єдиний процес естетичного і трудового виховання.

Спостереження за практичною діяльністю студентів показали, що почуття радості і задоволення, відчуття співпричетності у виконанні важливих завдань виникає, якщо вони чітко усвідомлюють суспільну цінність і значимість своєї праці, красу кінцевого результату. Мажорний настрій створюється в процесі цікавих форм змагання, в прояві творчої ініціативи, використанні ігрових ситуацій. Основні незатребувані ресурси (резерви) процесу розвитку творчого потенціалу вчителя таяться в ньому самому, у його не повністю використаних можливостях і в системі підходу до використання цих можливостей. Домінуючими ознаками професійного художньо-творчого розвитку вчителя трудового навчання є:

- мотиви і потреби в художньо-творчій діяльності, самопізнанні і самовдосконаленні, активне ставлення до мистецтва;
- чуттєвість та емоційність у сприйнятті творів мистецтва, рефлексія переживань і чуттєвого досвіду, набутого під час виконання творчих робіт, здатність до оцінки власних художньо-естетичних переживань;
- наявність системи ціннісних орієнтацій у художньо-творчій діяльності, високий рівень розвитку теоретичного мислення, духовна внутрішня наповненість, єдність емоційно-чуттєвого і логічного компонентів;
- чітке уявлення про своє місце і роль художньо-творчої діяльності, вміння встановлювати творчі контакти з учнями, іншими вчителями, батьками;
- високий рівень узагальнення принципів художньо-естетичного виховання і методів художньо-творчої діяльності, що лежать в основі пізнання естетичних засад людської природи;
- вироблення індивідуального стилю художньо-творчої діяльності, неповторність стилю спілкування з учнями і способів залучення останніх до спілкування з мистецтвом.

Основні положення і результати дослідження, що висвітлені в другому розділі та опубліковані автором у працях [161-164].

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧИХ УМІНЬ І НАВИЧОК

3.1. Організація і методика експериментальної роботи

Щоб одержати в підсумку проведеного дослідження кінцеві результати, що володіють переконливими доказами їхньої достовірності, ми додержувалися таких правил:

- відбирали методи, що дозволили б протягом усього дослідження спостерігати за тим самим об'єктом, що підлягає вивченню;
- застосовували таку кількість методів, що дала б можливість одержати необхідний і достатній фактичний матеріал для виявлення і побудови об'єктивних закономірностей;
- відібрані методи сприяли перетворенню об'єкта дослідження;
- для підтвердження або перевірки невинновості одержаних результатів і висновків організували синхронне дослідження з використанням тих самих методів (або інших) в іншому колективі, з тією самою дослідницькою метою;
- сукупність використаних методів і дослідницьких методик забезпечували одержання результатів у такому вигляді, щоб їх міг використовувати будь-який зацікавлений педагог-дослідник.

Наше педагогічне дослідження мало таку структуру:

Перший етап. Загальне ознайомлення з проблемою дослідження, вивчення стану її розробленості педагогічними та іншими науками, визначення меж дослідження, виявлення актуальності проблеми для теорії і практики.

Другий етап. Визначення мети і завдань дослідження – загальних і проміжних, визначення об'єкта і предмета наукового пошуку.

Третій етап. Визначення прогностичної гіпотези дослідження, розробка його методики.

Четвертий етап. Розробка програми експерименту – констатуючого формуючого, контролюючого.

П'ятий етап. Опрацювання, узагальнення і синтез одержаних експериментальних даних, формулювання висновків, рекомендацій.

Аналіз статистичного матеріалу та кількісних даних здійснювався за допомогою методів математичного опрацювання інформації на основі однофакторного і багатфакторного аналізу. Насамперед, враховувалося те, що визначає ситуативний або процесуальний прояв досліджуваного явища. Складність аналізу полягала в тому, що ситуативні творчі дії були, як правило, засновані на тривалому особистісному цілісно-системному розвитку особистості.

На запитання: „Що таке талант і які його основні рушійні чинники? Що саме, або точніше що насамперед забезпечує розв'язання людиною складних творчих завдань?” існує декілька відповідей. Деякі вважають, що талант у принципі не піддається вивченню і формуванню, тобто він від Бога. Його можна лише шукати.

Проте, оскільки людина розв'язала творче завдання, значить існувала формальна послідовність дій, що призводять до її рішення. Це, безумовно, не

означає, що можна запропонувати формальну послідовність дій, які завжди призводять до рішення будь-якого завдання, але дає певну надію – досвід накопичується.

Проте, якщо талант піддається формуванню, то чи достатньо просто розповісти людині про те, що вона має робити, щоб вирішити складне творче завдання? Людина повинна захотіти, в неї мають сформуватися відповідні потреби або навички. Мова йде про те, що в педагогіці називають розходженням між знаннями і навичками, між „знаю, що це таке”, і навіть „знаю, як це робити” та реальною спроможністю і бажанням це зробити.

Щоб перекласти бажання в дію, потрібні сили. Отже, володіння алгоритмами творчості виявляється хоч і необхідним і таким, що найлегше піддається формуванню, проте лише додатковим, допоміжним і не достатнім чинником прояву таланту.

Ми вважаємо, що головним критерієм таланту є творчий потенціал. Саме він визначає потреби майбутнього фахівця, точніше розмір тієї цілі, яку він перед собою ставить. Адже кожний із них, нехай підсвідомо, проте дуже чітко оцінює і розуміє, яке завдання йому під силу, на завдання якого саме рівня він може замахуватися. Саме творчий потенціал перетворює потім потреби в дії, що вже й здійснюється за деякими алгоритмами, в тому числі алгоритмами розв’язання нестандартних творчих завдань. Більш того, саме необхідність значного творчого потенціалу для подолання психологічного бар’єра і відрізняє, на наш погляд, складні творчі завдання від простих, нетворчих.

Проблема полягає в тому, як підпорядкувати цей потенціал, зробити його завжди достатнім для розв’язання будь-яких завдань, подолання будь-яких життєвих труднощів. Зробити його таким, щоб не лише подолання, а й сама поява цих труднощів спричиняла задоволення. Щоб людина шукала ці завдання, їх бачила і знаходила.

Творчу діяльність традиційно відносять до галузі психології. Проте згідно зі знаменитою теоремою Геделя про неповноту для того щоб вирішити всі проблеми деякої системи (наприклад, психології) часом просто необхідно вийти за її рамки, в „надсистему”. І якщо з метою розв’язання виниклих проблем вийти в надсистему, то ми виявимося в галузі психофізіології і педагогіки. Саме такий системний, психофізіологічний і педагогічний підхід до формування творчої особистості і вибрали ми в даному дослідженні.

Певна річ, у людині все дуже тісно взаємозалежне: алгоритми оцінки явищ і дій, і потреби (метапрограми особистості), і енергопотенціал – ступінь узгодженості всіх елементів особистості, ступінь їхньої потенційної активності. Логіка приблизно таких, достатньо простих міркувань і призвела нас у свій час до синтезу різноманітних перевірених часом методів підйому творчого потенціалу, формування потреб і алгоритмів творчості. Ми ставили перед собою складне завдання не просто дати знання достатньо універсальних алгоритмів творчості, а й, насамперед, забезпечити студентів давнім і надзвичайним інструментом збільшення творчого потенціалу за рахунок виховання потреби в творчій діяльності як системній властивості організму.

Головною тезою ми вважаємо таку: навчання – це свідомо зміна творчого потенціалу людини з метою формування її умінь, знань, навичок, мотивів поведінки, рис характеру й інших особливостей особистості.

Завдання аналізу одержуваного фактичного матеріалу ускладнювалося взаємозв'язком генотипних (спадкових) і середовищних (набутих) компонентів і складових творчих умінь. Використовувалися тести Д.Б.Богоявленської, Е.Торенса, тренінг А.Горальського та ін.

Крім того, в дослідженні використовувалися традиційні педагогічні методики: анкетування, бесіди, спостереження, інтерв'ювання, вивчення продуктів діяльності студентів, тренінги, ігри (рольові, дидактичні, соціальні); ситуації вибору тощо.

У реальній моделі були визначені інноваційні методичні підходи до організації творчої діяльності студентів. Їхня послідовність виглядала в такий спосіб:

- діагностування особистісної готовності студентів до одержання знань в галузі художньо-творчого мистецтва;
- знайомство майбутніх учителів з кращими витворами людських рук;
- навчання алгоритмам окремих технологій;
- забезпечення ситуації вибору для виконання творчих робіт;
- залучення студентів до виконання художньо-творчих робіт;
- різнорівневе оцінювання результатів творчої діяльності;
- поєднання навчання під час занять з самоосвітою.

Заохочування студентів до фахового самовиховання здійснювалося за допомогою дидактичних і рольових ігор, задачного методу, тренінгів, соціальної спрямованості традиційних форм організації навчальної діяльності; професіоналізації дидактичних дій викладачів художніх дисциплін.

В експериментальній психології встановлено: для отримання нового оригінального продукту, людина має вийти в більш широкий „простір” (В.А. Андрєєв, І.П.Волков, А.Н.Лук, Я.А.Пономарьов, Г.Я.Розен [7; 111; 140]). Явище виходу до більш широкого простору настільки важливе, що видатний психолог Гілфорд виділив його в своїй теорії інтелекту як особливий чинник, що впливає на розвиток дивергентного мислення, тобто „мислення в різних напрямках” (Є.К. Каменєва). Згідно з цією теорією для дивергентного мислення характерні такі основні якості:

- 1) швидкість – здатність висувати максимальну кількість ідей, причому важлива їхня кількість, а не якість;
- 2) гнучкість – здатність висувати широке різноманіття ідей;
- 3) оригінальність – здатність породжувати нові нестандартні ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих;
- 4) точність – здатність удосконалювати і надавати закінченого вигляду своєму продукту, породженого ідеями.

У процесі формування в студентів художньо-творчих здібностей актуальною є така організація навчального процесу, яка б забезпечила системне оволодіння художнім потенціалом, прилучення до світової і вітчизняної культури, здійснення самостійного художнього пошуку. Цим цілям відповідають програми з курсу художніх дисциплін, які передбачають розвиток у студентів продуктивного

мислення, навичок його практичного застосування. В процесі вивчення цих дисциплін студенти вивчають основи декоративно-вжиткового мистецтва, основи художнього проектування і конструювання, моделювання одягу, основи технічної творчості, художню обробку матеріалів тощо.

На жаль, аналіз змісту програм дозволив зробити висновок, що вони практично не передбачають ознайомлення студентів з композиційними закономірностями виготовлення виробів.

Відомо, що різноманіття прийомів композиційних рішень дозволяє виявити матеріальність предметів, їхнє просторове розміщення, передавати особливості освітлення, тональної виразності, колірної насиченості, ставить перед студентом захоплюючі творчі завдання, що тісно пов'язані з усім творчим процесом. Тому ми вважаємо, що цей недолік є серйозною перешкодою для розвитку в студентів художньо-творчих здібностей.

Художня обдарованість, на нашу думку, притаманна кожній людині. Вибудовуючи стратегію розвитку художньо-творчих здібностей, ми виходили з таких позицій:

- художнє мистецтво є інструментом розвитку особистості, способом її реалізації;
- студенту притаманні переживання свого світовідчуття;
- взаємодія з мистецтвом можлива лише через прояв і розвиток суб'єктного досвіду, авторську позицію;
- на початку вивчення мистецтва пріоритет відводиться засвоєнню його самобутності;
- замисел може випереджувати реалізацію;
- ступінь переконливості мистецтва залежить від ступеня розвитку художньої уяви і практики;
- у процесі навчання необхідно надавати можливість вибору видів творчої діяльності, індивідуальної чи групової роботи;
- для розвитку фантазії і творчості корисно використовувати різні позиції сприйняття.

У запропонованій нами методиці ми йшли шляхом художнього пошуку і втілення художнього потенціалу кожного студента. Ми намагалися в процесі навчання створити художньо-образне перенасичення свідомості студента, після якого в студента виникає потреба відтворити (репродукувати) художній продукт, що створений іншими людьми, або створити свій, власний.

На початковому етапі дослідження ми визначали рівень сформованості творчого мислення в студентів на основі різних форм композиційної діяльності. Оцінювалися такі уміння:

- відтворювати композиції за зразком, що пропонується;
- відтворювати композиції за зразком із пам'яті;
- вносити власні корективи до виконання композицій;
- пропонувати оригінальні способи застосування звичайних предметів для створення незвичайних композицій.

Дослідження показало, що переважно у студентів краще розвинене конвергентне (лінійне) мислення, що характеризується логічністю, послідовністю

виконання композицій. Що стосується дивергентного мислення, то його продемонстрували лише деякі студенти. Дослідження не лише дозволило прослідкувати динаміку творчого розвитку студентів, а й було цінним джерелом даних у процесі створення планів і програм.

Було вирішено включити до програми вивчення законів композиції і прийомів композиційних побудов виробів на основі законів гармонізації. Результатом такого вивчення мали стати композиції на задану тему. Оскільки експеримент проводився в жовтні, то темою композицій було обрано „Дари подільської природи”.

Готові композиції оцінювалися за такими розробленими нами критеріями:

- індивідуальність художнього замислу;
- використання різноманітних видів творчості в створенні композиції;
- новизна композиції;
- володіння художньою грамотою;
- відповідність елементів виробу вибраному форматові (масштабність, пропорційність);
- завершеність композиції.

За результатами дослідження було визначено високий рівень сформованості в студентів творчого мислення. Кращі роботи студентів були рекомендовані на загальноуніверситетську виставку. Окремі зразки подані в додатку 3.

З метою підсилення ефективності організації вивчення дисциплін художнього циклу і створення відповідного творчого середовища кожного року після таких виставок проводилося анкетування серед студентів-першокурсників. Наводимо фрагмент анкети.

Анкета на з'ясування ступеня мотивації студентів першого курсу до виконання художньо-творчих робіт

1. Якими видами художнього мистецтва Ви захоплюєтесь?
2. Якими художньо-творчими уміннями володієте?
3. Які художні роботи Ви виконували, навчаючись у школі?
3. Чи задоволені Ви власним рівнем художньо-творчої майстерності?
4. Якими видами художньої обробки матеріалів Ви хотіли б оволодіти, навчаючись в університеті?
5. Які із робіт, представлених на виставці студентських робіт, вразили Вас найбільше? Чому?
6. У творчих роботах Вас найбільше вражає майстерність виконання, нетрадиційний підхід, гармонія кольорів чи ще щось?

Результати анкетування показали, що, на жаль, зовсім не цікавляться художнім мистецтвом 18% студентів. На друге запитання анкети 21% студентів відповіли, що трохи вміють малювати. Власним рівнем художньо-творчої майстерності задоволені лише 2% першокурсників. Це були першокурсники, батьки яких займаються художньою творчістю і розвинули деякі здібності у своїх дітей.

За результатами анкетування і бесід із студентами викладачі художніх дисциплін намагалися максимально враховувати індивідуальні нахили й здібності студентів, впроваджуючи в практику особистісно-орієнтований підхід і створюючи відповідне творче середовище.

Критеріями результативності експериментальної методики ми обрали такі:

- темп розвитку в знаннях (прискорений, нормальний, уповільнений);
- обсяг дійсних знань у рамках навчальної програми (широкий, середній, вузький);
- перенесення знань, умінь і навичок (вільне, сковане, не відбувається без допомоги викладача);
- формування абстрактного мислення;
- самостійне знаходження необхідної інформації;
- підвищення мотивації студентів до художньо-творчої діяльності;
- підвищення рівня емоційної чуйності;
- удосконалення навичок роботи різними інструментами;
- освоєння нових методів роботи з різними матеріалами.

Аналіз наукової літератури і проведеного дослідження підтвердив значущість педагогічної корекції формування художньо-творчих умінь і навичок. Це обумовлене такими чинниками:

- природно-набутими основами художньо-творчих умінь, реалізація яких ґрунтується на неповторному сполученні всіх видів досвіду в творчій діяльності людини;
- генетичними основами соціальних проявів особистості;
- індивідуальністю соціалізації особистості на мотиваційному, цільовому та змістовому рівнях.

Одним із важливих показників, що характеризують мотиваційну сферу студентів у галузі творчості, як показують дослідження Н.І.Литвинової і А.О. Коркунової [107], є наявність усвідомленого потягу до творчості, бажання індивіда оволодіти тими прийомами та засобами, що сприяють ефективному здійсненню творчого пошуку, досягненню мети в процесі виходу із нестандартних ситуацій. Під усвідомленням автори [107, с.244] розуміють осмислення особистістю значущості творчої діяльності, наявність у свідомості потреби займатися творчістю, потреби в надбанні тих якостей, які притаманні творчій людині тощо.

Ознаками обдарованості в галузі художньої діяльності психологи [93; 111; 144] вважають такі:

- прояв значного інтересу до візуальної інформації;
- запам'ятовування найдрібніших деталей побаченого;
- проведення значного часу за творчою роботою;
- серйозне ставлення до своїх художніх занять і одержання насолоди від них;
- оригінальність у використанні засобів художньої виразності;
- експериментування з використанням традиційних матеріалів;
- намагання використати нетрадиційні матеріали;
- усвідомлена будова композицій картин, малюнків, виробів із різних матеріалів.

3.2. Аналіз результатів педагогічного експерименту

Обробляючи результати педагогічного експерименту методами математичної статистики, ми усвідомлювали, що математичні методи проникають в суто гуманітарні галузі та часто допомагають глибше осмислити явище, знайти в ньому важливі закономірності. Застосування математичного апарату саме по собі тут не додає точності та достовірності науковому дослідженню. За допомогою цього апарату досліджується не саме явище, а його математична модель, що може бути як вдалою, так і не вдалою (що в гуманітарних науках зустрічається частіше).

Тому ми намагалися в процесі оцінювання художньо-творчих здібностей обійтися мінімумом математичних моделей.

На думку психологів [144; 150; 153], креативність неможливо виміряти звичайним способом – шляхом співставлення індивідуального результату з відповідною віковою нормою. Адже сама індивідуальна сутність творчого процесу, яка передбачає вихід за рамки звичайного, продукування не однієї, а багатьох відповідей, кожна з яких по-своєму є „правильною”, – все це унеможливорює створення будь-яких норм. Для діагностики творчості науковці створюють спеціальні тести, що розраховані на виявлення творчої обдарованості в дітей, починаючи з дошкільного віку. На жаль, для дорослих людей, тобто для вікової категорії, до якої належать студенти, таких тестів обмаль.

Водночас, англійський дослідник Г.Р.Ревеш вважає, що період між 13 і 20 роками найсприятливіший для прояву талановитості в галузі образотворчого мистецтва, розвитку художніх здібностей [151, с.24].

Зважаючи на це, ми знайшли можливість адаптувати кілька психологічних тестів до процесу діагностики творчих здібностей майбутніх учителів трудового навчання. Одним із них був тест „Використання предмета”. Перед студентами ставилося завдання назвати якомога більше різних способів використання конкретного предмета як елемента декору. Такими предметами пропонувалися: *пластикові пляшки, яєчна шкаралупа, газета, білий цупкий папір, старі гудзики, кольорові скельця (штучні діаманти), гілки дерева, мішковина, кусочки тканини, нитки тощо.*

Як зразок демонструвався алгоритм виготовлення декоративної сови з газетного паперу (рис.3.1).

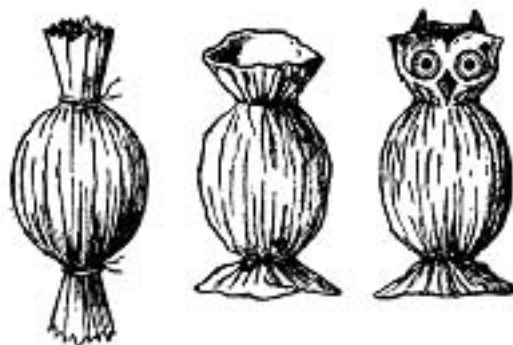
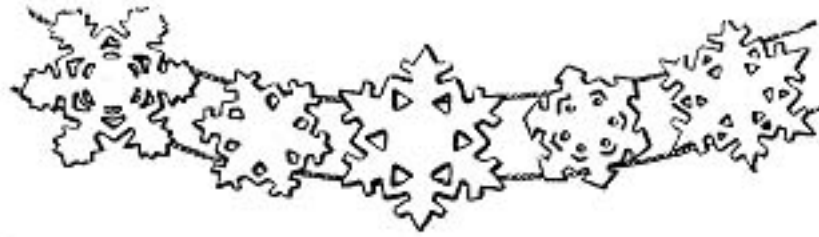

Рис. 3.1. Етапи виготовлення сови з газетного паперу

Нижче наводимо зразки окремих студентських робіт в контрольних та експериментальних групах (рис. 3.2).

Гирляда зі сніжинок, виготовлених з білого паперу
(контрольна група)

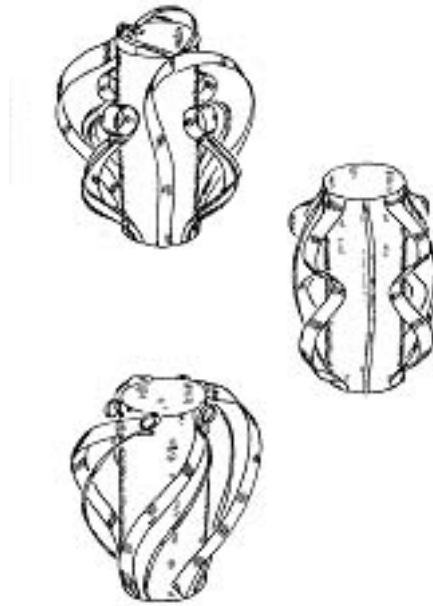

Рис. 3.2. Вази із білого цупкого паперу (експериментальна група).

Слід зазначити, що роботи, виготовлені студентами експериментальних груп відрізнялися оригінальністю, вишуканістю і нетрадиційним підходом.

Наші дослідження показали, що прояви креативності залежать від багатьох зовнішніх умов і під впливом різних чинників можуть суттєво підсилюватися або послаблюватися. Позитивно впливає на продуктивність творчості відсутність стресу, критики, оцінок.

Для того, щоб зняти психологічні бар'єри, які заважають прояву і розвитку талановитості, психологи радять використовувати розвивальні психологічні тренінги. У випадку розвитку креативних здібностей студентів найбільш ефективним, на нашу думку, є тренінг А.Горальського, що орієнтований на розвиток нешаблонного мислення, інтуїції, на підвищення значимості творчості для суб'єкта шляхом впливу на систему цінностей, що формуються в їхній свідомості.

З цією метою в експериментальних групах, починаючи з першого курсу, були проведені заняття, до яких включені вправи на релаксацію, медитацію, візуалізацію і т.ін. Це такі вправи:

1. Малюнки з пам'яті.
2. Доповнення незавершеного малюнка.

3. Малювання музики.

4. Розмальовування контурних пейзажів відповідно до: а) музики; б) пори року; в) настрою, навіяного літературним твором.

Усе це було зорієнтоване на визначення індивідуальних здібностей студентів у галузі мистецтва. На заняттях студентів знайомили з самими неочікуваними шляхами творчої думки, нетрадиційним і оригінальним підходом до вирішення завдань.

Згідно з науковими психологічними дослідженнями, люди, які мають художньо-творчі здібності, дають цілісне вирішення проблеми підбору кольорів, адекватно відображають емоційну атмосферу, створену літературним чи музичним твором.

Здатність користуватися кольором як засобом виразності, що засвідчив констатуючий експеримент, притаманна лише 24% студентів. Але цю здатність, на думку А.А.Мелік-Пашаєва, можна розвивати [117]. З цією метою студентами аналізувалися різноманітні відтінки кольорів, вивчалася технологія змішування фарб.

Потенціал художнього розвитку часто визначається невідповідністю між замислом і можливостями творця. Аналізуючи роботи студентів, можна було спостерігати, як інколи незвичайний, нетривіальний замисел і прихована сила виразності важко пробиваються через технічну беспорядність автора та бідність художніх засобів. Такі роботи свідчили про наявність у студента художньо-творчих здібностей, які необхідно розвивати, навчаючи його технологіям художньої промовистості, даючи йому засоби, що відповідають його замислам.

Для цього студентів навчали зображати об'єкти у відповідності до вимог професійного реалістичного мистецтва. І хоч таке навчання не сприяє розвитку творчості, проте дає студентам необхідні навички.

Для розвитку художньо-творчих здібностей ми намагалися створити середовище і умови для творчості, надаючи свободу самовираженню, спілкуванню з художніми матеріалами. Мета викладача полягає в тому, щоб вести заняття так, щоб перед студентом завжди стояло творче завдання.

Такі завдання мають відкритий характер, не мають єдиного правильного розв'язку, що відомий заздалегідь. Більше того – розв'язків стільки, скільки людей його виконують. Тому, пропонуючи такі завдання студентам, ми створюємо умови для розкриття індивідуальності кожного.

Отже, пріоритет творчих завдань – необхідна умова прояву і розвитку художньо – творчих здібностей. Практичні ж навички необхідні як засіб розвитку творчих здібностей. Проте їх треба засвоювати не відокремлено від творчих завдань, а в процесі їх виконання. Користуючись порадами психологів, ми спочатку пропонували студентам виконати творче завдання, а потім вони самі визначали яких умінь і навичок їм не вистачає. За таких умов навички ставали не зайвим вантажем за плечами, а гнучким інструментом в руках, засобом втілення власних задумів.

У психології проблема діагностики художньо-творчих здібностей є достатньо дискусійною. До числа найбільш популярних тестів, спрямованих на виявлення творчих здібностей, відносять тести Дж.Гілфорда, Е.Торанса, С.Римм, Т.Руки, Р.

Хофнера, Ю. Хеменвей та ін.

Проте до соціокультурних особливостей нашої країни є більш адаптованими тести Д.Б.Богоявленської, А.М.Матюшкіна, А.Я.Пономарьова, О.К.Тихомирова, А.Г.Азарян. Ці психологи радять вибирати методики в залежності від особливостей конкретних суб'єктів, які діагностуються, враховуючи їхній емоційно-мотиваційні і особистісні характеристики [144, с.126].

Рівень художньо-творчих здібностей на констатуючому етапі експерименту оцінювали за допомогою тестів „Домалюй малюнок”. Групи, де малюнки були виконані гірше, без прояву фантазії, на низькому рівні творчості, ми вибирали експериментальними. Зазначимо, що всі дисципліни, окрім дисциплін художнього циклу, в обох видах груп вивчалися за однаковою методикою, тобто студенти експериментальних і контрольних груп навчалися в однакових дидактичних умовах.

Відмінними були лише художньо-творче середовище і методики викладання дисциплін художнього циклу.

На основі даних психолого-педагогічної літератури кінця 80-х - початку 90-х років ХХ ст. [173] та авторського дослідження, виділяємо такі показники сприймання студентами художнього образу:

- а) установка, налаштованість студента на сприймання образно-емоційного змісту різних видів і жанрів мистецтв;
- б) загальний рівень сенсорної культури студента, формування і розвиток у нього кольорового зору, уяви, образного бачення, пам'яті, мислення;
- в) емоційно-емпатична чуйність, здатність сприймати естетичні враження, співпереживати образ природи в єдності форми і змісту;
- г) активність спостереження в процесі споглядання витвору і краси реальної природи;
- д) вміння бачити схожість і відмінність виразних засобів образотворчого мистецтва та інших видів і жанрів;
- ж) вміння аналізувати, оцінювати однотипні й різноманітні образи природи в різних видах і жанрах мистецтв.

Рівні художньо-творчої діяльності визначалися нами за такими параметрами [72;199]:

- 1) естетична сприйнятливість, естетична спостережливість, розвиненість творчої уяви й образно-художнього мислення;
- 2) уміння „перевести” образ з одного виду мистецтва в інший, відтворити враження від них у синтезованому образі (ілюстрування літературних, музичних творів на папері, в глині, вишивці тощо);
- 3) здатність самостійно знаходити несподіване, оригінальне вирішення задуму та відповідні засоби його втілення;
- 4) прагнення до створення нових естетичних образів.

У динаміці формування й розвитку в студентів сприйняття і створення естетичного образу визначились три рівні: перший – репродуктивний (низький), що характеризується наслідуванням, розпізнаванням образу за зразком, зміщуванням суттєвих і несуттєвих ознак образу, неадекватним його сприйманням; другий – конструктивний (середній), що відзначається накопиченням образно-емоційного

тезаурусу, диференціацією суттєвих і несуттєвих ознак образу, адекватним сприйманням на рівні відтворення його змісту; третій – творчий (високий), що характеризується наявністю образних узагальнень, втіленням образу в естетичний продукт, диференціацією ознак образу, готовністю сприйняти його зміст у процесі аналізу й правильно його оцінити, прагненням удосконалювати красу докільця в соціокультурному просторі, створення власних технік виконання художньо-творчих робіт.

Детальніше рівні класифіковані в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

**Класифікація рівнів розвитку в студентів сприйняття
і створення естетичного образу**

1	2	3
Алгоритмічний рівень репродуктивної діяльності	Конструктивний рівень продуктивної діяльності	Творчий рівень продуктивної діяльності
Знає правила роботи з інструментальними засобами. Відтворює за зразком виконання найпростіших завдань у тому вигляді, в якому вони були йому представлені.	Самостійно досліджує властивості об'єкту і з'ясовує принцип дії відомих інструментальних засобів. Під керівництвом викладача знаходить потрібну інформацію та самостійно застосовує її для розв'язування поставлених завдань. Уміє комбінувати елементи з метою створення нового цілого.	Самостійно досліджує властивості об'єкту і з'ясовує принцип дії невідомих інструментальних засобів. Уміє узагальнювати і систематизувати набуті знання, створювати нові художні образи, придумувати власні техніки виконання.

Результати вимірювань в контрольних групах (КГ) та експериментальних групах (ЕГ) у відсотках до загальної кількості студентів представлено в таблицях 3.2 та 3.3.

Таблиця 3.2.

Рівні сприйняття і створення естетичного образу

Групи	1 рівень		2 рівень		3 рівень	
	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.
КГ	38	35	46	47	16	18

Таблиця 3.3.

Рівні сприйняття і створення естетичного образу

Групи	1 рівень		2 рівень		3 рівень	
	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.
ЕГ	43	25	45	49	12	26

Динаміку формування й розвитку в студентів рівнів сприйняття і створення естетичного образу більш наочно демонструють графіки на рис. 3.3. і 3.4.

%

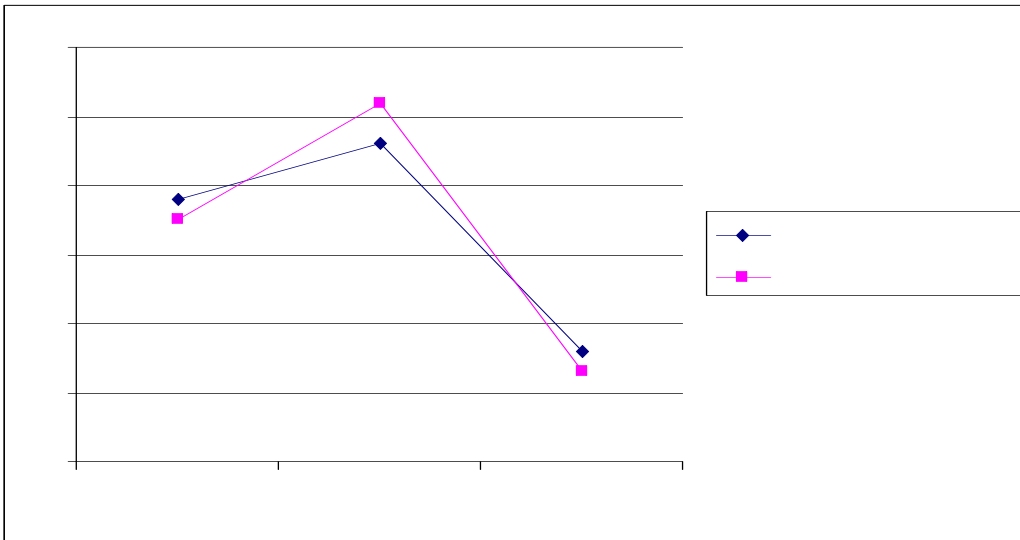

Рис. 3.3. Динаміка формування й розвитку в студентів рівнів сприйняття і створення естетичного образу (КГ)

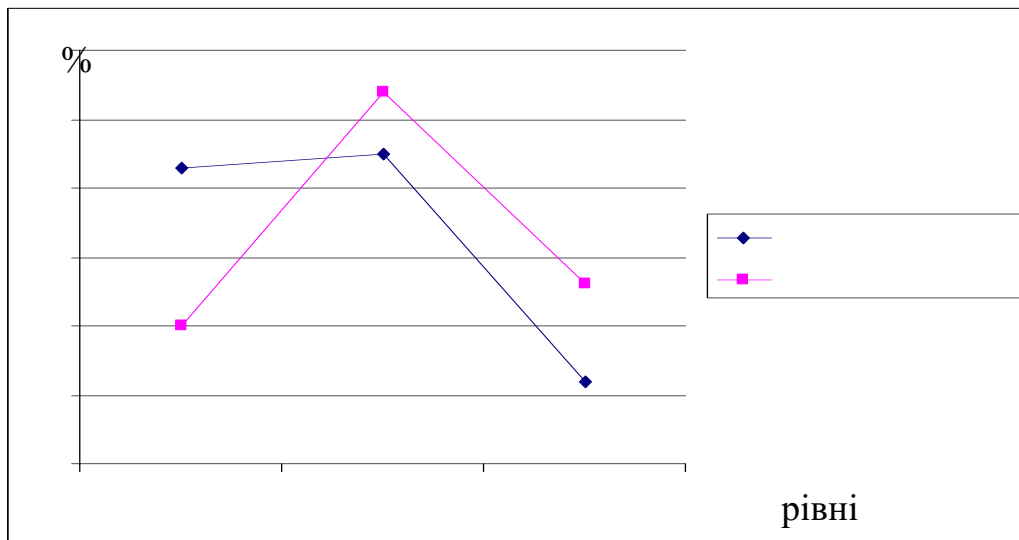

Рис. 3.4. Динаміка формування й розвитку в студентів рівнів сприйняття і створення естетичного образу (ЕГ)

З графіків видно, що в обох групах відбулися якісні зміни за рахунок збільшення відсотка студентів, які досягли другого рівня. У цих групах зменшилася кількість студентів, здатних створювати художні образи на репродуктивному рівні. Проте лише в експериментальних групах і, до того ж істотно, збільшився відсоток студентів, які володіють художньо-творчими вміннями і навичками на третьому рівні.

Для оцінювання якості художнього виробу використовувалися критерії, розроблені В.О.Радкевич [148, с.19]: повнота і правильність виконаної роботи; самостійність у розробці композиції, вибору кольорів, технік, дотримання принципів композиції, технологічних вимог до оздоблення виробу, оригінальність, неповторність, знання особливостей художніх матеріалів, фактури тощо.

Ураховуючи те, що „саме в технічних і естетичних параметрах виробу, як у чарівному дзеркалі, відбиваються теоретичні знання студентів, рівень їх художньо-естетичного розвитку, ступінь оволодіння технічними прийомами, стан і правильність користування інструментами, відсутність недоліків в організації праці” [141, с.48], ми проводили оцінювання робіт за такими параметрами:

1. За змістом: Як виконана робота? За зразком, із частковими змінами або за власним задумом. Ідея або уява, що лежать в основі виробу. Наскільки вдалося це втілити (максимальна кількість балів – 3).
2. За матеріалом: Як підібраний матеріал? Наскільки він відповідає задуму, технології. Як використовувалися його властивості, колір, форма? (максимальна кількість балів – 3).
3. За технікою виконання: Наскільки акуратно виконана робота? Який рівень самостійності? Які прийоми і технології використовувалися? Які інструменти і наскільки грамотно застосовувалися? Швидкість і індивідуальний темп роботи студента (максимальна кількість балів – 6).
4. За рівнем творчої діяльності: Що нового студент вніс у виріб? У технологічний процес? Наскільки він зумів проявити своє особистісне бачення? Які він зробив відкриття в сфері застосування технології й у специфічних засобах виразності? (максимальна кількість балів – 12).

Нами проведено обробку результатів педагогічного експерименту, що дозволило перевірити сформульовану гіпотезу на істинність.

Для перевірки статистичних гіпотез на основі результатів вимірювань деяких властивостей об'єктів в математичній статистиці розроблені спеціальні методи, засновані на результатах вимірювань властивостей об'єктів двох залежних вибірок.

Знаковий критерій призначений для порівняння стану деякої властивості у членів двох залежних вибірок на основі вимірювань.

Нехай випадкова змінна X характеризує деяку властивість в даній сукупності об'єктів під час первинного вимірювання даної властивості, а випадкова змінна Y характеризує стан цієї самої властивості в тій самій сукупності об'єктів у процесі вторинного вимірювання.

Є дві серії спостережень: X_1, X_2, \dots, X_n та Y_1, Y_2, \dots, Y_n . На їхній основі складено пар виду (X_i, Y_i) , де X_i та Y_i – результат двохразового вимірювання однієї і тієї самої властивості, в одного і того самого об'єкта. Елементи кожної пари

порівнюються між собою за величиною, і парі привласнюються знак „+”, якщо $X_i > Y_i$ і знак „-” якщо $X_i < Y_i$, „0”, якщо $X_i = Y_i$.

Припущення. Для застосування знакового критерію необхідне виконання наступних вимог: 1) вибірки випадкові; 2) вибірки незалежні; 3) пари (X_i, Y_i) взаємно незалежні; 4) властивість об'єктів, що вивчаються, розподілена в обох групах, з яких зроблені вибірки; 5) шкала вимірювань не повинна бути нижчою порядкової.

У тих випадках, коли є достатні підстави припускати, що результати другого вимірювання властивості, що вивчається, у одних і тих же об'єктів – X_i мають тенденцію перевищувати результати первинного вимірювання – Y_i , використовується односторонній знаковий критерій.

Проводиться перевірка гіпотез $H_0: P \leq P_0$ при альтернативі $H_1: P > P_0$.

Художні роботи студентів оцінювалися на початку навчального року. Потім було проведено серію занять з різних художніх дисциплін за експериментальною методикою і здійснене повторне оцінювання художніх робіт студентів. Даний експеримент проводився з метою перевірки ефективності експериментальної методики викладання дисциплін художнього циклу.

Результати двохразового виконання творчих робіт 17 студентами творчої групи записані у формі таблиці (див. табл. 3.5). Окремі зразки виконаних завдань показані в додатку 3.

Перевірялася гіпотеза H_0 : рівень творчості не підвищився після серії занять з використанням творчих завдань – при альтернативі H_1 : рівень творчості підвищився після серії занять з використанням творчих завдань.

Відповідно до змісту гіпотез ми застосовували односторонній знаковий критерій. Підрахуємо значення критерію T , рівне числу додатних різниць оцінок, одержаних студентами. Згідно з даними таблиці, $T = 9$. З 17 пар у 6 випадках різниця вимірювань дорівнює нулю, отже, залишається лише 11 ($17 - 6 = 11$) пар, тобто $n = 11$.

Нульова гіпотеза відхиляється на рівні значущості p , якщо значення

. Значення визначається за формулою , де

– кванта нормального розподілу, що залежить від рівня значущості. Для

, для ; для .

Для рівня значущості при $n=11$ значення .

Отже, виконується нерівність .

Тому відповідно до правила ухвалення рішення нульова гіпотеза відхиляється на рівні значущості та приймається альтернативна гіпотеза, що дозволяє зробити висновок про підвищення рівня творчого мислення.

Із узагальненої таблиці (табл. 3.5) видно, що найбільше додатних різниць одержано в оцінюванні робіт за рівнем творчості. Це означає, що в процесі застосування експериментальної методики вдалося збагатити творчий потенціал, збудити бажання до творчої діяльності. Певна кількість від'ємних різниць в оцінюванні за технікою виконання свідчить, що студенти відчувають деякі труднощі в оволодінні складними техніками, хоч більшість із них намагаються за їхньою допомогою втілити свій художньо-творчий задум.

Таблиця.3.4.

Визначення рівня творчості виконання художніх робіт студентами експериментальної групи

№	Привище студента	І етап				ІІ етап				Знак різниці оцінок			
		З з мі с т о м	З м а т р і а л о м	За те х ні к о ю в и к о н а н н я	За рі в н е м т в о р ч о с ті	З з мі с т о м	З м а т р і а л о м	За те х ні к о ю в и к о н а н н я	За рі в н е м т в о р ч о с ті	За з мі с т о м	З а м т е р і а л о м	За тех нік ою ви ко на н н я	За рі в н е м т в о р ч о с ті
1	Біжко В.	3	3	4	10	3			12	0	0	+	+
2	Бойчук В.	3	3	6	12	3	3	6	12	0	0	0	0
3	Браславець О.	2	3	2	7	3	3	3	9	+	0	+	+
4	Войціхова Т.	1	3	2	6	2	3	1	6	+	0	-	0
5	Гордійчук Р.	2	3	6	11	3	3	4	10	+	0	-	-
6	Діденко В.	1	3	2	6	3	3	3	9	+	0	+	+
7	Кондратюк Л.	2	3	1	6	2	3	2	6	0	0	0	0
8	Кравчук В.	3	3	6	12	3	3	6	12	0	0	0	0
9	Менько Н.	3	3	5	11	3	3	4	10	0	0	-	-
10	Палюх М.	2	3	2	7	3	3	1	7	+	0	+	0
11	Петренко О.	3	3	2	8	3	3	3	9	0	0	+	+
12	Поліщук Ю.	3	3	5	11	3	3	6	12	0	0	+	+
13	Раїнчук О.	2	3	1	6	3	3	3	9	+	0	+	+
14	Ситник О.	2	3	3	8	3	3	2	8	+	0	-	+
15	Фесок Т.	3	3	6	12	3	3	6	12	0	0	0	0
16	Шилей П.	3	3	4	10	3	3	5	11	0	0	+	+
17	Циба О.	2	3	3	8	3	3	3	9	+	0	0	+

Таблиця.3.5.

Визначення рівня творчості виконання художніх робіт студентами
експериментальної групи

	За змістом	За матеріалом	За технікою виконання	За рівнем творчості
«+»	8	0	7	9
«-»	0	0	5	2
«0»	9	17	5	6

Зважаючи на те, що головною метою підготовки вчителя є його професійне становлення, нами оцінювався також рівень особистісного художньо-творчого розвитку майбутніх учителів трудового навчання за такими загальними критеріями: художньо-пізнавальний, емоційно-мотиваційний, нормативно-регулятивний та поведінково-процесуальний.

Стосовно художньо-творчих інтересів та здібностей розглядалися такі конкретні показники:

1. Художньо-пізнавальні, що характеризують інтелектуально-творчу ініціативу в різних видах художньо-творчої діяльності, оригінальність тлумачення художнього образу, гнучкість у процесі розв'язання художньо-творчих завдань, винахідливість у пошуках засобів втілення художнього образу.

2. Емоційно-мотиваційні, що ґрунтуються на соціально-психологічному досвіді сприйняття навколишнього світу: здатність до емоційно-емпатійних реакцій у художньо-педагогічних ситуаціях, ставлення до художньо-декоративного мистецтва; власна мотивація успіху, ставлення до художньої творчості інших студентів, викладачів, майстрів мистецтва; критичне ставлення до професійних недоліків, здатність до самокритики, ставлення до навчальної діяльності, до власної культури; уміння виразити емоційний стан у творах мистецтва.

3. Нормативно-регулятивні, що виявляють потенційно-регулятивні можливості професійного становлення майбутніх учителів: установка на психолого-педагогічне тлумачення художньо-педагогічних ситуацій; рефлексія власного знання і досвіду; розуміння та уміння використовувати виховний потенціал мистецтва.

4. Поведінково-процесуальні, що спрямовані на розвиток художньо-педагогічної культури та самовдосконалення: стійкий інтерес до мистецтва, до художньо-педагогічної діяльності; прагнення до професійного самовдосконалення; вироблення особистісних стратегій у вирішенні творчих завдань; цілеспрямованість, прагнення до творчої самореалізації.

Згадані показники порівнювалися у випускників контрольних (КГ) і експериментальних (ЕГ) груп. Оцінювання проводилося методом компетентних експертів, якими були викладачі художніх, педагогічних і культурологічних дисциплін. Для оцінювання пропонувався комплекс із 15 запитань і 6 завдань, кожне з яких передбачало певну кількість балів (див. табл. 3.6. і 3.7).

Таблиця 3.6.

Таблиця оцінювання комплексу теоретичних завдань на з'ясування рівня художньо-творчих знань, умінь і навичок

№ п/п	Запитання	Кількість балів
1	Перерахуйте основні категорії, пов'язані з композицією	5
2	Яке числове відношення називається золотим перерізом?	5
3	Назвіть основні техніки виконання малюнка	5
4	Назвіть основні види різьблення	5
5	Які види орнаментів Ви знаєте?	5
6	Які види художньо-творчих робіт можна виконувати з паперу?	5
7	Які види декоративно-ужиткового мистецтва Ви знаєте?	5
8	Які якості в учнів здатне виховувати декоративно-ужиткове мистецтво?	5

Таблиця 3.7.

Таблиця оцінювання комплексу практичних завдань на з'ясування рівня художньо-творчих знань, умінь і навичок

№ п/п	Практичні завдання	Кількість балів
1	Домалювати малюнок, розвернувши даний вертикально, а потім горизонтально (рис.3.6.)	12
2	Намалювати фрагмент рослинного орнаменту	5
3	Намалювати фрагмент тваринного орнаменту	5
4	Виконати стилізацію квітки для контурної різьби	5
5	Виготовити художній виріб з аркуша білого паперу	5
6	Виготовити художній виріб з матеріалів, що пропонуються	12

Для виконання останнього завдання студентам пропонувалося багато різних матеріалів (дерево, тканина, шматочки шкіри, соломка, гудзики, нитки, кольоровий папір, гілочки дерев, висушене листя, фарби, целюфан, дротики, цвяхи, пластикові пляшки, корки тощо) і дозволялося використати будь-які інструменти і техніку виконання. Максимальна сума балів за комплекс завдань становила 84 бали. Результати експертного оцінювання представлені в таблиці 3.8.

Таблиця 3.8.

Результати експертного оцінювання комплексного завдання

Показники	Експериментальні групи	Контрольні групи
-----------	------------------------	------------------

Кількість студентів	221	221
Загальна сума балів	16525	11713
Середній бал	75	53
Якісний показник	89%	63%

З таблиці 3.8. видно, що середній бал в експериментальних групах значно вищий. Проте, за законами математичної статистики, таке розходження ще не підтверджує дидактичного ефекту експериментальної методики. Порівнюючи результати в експериментальних і контрольних групах, ми спостерігали той факт, що глибокі знання теорії не завжди забезпечують високий рівень художньо-творчих умінь і навичок. З іншого боку, високий рівень умінь і навичок неможливий без певного рівня знань.

Оскільки головним завданням дослідження було визначення динаміки рівня художньо-творчих умінь і навичок студентів експериментальних груп, а також результативності експериментальної методики з розвитку цих умінь і навичок, то перевірку гіпотези дослідження ми здійснювали саме за допомогою художньо-творчих завдань.

З психології відомо, що одним із найвалідніших тестів на визначення творчості є тести Торенса, що передбачають домальовування запропонованого малюнка.

У завданні на домальовування пропонувався малюнок з лініями. Від студентів вимагалось створити ескіз композиції будь-якого жанру, врахувавши, що горизонтальний формат диктує одне композиційне розв'язання, а вертикальний – інше. Приклади виконання такого завдання показані на рис. 3.5 – 3.11.

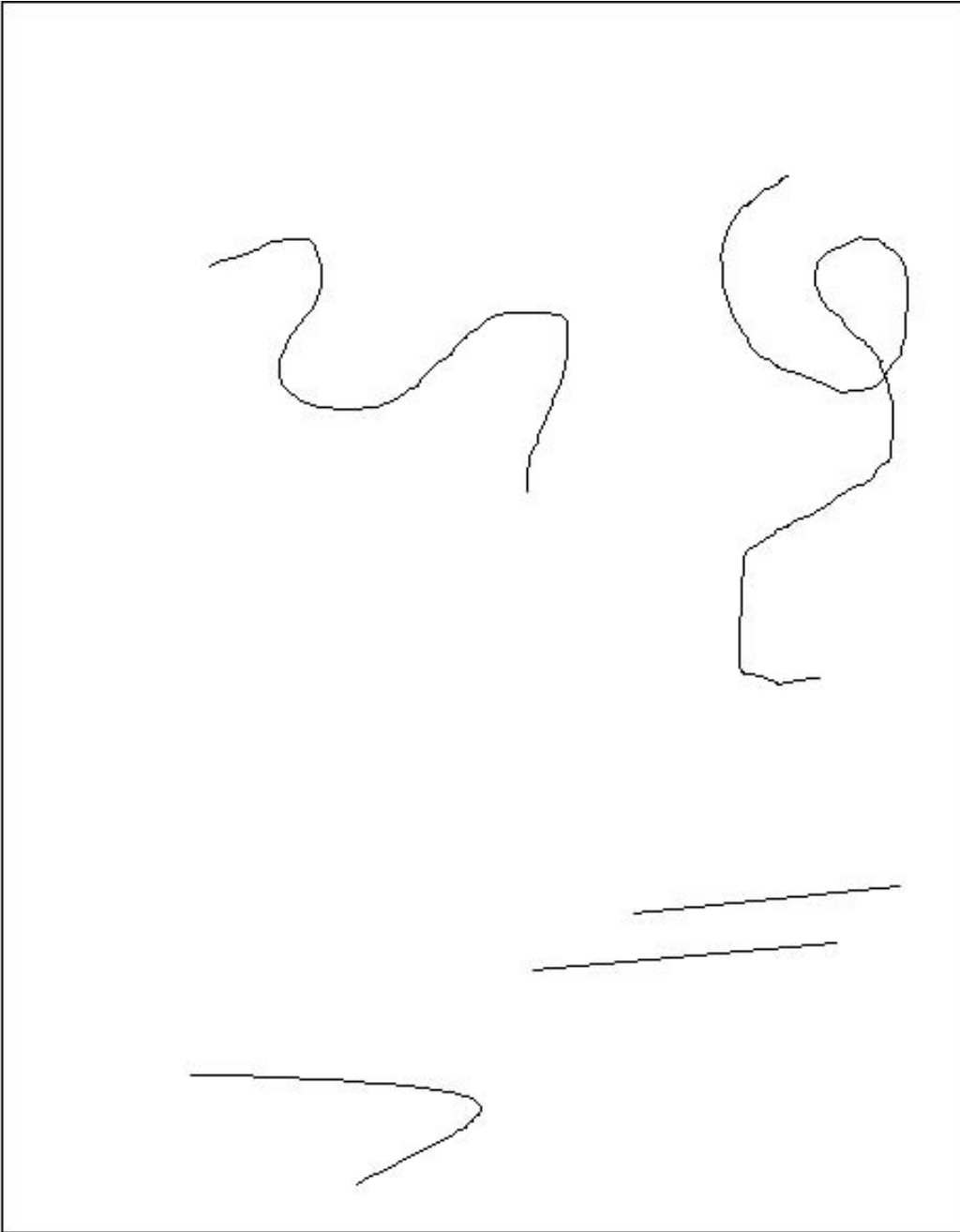

Рис. 3.5. Малюнок, який потрібно домалювати в горизонтальному та вертикальному форматах

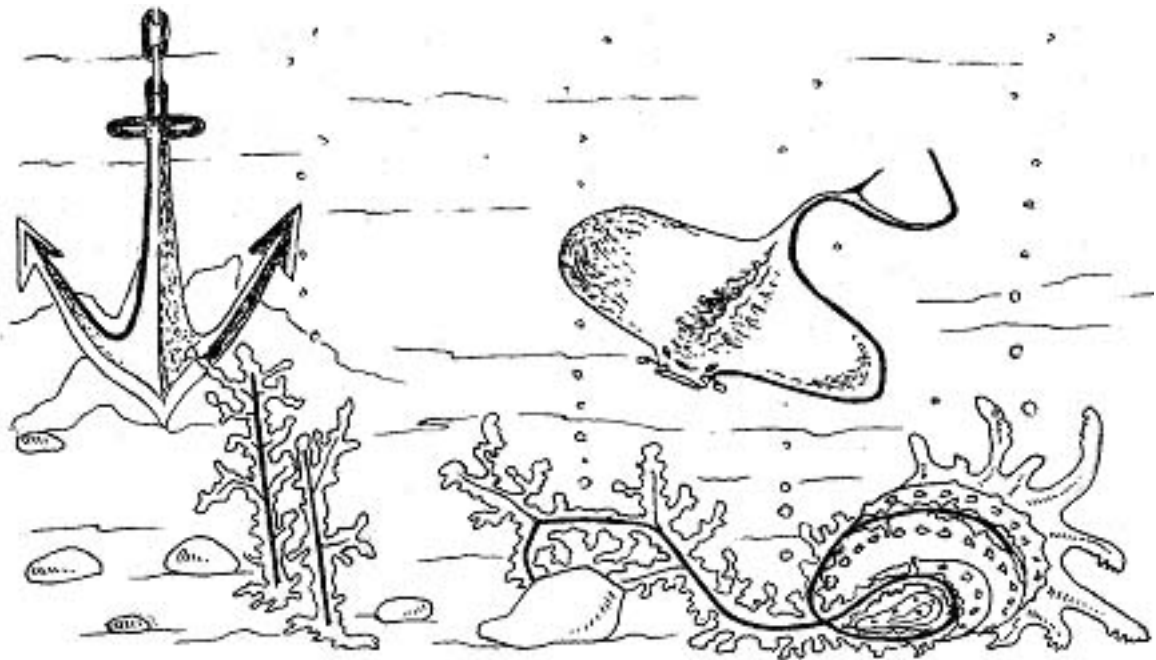

Рис. 3.6. Домальований малюнок у горизонтальному форматі (ЕГ)

Рис.3.7. Домальований малюнок у вертикальному форматі (ЕГ)

Рис. 3.8. Домальований малюнок у горизонтальному форматі (ЕГ)

Рис. 3.9. Домальований малюнок у вертикальному форматі (ЕГ)

Рис. 3.10. Домальований малюнок у горизонтальному форматі (КГ)

Рис. 3.11. Домальований малюнок у вертикальному форматі (КГ)

Таблиця 3.9.
Порівняльна таблиця оцінювання художньо-творчих робіт студентів експериментальних і контрольних груп за тестами Торенса

Кількість балів	Кількість студентів	
	Експериментальні групи (ЕГ)	Контрольні групи (КГ)
12	20	8

11	31	17
10	21	11
9	30	17
8	42	24
7	23	28
6	32	36
5	12	40
4	10	40
Кількість студентів	221	221
Загальна сума балів	1850	1510
Середній бал	8,37	6,83

Таблиця 3.10.

Порівняльна таблиця оцінювання художньо-творчих робіт, що виконувалися студентами з різних матеріалів

Кількість балів	Кількість студентів	
	Експериментальні групи (ЕГ)	Контрольні групи (КГ)
12	18	5
11	30	12
10	25	13
9	32	16
8	38	28
7	21	27
6	33	38
5	15	40
4	9	42
Кількість студентів	221	221
Загальна сума балів	1844	1475
Середній бал	8,34	6,67

З таблиць 3.9-3.10 видно, що в експериментальних групах середній бал оцінювання художньо-творчих умінь є вищим.

Ступінь розходження успішності в двох типах груп оцінювали за критерієм згоди

Пірсона: χ^2 , де n - кількість однакових сум балів у контрольних і в експериментальних групах відповідно.

Висувалась нульова гіпотеза про те, що рівень художньо-творчого розвитку студентів у контрольних та експериментальних групах однаковий. Обчислення величини χ^2 дало значення $\chi^2 = 10,2$ для тестів Торенса і $\chi^2 = 10,2$ для художніх виробів. Враховуючи, що кількість частот, які порівнювалися, рівна 9, а число зв'язків, які на ці частоти накладаються, рівне 1, бо єдиним зв'язком між теоретичним і емпіричним розподілами є рівність їхніх сум, ми обчислювали число ступенів вільності за формулою $df = n - 1$. Допустиме значення $\chi^2_{0,05} = 16,919$, тобто число $\chi^2 = 10,2$, визначали з таблиці, вважаючи рівень значущості рівним $p = 0,05$. Умова

$\chi^2 < \chi^2_{0,05}$, що підтвердилася в наших обчисленнях для обох таблиць, означає, що розходження між сумами балів студентів експериментальних та контрольних груп не випадкове, а зумовлене ефективністю експериментальної методики викладання дисциплін художнього циклу.

Оскільки для обчислення критерію Пірсона використовувалася значна кількість спостережень, то можна застосувати ще й критерій Романовського [120],

який обчислюється за формулою $\chi^2 = \sum \frac{(O_i - E_i)^2}{E_i}$. За цим критерієм вважається, що коли $\chi^2 < \chi^2_{\text{крит}}$, то розходження між теоретичним і дослідним розподілом неістотне. У нас для випадку тестів Торенса $\chi^2 = 0,000$, а для художньо-творчих виробів $\chi^2 = 0,000$, що ще раз підтверджує результативність експериментальної методики.

Висновки до третього розділу

Незважаючи на певні складності у визначенні рівнів творчості кожної особистості, нам вдалося розробити критерії та визначити рівні розвитку в майбутніх учителів трудового навчання сприйняття і створення естетичного образу; параметри оцінювання художньо-творчих робіт; параметри рівнів творчості виконання художніх робіт; показники художньо-творчих інтересів та здібностей тощо. Результати експерименту та художні вироби студентів показують, що студенти експериментальних груп значно випереджають своїх однокурсників у сформованості в них основ елементарної художньої культури, образного мислення, творчих здібностей. Протягом усього терміну навчання, починаючи з першого курсу і закінчуючи дипломною роботою, студенти експериментальних груп поступово, рік за роком, накопичують необхідні практичні навички, розвивають майстерність в галузі художньої обробки матеріалів.

Знання декоративних властивостей і можливостей матеріалу, з якого створюється виріб мистецтва, є необхідним етапом у підготовці майбутнього вчителя трудового навчання. Спостереження за студентами та оцінювання їхніх робіт показали, що чим глибше вивчення і тонше розуміння властивостей матеріалу, тим досконаліше і вільніше використання цих властивостей у різних технічних прийомах для розв'язання художньо-композиційних завдань.

Значні можливості для розвитку і прояву творчих здібностей містить народне декоративно-ужиткове мистецтво. Здійснення художньо-творчої діяльності на матеріалі народного мистецтва, як показало наше дослідження, сприяє задоволенню інтелектуальної, пізнавальної потреби, потреби в придбанні нових знань про світ, історію своєї країни. Студенти пізнають зразки народних добутоків, втілені в різних матеріалах, властивості різних матеріалів, види мистецтв, у тому числі і народне, що володіє великими потенційними можливостями також для розвитку інтелекту майбутнього вчителя. Про це свідчила краща успішність студентів експериментальних груп порівняно зі студентами контрольних груп.

Вірогідність експериментальних даних перевірялася методами математичної статистики. Застосування знакового критерію до визначення динаміки рівня виконання студентами експериментальної групи художньо-творчих робіт і обчислення критерію згоди Пірсона та критерію Романовського підтверджують результативність експериментальної методики.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Аналіз трактування поняття „творчість” і „творчий потенціал” у філософській, соціологічній, психологічній та педагогічній науках дає підстави стверджувати, що творчість не є особливим обдарованням лише обраних, а властива певною мірою кожному індивіду. Творчість розглядається науковцями як цілеспрямована діяльність, що народжує щось якісно нове, неповторне й оригінальне. Визначено, що в сучасній психолого-педагогічній науці стосовно формування і розвитку творчої особистості окреслюються два напрями: монофакторна теорія, яка визначає існування певної творчої здібності, і мультифакторна, що розглядає творчу особистість як таку, яка характеризується сукупністю незалежних окремих якостей, набір, інтеграція і рівень розвиненості яких і визначають вищий ступінь творчих досягнень людини.

До здібностей, якими має володіти творча людина, належать: прагнення до оригінальності у вирішенні проблем; пошуки нових рішень; прагнення самостійно досягти результату; вміння долати протиріччя; легкість асоціацій; гнучкість мислення; генерування ідей; доведення вирішення задуму до кінця; логічність мислення; стійкість уваги; здатність мотивувати власну діяльність, планувати її; вміння здійснювати самоконтроль тощо. Очевидно, що всіма перерахованими здібностями має володіти сучасний вчитель трудового навчання.

2. Учитель трудового навчання є для школяра найяскравішим представником техногенної культури. Тому саме йому доведеться формувати в дитячій уяві нове ставлення до діяльності людини, до її місця в природі і суспільстві. На уроках трудового навчання мова, в першу чергу, має йти не про техніку, а про людину, її сутність, цивілізованість, здібність творити за законами Добра і Краси.

Надзвичайно важливо в цих умовах є орієнтація майбутнього вчителя трудового навчання на духовні цінності. В галузі педагогічної освіти виникає необхідність у створенні такого культурно-художнього середовища, яке сприяло б розвитку особистості студента з орієнтацією на пріоритет загальнолюдських цінностей. В дослідженні доведено, що одним із суттєвих недоліків професійної підготовки вчителя трудового навчання є недостатнє залучення студентів до діяльності в художній галузі, відсутність мотивацій до підвищення культурного рівня, умов і засобів активізації їхнього духовного, творчого потенціалу. Це зумовлено, зокрема, тим, що технічна освіта характеризується диференціацією знань, розірваністю, сильною логічною компонентою, яка явно переважає в порівнянні з історико-, соціально-культурною і мистецькою складовими знань. Дослідження підтвердило, що в художньому потенціалі акумульовані здібності людини загалом, і розвиток художньо-творчого потенціалу кожного студента сприяє розкриттю і розквіту всіх його обдаровань.

На основі врахування основних етапів художньо-пізнавальної діяльності індивіда, дидактичних завдань вищої школи розроблено модель системи формування художньо-творчих умінь і навичок у майбутніх учителів трудового навчання. Ця модель передбачає єдність форм художньо-педагогічних засобів та педагогічно-методичних умов розвитку здібностей у студентів ВНЗ.

З'ясовано основні закономірності розвитку художньо-творчих здібностей вчителя: взаємозв'язок професійної, етичної, естетичної і загальнокультурної підготовки студентів в умовах широкої гуманізації педагогічної освіти; єдність філософсько-педагогічних, психолого-педагогічних і професійно-технологічних чинників у розвитку творчої особистості вчителя; єдність цільових, змістовних, процесуальних і прогностичних сторін діяльності викладачів і студентів щодо розвитку художньо-творчих здібностей майбутнього вчителя.

3. Аналіз психолого-педагогічної літератури і власного досвіду щодо цілеспрямованого розвитку творчості свідчить: основними умовами, які впливають на формування творчого мислення, є індивідуалізація освіти, дослідницьке навчання, проблематизація.

Розвиток творчості та формування творчої особистості майбутнього вчителя – процес складний та суперечливий. Як показало проведене теоретичне та експериментальне дослідження, розвиток творчості потребує комплексних заходів та специфічних умов: визнання безумовної цінності особистості; звільнення студента від регламентації мислення; організація діяльності на вищому рівні складності; систематичне створення ситуацій вибору; періодичне створення ситуацій успіху.

До основних засобів розвитку художньо-творчих умінь відносимо: мистецтвознавчу літературу; наочні посібники на відео- і паперових носіях; методичні рекомендації, посібники з технологій; твори мистецтва, виготовлені викладачами, студентами, народними майстрами.

4. У дослідженні доведено, що художньо-творча діяльність передбачає наявність в особистості здібностей, мотивів, знань, умінь та навичок, завдяки яким створюється продукт, який вирізняється новизною, оригінальністю та унікальністю. У творчому процесі важливу роль відіграють уява, інтуїція, неусвідомлювані компоненти розумової активності, а також потреба особистості в самореалізації, розкритті своїх творчих можливостей.

Серед технологій розвитку художньо-творчих умінь і навичок особливої уваги заслуговують методика співробітництва, метод проектів, інтеграція знань, малювання під музику, робота з нетрадиційними матеріалами, комп'ютерні технології презентації навчального матеріалу та виконання стилізацій тощо. Ефективність творчої діяльності індивіда прямо залежить від використання таких методів: тренування мислення; формування достатнього рівня мотивації; розвиток інтересу до творчої діяльності; підсилення професійної спрямованості навчального матеріалу; розвиток умінь вчасно переключатися на іншу проблему тощо.

Теоретично обгрунтовано та експериментально доведено, що інноваційні підходи до організації творчої діяльності студентів дадуть позитивні результати за умов дотримання такої методичної послідовності: діагностування особистісної готовності студентів до одержання знань у галузі художньо-творчого мистецтва; ознайомлення майбутніх учителів з кращими витворами людських рук; навчання алгоритмам окремих технологій; забезпечення ситуації вибору для виконання творчих робіт; залучення студентів до виконання художньо-творчих робіт;

різнорівневе оцінювання результатів творчої діяльності; поєднання навчання під час занять із самоосвітою.

6. Найважливішою умовою реалізації розвитку художньо-творчого потенціалу особистості педагога є розроблений спецкурс „Основи художнього проектування”. Як обґрунтовано і експериментально перевірено в нашому дослідженні, спецкурс „Основи художнього проектування” має включати такі обов’язкові розділи, які в поєднанні із розробленою експериментальною методикою сприяють перетворенню набутих під час навчання умінь і навичок студентів на нову якість, що характеризується вищим інтелектуальним і професійним рівнем. Так, пізнавальний інтерес, зацікавленість художньо-творчою діяльністю переростали в соціальну потребу в продуктивній праці. Емоції і почуття трансформувалися в особливі потреби і визначалися прагненням до досконалості та краси творчої праці. Вроджені і розвинені в процесі навчання здібності, знання, вміння і навички переходили в професійний досвід і художньо-творчі здібності. Потреба в художньо-творчій діяльності під впливом естетичного почуття у взаємодії з професійним досвідом під час педагогічної практики сприяли розвитку професійного мислення.

7. Критерії рівнів розвитку художньо-творчих умінь і навичок в майбутнього вчителя трудового навчання складаються з таких компонентів: темп розвитку в знаннях (прискорений, нормальний, уповільнений); обсяг дійсних знань у рамках навчальної програми (широкий, середній, вузький); перенесення знань, умінь і навичок (вільне, сковане, не відбувається без допомоги викладача); формування абстрактного мислення; самостійне одержання інформації; підвищення мотивації студентів до художньо-творчої діяльності; підвищення рівня емоційної чутливості; удосконалення навичок роботи з різними інструментами; освоєння нових методів роботи з різними матеріалами.

Серед них надаємо перевагу рівням художньо-творчої діяльності за такими параметрами: естетична сприйнятливість, естетична спостережливість, розвиненість творчої уяви й образно-художнього мислення; уміння „перевести” образ з одного виду мистецтва на інший, відтворити враження від них у синтезованому образі (ілюстрування літературних, музичних творів на папері, в глині, вишивці тощо); здатність самостійно знаходити несподіване, оригінальне вирішення задуму та відповідні засоби його втілення; прагнення до створення нових естетичних образів.

Результати спостережень за діяльністю студентів, оцінювання їхніх художньо-творчих робіт показали, що рівень розвитку художньо-творчих умінь і навичок у студентів експериментальних груп значно вищий, ніж у контрольних. Застосування методів математичної статистики для обробки результатів педагогічного експерименту підтвердило результативність експериментальної методики.

Досягнуті результати в експериментальній методиці дають підстави рекомендувати Міністерству освіти і науки України, вищим навчальним педагогічним закладам I-IV рівнів акредитації доповнити навчальні плани підготовки вчителя трудового навчання дисциплінами художнього циклу, спрямовуючи їх не лише на розвиток певних технологічних умінь, а й на естетичне, національне і моральне виховання.

Проведене дослідження, звісно, не вичерпує всіх проблем художньо-творчої підготовки майбутнього вчителя трудового навчання. Подальші дослідження, на нашу думку, слід проводити за такими напрямками: підготовка вчителя до розвитку в учнів художньо-творчих умінь і навичок; застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій навчання у вищій і середній школі в процесі розвитку художньо-творчих умінь і навичок; використання нових інформаційних технологій навчання (кейс-методика; робота в малих групах; спільне навчання тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. – М.: ВЛАДОС, 1994. – С.104-107.
2. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. – М.: Просвещение, 1990. – 141с.
3. Акбашев Т.Ф. Педагогическая практика как ситуация формирования педагогических отношений // Педагогическая практика: Опыт, проблемы, перспективы. – Ижевск, 1989. – 176 с.
4. Аксенов Д.Е, Маргулис П.С. Подготовка преподавателей политехнических и профессионально-технических дисциплин // Школа и производство. – 1961. – №10. – С.79-84.
5. Активные формы учебной работы при изучении общеобразовательных дисциплин в ПТУ. – М.: Высшая школа, 1989. – 49 с.
6. Актуальні проблеми підготовки педагогічних кадрів до творчої професійної діяльності: Тези Всеукраїнської наукової конференції, Київ, 5-7 жовтня 1993. – К.: ІСДО, 1993. – 240 с.
7. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. Основы педагогики творчества. Монография. – Изд-во Казанского ун-та, 1988. – 346 с.
8. Андрієвський Б.М. Взаємодія художньо-виразної мови, музики та живопису в естетичному вихованні молодших школярів //Зб.наук.праць. Пед. науки. Вип. 26. – Херсон: Айлант, 2002. – С. 229-232.
9. Антоненко М.Я. Проблеми національної самосвідомості молоді //Радянська школа. – 1991. – № 2. – С.59.
10. Арнхейм Р. Новые очерки по психологии искусства: Пер. с англ. – М.: Прометей, 1994.
11. Атутов П.Р., Скаткин М.Н., Турбовской Я.С. Методологические проблемы развития педагогической науки. – М.: Педагогика, 1985. – С. 52-60.
12. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.
13. Балл Г.О. Гуманізація загальної та професійної освіти: суспільна актуальність і психолого-педагогічні орієнтири //Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / Ред. І.А. Зязюн. – К., 2000. – С. 134-157.
14. Баля Т.А. Концепция самоактуализации личности в гуманистической психологии. – Донецк: Ровесник, 1993. – 32 с.
15. Барбіна Є.С.Формування педагогічної майстерності вчителя в системі неперервної педагогічної освіти //Неперервна професійна освіта: Теорія і практика. Ч.2. – К., 2001. – 295 с.
16. Батышев С.Я. О всеобщем профессиональном образовании //Советская педагогика, 1991. – № 6. – С. 66-70.
17. Батышев С.Я., Веселов З.П., Гру В.М., Кузьмин Н.Н., Осовский Е.Г. Очерки истории профессионально-технического образования в СССР. – М.: Педагогика, 1981. – 352 с.
18. Беляева А.П. Интегрально-модульная педагогическая система профессионального образования. – СПб: Радом, Институт профтехобразования РАО, 1997. – 226 с.
19. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества. – М.: Правда, 1989. – 601 с.
20. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства. В 2-х т. – М.: Политиздат, 1994. – Т.1. – 472 с.
21. Беспалько В.П. Слагаемые технологической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
22. Бех І.Д. Сучасні методологічні напрями виховання особистості //Кримські педагогічні читання: Матер. міжнародної наук. конф. 12-17 вересня 2001 р. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2001. – 385 с.
23. Биков В.Ю., Левківський К.М. Дидактичні та організаційно-методичні проблеми реалізації принципів освіти //Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти: Науково-методичний збірник. – К., 1994. – 384 с.
24. Битинас Б.П. Структура процесса воспитания: методологический аспект. – Каунас: Швиеса, 1984. – 190 с.
25. Білова Г.О. Несвідоме як джерело творчої діяльності. Автореф. дис... канд. філос.наук. – Х., 1997. – 23 с.
26. Богданова І.П. Професійно-педагогічна підготовка вчителя: теоретичне обґрунтування // Рідна школа, 1998. – №1. – С. 23-25.
27. Богоявленская Б.Д. Интеллектуальная активность как проблема творчества. – Ростов: Кн. изд-во, 1983. – С.23.

28. Бодалев А.А., Гамезо М.В., Петухов В. В., Хохлов С.М., Коломинский Я.Л., Моргун В.Ф. Совершенствование психологической подготовки учителя // Пути совершенствования психолого-педагогической подготовки учителей в свете основных направлений реформы общеобразовательной и профессиональной школы. Полтава: АПН СССР, 1985. – С. 14-17.
29. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. – М., Воронеж, 1995. – С.270-271.
30. Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання. – К.: ІЗМН, 1996. – 320 с.
31. Бойцун Н.Є., Галан Н.І. Розвиток інтеграційних процесів у галузі вищої освіти // Кримські педагогічні читання: Матеріали міжнародної наукової конференції 12-17 вересня 2001 року / За ред. С.О.Сисоєвої і О.Г. Романовського. – Харків: НТУ „ХП”, 2001. – 385 с.
32. Болюбаш Я.Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти. – К: РВК „Компас”, 1997. – 64 с.
33. Борисов В. Про готовність учителя трудового навчання до дослідницької діяльності // Трудова підготовка в закладах освіти. – 1998. – №1. – С.47.
34. Брагина Г.В., А.Ш.Кудусова. Формирование педагогической культуры студентов инженерно-педагогических вузов // Кримські педагогічні читання: Матеріали наукової конф. 12-17 вересня 2001 року / За ред. С.О.Сисоєвої і О.Г. Романовського. – Харків: НТУ „ХП”, 2001. – С. 99.
35. Брунер Дж. Процесс обучения. – М.: Мир, 1971. – 162 с.
36. Буяльська Т.В. Гуманізація технічної освіти в умовах соціально-економічної та духовної кризи суспільства // Вісник ВПІ.– 1993.– № 1. – С. 36-39.
37. Васильєв І.Б. Соціально-педагогічні умови організації діяльності вищих професійних училищ. Автореф. дис... кан. пед. наук. – К., 1995. – 24 с.
38. Васянович Г.П. Моральна відповідальність педагога за виявлення і розвиток обдарованої особистості // Національна еліта та інтелектуальний потенціал України. – Львів, 1996. – С. 101-122.
39. Вахтеров В.П. Избранные педагогические сочинения / Сост. Л.Н. Литвин, Н.Т. Бритаева – М.: Педагогика, 1987. – 376 с.
40. Вачков И. Структура профессионального самопознания учителя // Школьный психолог. – 2000. – С. 12-13.
41. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 234 с.
42. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – СПб.: СОЮЗ, 1997. – 93 с.
43. Ващук О.В. Комп'ютерна навчальна програма „Майстер” як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів 5-7 класів у процесі трудового навчання // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 1999. – №3. – С. 27-28.
44. Від ремесла до творчості: Збірник – К.: Час, 1990. – С.34.
45. Воеводин А.П. Гуманизм и образование // Кримські педагогічні читання: матеріали наукової конф. 12-17 вересня 2001 року / За ред. С.О.Сисоєвої і О.Г. Романовського. – Харків: НТУ „ХП”, 2001. – С. 111.
46. Воловик П.М. Теорія імовірностей і математична статистика в педагогіці. – К.: Радянська школа, 1969. – 220 с.
47. Воловикова М., Трофимов А. Возвращение к себе: Психология. Символ. Культура. – М.: РАО, 1995. – 349 с.
48. Волошина В.Я. Творча особистість учителя: Історико-педагогічний аспект // Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя початкових класів: 36. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. – Вінниця, ВДПУ, 2001. – 393 с.
49. Вронский Г.Т. Методологические аспекты управления интеллектуальным потенциалом в образовании // Технологические стандарты в образовании: Материалы Всероссийск.конф. – М.: Изд-во МЭСИ, 2003. – 402 с.
50. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Просвещение, 1986. – С. 238.
51. Гармаш Г.Б. Формирование культуры будущего учителя на материале педагогических дисциплин: Автореферат дис... канд. педнаук: 13.00.01 / Киевский национальный педагогический университет. – К., 1990. – 17 с.
52. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI ст. – М.: Совершенство, 1998. – 197 с.

53. Гессен С.И. Основы педагогики: Введение в прикладную философию. – М., 1995. – С.123.
54. Голінська Т.М. Естетичний розвиток молодших школярів засобами синтезу мистецтв //Педагогічні науки: Збірник наукових праць. – Випуск 34. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – 324 с.
55. Головка Л.С. Професійно-технічна освіта України: вимоги до нової моделі. //Професійна освіта: Теорія і практика. – Х., 1997. – № 1-2 (5-6).– С. 15-16.
56. Гончаренко С.У. Дидактична концепція змісту освіти //Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наук. праць /За ред. Л.Л.Товажнянського та О.Г.Романовського. – У 2 ч. – Ч.1. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2002. – 432 с.
57. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження і методологічні поради молодим науковцям. - К.: АПН України, 1995. – 45 с.
58. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник: Довідкове видання. Київ: Либідь, 1997. – 374 с.
59. Грозна Н.З. Культурно-художнє середовище як фактор подолання технократизму //Творчість, духовність, гуманізм в просторі освіти: Зб. доп. наук.-практ. конф. – Вінниця: „Універсум-Вінниця”, 1998. – 179 с.
60. Гуревич Р.С. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах: Монографія /За ред. С.У.Гончаренка. – Вища школа, 1998. – 286 с.
61. Гуревич Р.С., Коломієць А.М. Роль інтеграції навчальних знань у гуманізації технічної освіти //Неперервна професійна освіта: Теорія і практика /Науково-методичний журнал. – 2002. – Випуск 3(7). – С.45-54.
62. Гуревич Р.С. Чи потрібен комп'ютер на уроках трудового навчання //Трудова підготовка в закладах освіти. – 2001. – №2. – С.7-10.
63. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. – М., 1986. – 86 с.
64. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. – М.: ИНТОР, 1996.
65. Данилов В. Л. Нравственный потенциал народного искусства //Народное образование. – 1985. – № 6. – С. 62-64.
66. Державна національна програма „Освіта”(Україна ХХІ століття). – К., 1994. – 62 с.
67. Диалектика свободы как творчества. – Алма-Ата, 1989. – 284 с.
68. Дистервег В.А. Руководство к образованию немецких учителей // Избранные педагогические сочинения. – М., 1956. – С. 55-212.
69. Диференційоване навчання у закладах профтехосвіти //Науково-методичний збірник /Відп. ред. Ничкало Н.Г. – К., НДІ педагогіки України. 1992. – 238 с.
70. Дмитриев Г.Д. Основные направления разработки современного образования в развитых капиталистических странах: Автореф. дис... канд. пед. наук. – М., 1988. – 36 с.
71. Дьомін А.І. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Вища школа,1982. – 271 с.
72. Знамеровська Н. П. Підготовка вчителя трудового навчання до розвитку художньо-конструкторських здібностей учнів основної школи: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 /Національний педагогічний ун-т імені М.П.Драгоманова. – К., 1999. – 20с.
73. Зязюн И.А., Кривонос И.Ф., Тарасевич Н.Н. и др. Основы педагогического мастерства. – М.: Просвещение, 1989. – 302 с.
74. Зязюн І.А. Молодь світу і України напередодні ХХІ століття //Трибуна. – 1997. – №5-6. – С.20-22.
75. Каган М.С. Философия культуры. – СПб.: Нева, 1996. – С. 19.
76. Каган М.С. Человеческая деятельность. – М.: Политиздат, 1974. – С. 56.
77. Каленюк О. Активність студентів у художньо-творчій діяльності //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2004. – №3. – С.47-50.
78. Каневская И.Г. Формирование творческих способностей студентов в процессе трудового и эстетического воспитания: Автореф. дис... канд. философ. наук. – М., 1989. – 21 с.
79. Карачев А.А. Метод проектов и развитие творчества учащихся // Школа и производство. – 1997. – № 2. – С. 10-11.
80. Кинелев В. Образование и цивилизация //Высшее образование в России. –М. – 1997. – №2. – С. 10-12.
81. Кіт Г.Г. Виховання професійної самосвідомості майбутнього вчителя як умова становлення його творчої особистості //Актуальні проблеми формування

- творчої особистості вчителя початкових класів: Зб.матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. – Вінниця, ВДПУ, 2001. – 393 с.
82. Коберник О.М. Проектна технологія як умова реалізації особистісно орієнтованого підходу у трудовому навчанні //Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: Методологія, теорія, досвід, проблеми /Зб.наук.пр. – Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2004. – С.65-70.
 83. Козак М.Г., Бакан С.М., Шевчук Т.И. Психограмма учителя общетехнических дисциплин и труда //Дидактические проблемы подготовки учительских кадров. – Тернополь: ТГПИ, 1988. – С. 50-53.
 84. Козленко В.Н. Проблема креативности личности //Психология творчества: общая, дифференциальная, прикладная. – М., 1990. – С. 131-148.
 85. Компьютер – инструмент искусства //Ю. А. Первин и др. – М.: Изд. „Дрофа”, 1996. – С.23.
 86. Концепція національного художнього виховання дітей, учнівської та студентської молоді // Освіта. – 1995. – 6 вересня.
 87. Концепція естетичного виховання учнівської молоді в умовах відродження української національної культури //Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992. – № 5. – С. 2-5.
 88. Коханко О. М. Передовий педагогічний досвід як засіб якісного росту педагогічної майстерності інженерно-педагогічних працівників професійної школи // Матеріали науково-практичного семінару творчого активу профтехосвіти. – К., 1994. – С. 34-36.
 89. Кравчук О.А. Искусство и мир человека. – М.: Знание, 1986. – 111 с.
 90. Краснобокий Ю.М. До питання про удосконалення підготовки учителів трудового навчання в рамках формування концепції української національної школи //Учитель національної школи. Ч. 2. – Тернопіль: ТДПІ, 1991. – С. 291-292.
 91. Красота и мозг: Биологические аспекты эстетики. – М., 1995. – С.72.
 92. Кремень В.Г. Національна освіта як соціокультурне явище //Вчитель. –1999. – С. 11-12.
 93. Кругликов Г.И. Вовлечение в творчество – путь к успеху в обучении технологии // Школа и производство. – 2002. – № 3. – С.10-11.
 94. Крылова Н.Б. Эстетический потенциал культуры. – М.: Прометей, 1990. – 234 с.
 95. Кубланов В.Г. Мистецтво як форма пізнання дійсності. – К.: Мистецтво, 1967. – 126 с.
 96. Кудин В.А. Пути и опыт реформы высшей технической школы развитых стран запада // Кримські педагогічні читання: Матеріали наукової конф. 12-17 вересня 2001 року /За ред. С.О.Сисоєвої і О.Г.Романовського. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2001. – С. 40.
 97. Кудін В.О. Мистецтво і духовний світ молоді. – К.: Рад. школа, 1993.– 96с.
 98. Кудрявцев Т.В. Психология технического мышления. – М.: Педагогика, 1975. – 304 с.
 99. Кузьмина Н.В., Гинецинский В.И. Актуальные проблемы профессионально-педагогической подготовки учителя //Советская педагогика. – 1982. – №3. – С. 93-66.
 100. Куприянов А.А. Проблемы исследования учебных групп профессий и определение содержания профессиональной подготовки //Проблемы всеобщего профессионального образования молодежи: Сб. науч. тр. – Л.: ВНИИ ПТО, 1987. – С.47-58.
 101. Левитов Н.Д. Психология труда. – М.: Учпедгиз, 1963. – 340 с.
 102. Леднев В.С. Содержание образования. – М.: Высшая школа, 1989.– 360 с.
 103. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения в 2-х томах. Т.2. – М., 1987. – С. 237.
 104. Леонтьев Л.П., Гохман О.Г. Проблемы управления учебным процессом: Математические модели. – Рига: Зинатне, 1984. – 239 с.
 105. Лесин Э.Ф. О подготовке учителя труда // Школа и производство. – 1967. – №2. – С.54-55.
 106. Литвинов Б.Д. Особенности современной профессиональной подготовки учителей трудового обучения //Пути совершенствования психолого-педагогической подготовки учителя в свете основных направлений реформы общеобразовательной и профессиональной школы. – Полтава: ПГПИ, 1985. – С. 79-80.

107. Литвинова Н.І., Коркунова А.О. Психолого-педагогічні аспекти виховання і розвитку мотивації до творчості у старшокласників //Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: Методологія, теорія, досвід, проблеми /Зб. наук. пр. У 2-х част. – Ч-1. – Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2002.– С. 242-245.
108. Ліценко А.Ф. Педагогічна діяльність і готовність до неї. – Одеса, 1995. – 80 с.
109. Лубенец Т.Г. Обучение по картинкам. – К., 1967. – 98 с.
110. Луговий В. І. Управління освітою: Навчальний посібник. – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – 196 с.
111. Лук А.Н. Мышление и творчество. – М.: Политиздат, 1976. – С.56.
112. Лында А.С. О подготовке и переподготовке учителя труда //Школа и производство. 1966. – №11. – С.68-70.
113. Мазепа В.І. Мистецтво і духовне багатство людини – К.: Мистецтво, 1967. – 107 с.
114. Максимова З.Н. Народное искусство в эстетическом и трудовом воспитании детей // Школа и производство. – 1992. – № 2. – С. 50-52.
115. Мамус Г.М. Розвиток технічних здібностей майбутніх вчителів трудового навчання у процесі конструювання та моделювання швейних виробів (методичний аспект): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний ун- т імені М.П.Драгоманова. – К., 2001. – 20 с.
116. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя //Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 56.
117. Мелік-Пашаєв А.А. Цвет как выразительное средство //Искусство в школе. – 1992. – №3. – С. 34-39.
118. Методические рекомендации по совершенствованию учебно-воспитательной работы на факультетах подготовки учителей общетехнических дисциплин /Под. ред. Д.А.Тхоржевского. – К.: Пед. общество УССР, 1988. – 198 с.
119. Михайловська Н.В. Оновлення змісту професійно-технічної освіти // Гуманізація та гуманітаризація професійної освіти: Науково-методичний збірник. – Київ, 1995. – С. 61-63.
120. Моляко В.О. Некоторые проблемы психологии творчества специалистов //Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наук. праць /За ред. Л.Л.Товажнянського та О.Г. Романовського. У двох частинах. – Ч.1. – Харків: НТУ „ХП”, 2002. – 432 с.
121. Моляко В.О. Концепція виховання творчої особистості //Радянська школа. – 1991. – № 5. – С.47-51.
122. Мороз О.Г., Сластьонін В.О., Філіпенко Н.І. Підготовка майбутніх учителів: Зміст та організація: Навчальний посібник. – К., 1997. – 168 с.
123. Мусієнко В.Д. Захарченко Р.О., Сидоренко В. К., Тхоржевський Д.О. Прилучення учнів до національної культури у процесі трудового навчання. – К., 1996. – 122 с.
124. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті //Дошкільне виховання. – 2002. – № 7. – С.4-9.
125. Неменский Б.М. Мудрость красоты. – М.:Просвещение,1981. –192 с.
126. Ничкало Н.Г. Професійно-технічній освіті – державну політику та науково-педагогічне забезпечення //Нові технології навчання: Наук. метод, зб. – Вип. 15. – К., 1995. – С. 9-18.
127. Ничкало Н.Г. Гуржій А., Щербак О.І. Другий Міжнародний Конгрес з технічної і професійної освіти // Світло. – 1999. – № 3. – С. 58-61.
128. Новак Л.О. Естетичне виховання в сучасній школі України //Радянська школа – 1991. – № 5. – С. 84.
129. Одінцова Т.В., Кравченко Л.М. Гуманістична позиція вчителя ХХІ століття //Постметодика. – №5 (31). – 2000. – 109 с.
130. Орлов В.Ф. Сучасні тенденції художньо-естетичного виховання //Неперервна професійна освіта: теорія і практика /Наук.-метод.журнал. – К., 2002. – Випуск 3(7). – 256 с.
131. Оршанський Л. Педагогічні технології підготовки вчителя трудового навчання до викладання декоративно-ужиткового мистецтва в школі //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2004. – №3. – С.64-68.
132. Основные современные концепции творчества и одаренности. – М.: Молодая гвардия, 1997. – С. 73.
133. Отич О.М. Мистецтво у змісті професійно-педагогічної освіти //Професійна освіта: педагогіка і психологія: Українсько-польський щорічник. – Ч. IV. – Київ-Ченстохова, 2003. – 567 с.
134. Отич О.М. Мистецтво у розвитку особистості професіонала //Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: Зб. наук. праць / За ред. І.А.Зязюна та Н.Г.Ничкало. – Київ, 2003. – 679 с

135. Педагогика: Учеб. пос. для студентов пед. ин-тов /Ю.К.Бабанский, В.А.Сластенин, Н.А. Сорокин и др. Под ред. Ю.К.Бабанского. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Просвещение, 1988. – 479 с.
136. Педагогічна книга майстра виробничого навчання: Навчально-методичний посібник / Ничкало Н.Г., Зайчук В. О., Розенберг Н.М. та ін. –2-е доп. вид. – К : Вища школа, 1992. – 334 с.
137. Перспективы развития системы непрерывного образования. – М., 1990. – 234 с.
138. Підласий І.П. Закон мінімуму у дидактиці //Педагогіка і психологія. –1998. – №2. – С. 179-182.
139. Подласый И.П. Педагогика. – М.: Просвещение, 1996. – 432 с.
140. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с.
141. Прокопович Б. Розвиток самоконтролю студентів у процесі вивчення художньої обробки матеріалів //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2004. – №3. – С. 47-50.
142. Профессиональная педагогика: Учебник / Батышев С.Я., Яковлева М.Б., Скакун В.А., Ховов О.Б.и др. – М.: Рос. академ. образования, 1997. – 512 с.
143. Профессиональная подготовка будущих учителей трудового обучения: Сб. науч.трудов /Отв. ред. У.Н. Нишаналиева. – Ташкент, 1986. – 89 с.
144. Психология одарённости детей и подростков /Под.ред. Н.С.Лейтес. – М.: Изд. центр „Академия”, 1996. – 416 с.
145. Психология: Словарь /Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
146. Психолого-педагогические вопросы подготовки молодежи к профессиональному творческому труду /Подгот. П.С.Перепелица, М.А.Скульский,- К.: Знание, 1988. – 90 с.
147. Рабунский Е.С. Индивидуальный подход в процессе обучения школьников. – М.: Педагогика, 1975. – 184 с.
148. Радкевич В.О. Дидактичні вимоги до організації процесу професійного навчання фахівців художнього профілю //Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Зб.наук.праць /За рел. І.А.Зязюна та Н.Г.Ничкало. – Ч.2. – К., 2001. – С. 15-19.
149. Разумна Г.І. Підготовка майбутніх вчителів трудового навчання до естетичного виховання учнів основної школи: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2002. – 21 с.
150. Разумовский В.Г. Развитие творческих способностей учащихся. – М.: Просвещение, 1975. – С. 12.
151. Ревеш Г.Р. Ранние проявления одаренности и ее узнавание. – М., 1924. – 56 с.
152. Решетова З.А. Психологические основы профессионального обучения. – М.: Изд. Моск. ун-та, 1985. – 208 с.
153. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчості особистості: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.
154. Роль духовной культуры и искусства в формировании мировоззрения личности: Сборник / Сост. А.С. Мигунов. – М.: Знание, 1986. – 64 с.
155. Рудницька О.П. Педагогіка: Загальна та мистецька: Навч. посібник. – К., 2002. – 270 с.
156. Рудницька О.П., Ісьякова Л.М. Цвігун О.А., Кодьєва О.П., СоломахаС.О. Основи викладання мистецьких дисциплін. – К., 1998. – 276 с.
157. Русалов В.М., Русалова М.Н., Калашникова И.Г., Стрельникова Г.Н. Асимметрия электрической активности мозга человека у представителей различных типов, диагностированных методом дифференциальной психологии //Индивидуальный мозг: Структурные основы индивидуальных особенностей поведения. – М., 1993. – С. 92-108.
158. Рындак В.Г. Непрерывное образование и развитие творческого потенциала учителя (теория взаимодействия): Монография. – М.: Пед. вестник, 1997. – С. 56.
159. Сидоренко В.К. Стандартизація ступеневої підготовки вчителя трудового навчання //Проблеми трудової і професійної підготовки: Наук.-метод.зб. /Кол. авт. – Слов'янськ: СДПУ, 2002. – Вип. 7. – 154 с.
160. Сидоренко В.К., Підкамінна І. Програма трудового навчання для 10-11 класів за профілем „Основи фітодизайну” //Трудова підготовка в закладах освіти. – №3. – 2002. С. 24-27.
161. Сидоренко О.Д. Використання образотворчого мистецтва для формування художньо-творчого розвитку особистості //Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія,

- досвід, проблеми /Зб. наук. пр. У 2-х част. – Ч. 1. – Київ-Вінниця: ДОВ
Вінниця, 2002. – С. 319-323.
162. Сидоренко О.Д. Розвиток художньо-творчих умінь у майбутніх учителів трудового навчання //Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: Зб.наук.праць /За ред. І.А.Зязюна та Н.Г. Ничкало. – С. 562-569.
163. Сидоренко О.Д. Особливості художньо-творчого розвитку майбутнього вчителя трудового навчання //Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2003. – Випуск 181.– С.172-178.
164. Сидоренко О.Д. Застосування індивідуального емоційного стану особистості для розвитку її художньо-творчих здібностей //Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. пр. – Київ-Вінниця: ДОВ
Вінниця, 2004. – С.185-190.
165. Сироткіна Ж.Є. Взаємодія різних видів мистецтва як фактор формування професійних умінь майбутніх учителів початкових класів //Педагогічні науки: Зб. наук. праць. – Випуск 34. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. –324 с.
166. Сисоєва С.О. Підготовка вчителів до формування творчої особистості учня. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с
167. Сіменач Б.В. Шляхи удосконалення професійної підготовки вчителя трудового навчання в умовах національної школи //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2004. – №3. – С.53-57.
168. Скаткин М.Н. Проблемы современной диалектики. – М.: Педагогика, 1984. – 95 с.
169. Слостенин В.А. Некоторые проблемы формирования профессиональных качеств личности учителя-воспитателя в педагогических вузах //Подготовка будущих учителей к воспитательной работе. – Гродно, 1977. – С. 45.
170. Слюсаренко Н.В. Розвиток творчих здібностей учнів 5-9 класів на уроках обслуговуючої праці засобами ігрової діяльності: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 /Національний педагогічний ун-т імені М.П. Драгоманова. – К., 2001. – 18с.
171. Смирнов И.П. Начальное профессиональное образование: Современные реформы /Академия профессионального образования. – М.: Изд. дом „Ореол-Лайн”, 1998. – 88 с.
172. Стешенко В. Структурно-логічна схема підготовки вчителя трудового навчання // Трудова підготовка в закладах освіти. – 1999. – №1. – С.23-27.
173. Стрейнберг Р., Григоренко В. Инвестиционная теория креативности //Психологический журнал. – Том 19. – 1998. – №2. – С. 45-49.
174. Струганець Б. В. Підготовка вчителів трудового навчання у вищих навчальних закладах України (1958-1994 рр.): Автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.01 /УДПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 1995. – 22 с.
175. Сухомлинський В.О. Вибр.твори: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 556.
176. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибрані твори в п'яти томах. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С. 31-313.
177. Талызина Н. Ф., Печенюк Н.Г., Хихловский П.Б. Пути разработки профиля специалиста /Под ред. Талызиной Н. Ф. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 173 с.
178. Тарасенко Г.С. Екологічна естетика в системі професійної підготовки вчителя: Монографія. – Вінниця, 1997. – 112 с.
179. Теплицький І. О. Розвиток творчих здібностей школярів засобами комп'ютерного моделювання: Автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова.– К., 2001. – 20 с.
180. Теплов Б.М. Психологические вопросы художественного воспитания //Изв. АПН РСФСР. – 1947. – Вып. 2. – С.2-14.
181. Терещук Г.В. Индивидуализация трудового обучения. – М., 1993. – 200с.
182. Тимків Б.М. Кавас К.М. Виготовлення художніх виробів з дерева. Ч.1: Різьба по дереву: Підручник /За наук. ред. Тимківа Б.М. – Львів: Світ, 1995. – 264 с.

183. Туранов Ю., Урусський А. Передумови використання комп'ютерних технологій у процесі трудового навчання школярів //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2004. – №3. – С.127-132.
184. Удосконалення підготовки вчителя загальнотехнічних дисциплін /За ред. Д.О.Тхоржевського. - К., 1992. – 72 с.
185. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання // Вибр. пед. Твори у 22 томах. – Т. 1. – К.: Рад .школа, 1983. – С. 193.
186. Федотов Г.Я. Дарите людям красоту. – М.: Просвещение, 1985. – 255 с.
187. Федун А., Денисенко Л. Виготовлення іграшок та сувенірів із текстильних матеріалів //Трудова підготовка в закладах освіти. – 1999. – №1. – С. 19-22.
188. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Вид. центр „Академія”, 2000. – 542 с.
189. Фохт-Бабушкин Ю.У. Художественная деятельность и формирование личности //Искусство и школа. – М., 1981. – С. 20.
190. Францішек Шльосек. Дидактика професійно-технічної освіти: Автореф. дис.... докт. пед. наук. – К., 1997. – 62 с.
191. Фридман С.М.Проблемы педагогического труда. –М.-Л.: Госиздат, 1929. – 126 с.
192. Хеллер К.А., Берлет К., Сиервальд В. Лонгитюдное исследование одаренности //Вопросы психологии. – 1991. – №2. – С 8-12.
193. Хомич Л. Методологічні основи формування творчої особистості вчителя //Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя початкових класів: Зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. – Вінниця, ВДПУ, 2001. – 393 с.
194. Чеботаренко С.О. Зміст та методика навчання старшокласників карбування: Автореф. дис... канд.пед. наук: 13.00.02 / УДПУ. – К. 1997. – 22 с.
195. Чернилевский Д.В., Филатов О.К., Князев В.В. Духовно-нравственное воспитание в современной высшей школе. –М., 2003. – 122 с.
196. Шацкий С.Т. Педагогические сочинения. – М.: Изд-во АПН РСФСР. 1923. – С. 297.
197. Шевченко Є. Народна деревообробка в Україні: Словник народної термінології /Наук. редактор М. Козак. – К. : Артанія, 1997. – 312 с.
198. Шкільний тест розумового розвитку: Практична психологія – школі //Упорядники: Слободянюк І.А., Холодова О.О. Олексенко О.О. – Вінниця, 1995. – 39 с.
199. Шпак Л.М. Розвиток творчих здібностей учнів основної загальноосвітньої школи з конструювання та моделювання одягу на уроках трудового навчання: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 /Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 1999. – 17с.
200. Шумилин А.Т. Проблемы теории творчества. – М.: Высшая школа, 1989. – 143 с.
201. Щербак О.І. Зміст і форми підготовки майстрів виробничого навчання в індустріально-педагогічних технікумах України (1967-1994рр.) Автореф. дис.... канд.пед. наук. – К., 1995. – 24 с.
202. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе. – М., 1986. – С.138.
203. Юсов Б.П., Шевченко В.И., Левченко О.А. Личность и творческие проблемы, идеи, возможности. – Луганск: Пресса, 1997. – 157 с.
204. Юцявичене П. А. Принципы модульного обучения //Сов. педагогика. – 1990. – №1. – С. 55-56.
205. Яковлева Е.А. Психология развития творческого потенциала личности. – М.: Фланта, 1997. – С. 34.
206. Яковлева Е.А. Развитие творческого потенциала у школьников //Вопросы психологии. – 1997. – №2. – С. 37-42.
207. Amabile T.M. The social psychology of creative. – N.Y., 1983. – 245 p.
208. Barron F. Creative person and creative process. – N.Y.: Basic Books, 1992. – P. 70-76.

Додаток А

План-конспект заняття на тему „Петриківський розпис”

Мета: Ознайомити студентів з одним із видів художнього оздоблення „Петриківський розпис”, навчити оздоблювати вироби з деревини; розвивати творчість, художні та естетичні здібності; виховувати повагу до традицій українського народу.

Матеріально-технічне оснащення: плакати із зразками розпису; інструкційні карти; матеріал та інструменти для оздоблення; зразки виробів

Хід заняття:

1. Організаційний момент.
2. Повідомлення теми заняття.
3. Повідомлення навчального матеріалу

Кожна людина бажає оточити себе чимось неповторним, оригінальним, цікавим, зробити власну домівку затишною та гарною, виготовити своїми руками стілець для малюка, підставку під ялинку, кухонну дошку для дружини, сувенір для друга чи доброго знайомого. І звичайно ж, воно не бути мати привабливого вигляду, якщо свої вироби не прикрасити інкрустацією, мереживною різьбою і, звичайно розписом, який дає можливість широкою гамою кольорів зробити виготовлене дивовижним, неповторним, унікальним.

Все це можна зробити, якщо, навіть не маючи таланту великого майстра. Потрібні лише наполегливість, акуратність, знання та використання основних прийомів роботи, відчуття прекрасного й відповідальність за ту спадщину, яку залишили нам, молодому поколінню, наші діди та прадіди.

Упродовж усієї історії українського народу традиційне народне мистецтво завжди було дивовижним реліктом самозбереження. Воно незмінне забезпечувало безперервність традицій національної культури, як в часи буяння українського життя чи драматичної боротьби за незалежність, так і в довгу ніч неволі та бездержавності.

Неможливо переоцінити безмежний духовний, творчий потенціал нашого древнього та вічно молодого народного мистецтва, його значення для сьогодення, як невичерпного джерела відродження національної культури, етики, моралі, світогляду, а також збагачення сучасної світової культури. Феноменально багате народне мистецтво України, корені якого ідуть з глибини тисячоліть, впродовж 19 століття-ще виявляло себе сотнями потужних регіональних центрів .формувало життєве середовище українців, та широко та активно реалізувалося на зовнішньо європейському ринку.

Це мистецтво доносить у сучасний світ історичну культурну спадщину, що має витоки від древніх настінних розписів, розповсюдженнях на Україні з доісторичних часів – їх символіку, художні принципи, поетичний світогляд вільнолюбних людей козацького, хліборобського краю.

Основи декоративного петриківського розпису

Яскравою сторінкою декоративний розпис увійшов в історію культури українського народу. Початок свого розвитку цей вид народного мистецтва бере з настінного малювання, поширеного з давніх часів у селах України, особливо на Дніпропетровщині, Поділлі, Буковині.

Протягом тривалого часу в кожній місцевості вироблялись свої прийоми і технічні засоби зовнішнього оздоблення сільських будівель, хатнього інтер'єру, речей побуту.

Залежно від цього в кожній місцевості поступово створювався свій усталений характер орнаментальних мотивів, образи яких навiano щедрою українською природою і мабуть, ще щедрішою фантазією народних майстрів. В

наш час із зміною побуту, зазнало змін і мистецтво розпису. Велике орнаментальне багатство з народної архітектури сільського побуту перейшло в поліграфію, фарфоро-фаянсову і текстильну промисловість, широко застосовується в монументальному оформленні сучасних громадських споруд, а також стає самостійним видом народного мистецтва в формі малюнків на папері, картоні тощо... Одним з найвідоміших центрів, що здавна уславився своєрідним мистецтвом розпису на Україні є село Петриківка Дніпропетровської області. 18 століття, коли було засновано село, з покоління в покоління передавалися основи декоративного оздоблення сільського інтер'єру та екстер'єру, господарських і побутових речей, збереглися місцеві особливості розпису. Петриківські майстри застосовують для розпису акварель на яєчному жовтку, гуаш, олійні фарби, аніліни.

Пензлики з котячої шерсті робили самі. Котячі шерстинки вистригали під лапками або на шийці під головою тварини, зв'язували в пучечок та прив'язували до держальця. Основою петриківського розпису являється такий елемент, який називається „зернятка". Освоєння техніки виконання „зернятка" в різних напрямках, поєднання його в різні композиції створюючи пуп'янки, квіти і так далі.

Петриківське малярство є реліктом безперервної народної художньої традиції, що з глибини історії делегує у 21 століття унікальну культуру Придніпров'я - колиски запорізького козацтва, його могутню демократичну традицію, патріотичний дух, своєрідність поетичного національного світосприйняття та глибину епічного народного образотворчого мислення.

Це особливе мистецтво ніколи не претендувало на матеріальну вічність. Воно жило у суголосі з природою, сповідаючи духовну вічність, утверджуючи людину в гармонії з природою, світом. Воно було по суті отим „нині загубленим раєм" і духовних зв'язків з природою.

Так, ідея циклічності життя як символу вічності проводилася не лише в сутності творів народного мистецтва, а й у звичаї щороку заново створювати настінні розписи. Це також відповідало природній потребі людини в оновленні життєвого середовища, сприяло постійному розвитку майстра та мистецької школи.

З віку в вік йшов неспинний процес синтезу та накопичення творчого досвіду поколінь, формування високих професійних засад та традицій своєрідного широкого творчого методу петриківського малярства, оснований на особливому національному баченні світу.

Настінний розпис, що завжди робився рослинними барвниками, виготовленими власноручно з соків рослин, переходить зі стіни на папір, а барвники замінюються на фабричні, опановуються різні техніки водяних та олійних фарб.

Нові матеріали швидко опановуються майстрами, асимілюються на ґрунті власної національної традиції. При цьому творчо відкриваються нові художні можливості, як і збагачують розвиток традиційної школи. Виконаний на папері розпис зберігав визначене традицією місце в інтер'єрі, широка домінуюча лиштва вздовж сволюка стелі та вузькі бігунці по слижах і карнизах комина, печі.

Під час розповіді майбутнім учителям демонструються зразки елементів розпису, матеріали та інструменти для нього.

Рис. А.1. Зразки петриківського розпису

4. Осмислення студентами навчального матеріалу, вивчення зразків
5. Формування умінь та навичок

Практичні роботи: „Підготовка виробів з деревини до петриківського розпису”, „Відпрацювання прийомів простих елементів розпису”.

1. Аналіз завдань практичної роботи.
2. Забезпечення необхідними інструментами та матеріалами.
3. Правила техніки безпеки, організації робочого місця та санітарно-гігієнічні вимоги під час виконання завдань практичної роботи
4. Самостійне виконання завдань практичної роботи за інструкційними картками
5. Підготовка до розпису виробів з дерева:
 - шліфування;
 - покриття клеєм ПВА;
 - покриття фоном (чорний, зелений, синій та ін.);
 - відпрацювання нанесення малюнка на фанері (картоні)
6. Вибір гама кольорів:
 - тепла: червоний, жовтий, оранжевий, коричневий;
 - холодна: синій, зелений, фіолетовий, блакитний;
 - нейтральні кольори: чорний, білий, сірий.
7. Композиція: розміщення, співвідношення зображувальних елементів у художньому порядку.
8. Вибір виду орнаменту: стрічковий, сітчатий, замкнутий.
9. Виконання різних елементів.

Студенти, які досягли певних навичок, виконують роботи на виробах з дерева (кухонні досочки, лопатки тощо). Під час підготовки до розпису та нанесення малюнків викладач і майстер надають допомогу окремим студентам.

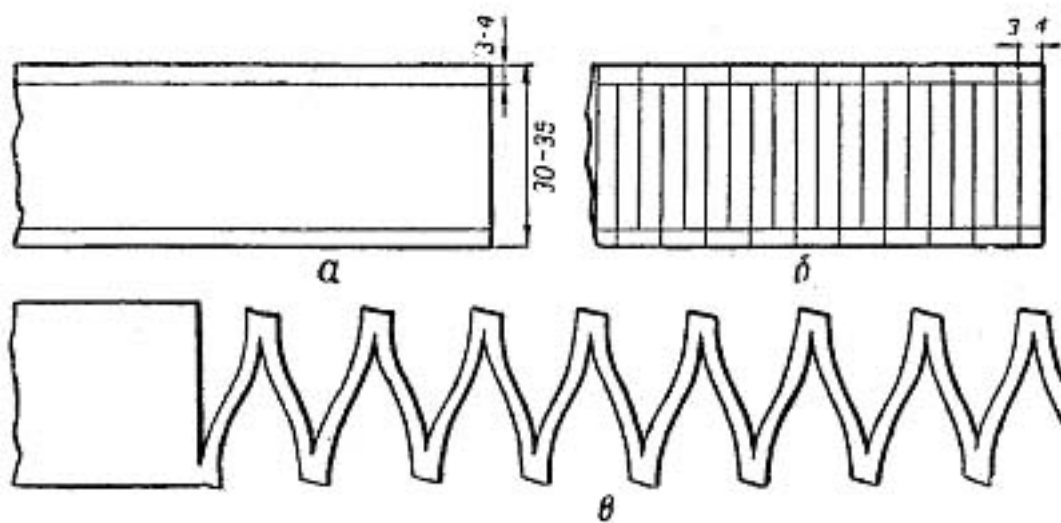
7. Підведення підсумків практичної роботи:
 - а) демонстрування кращих робіт;
 - б) аналіз недоліків в роботах та шляхи їх усунення;
 - в) оцінювання завдань практичної роботи.

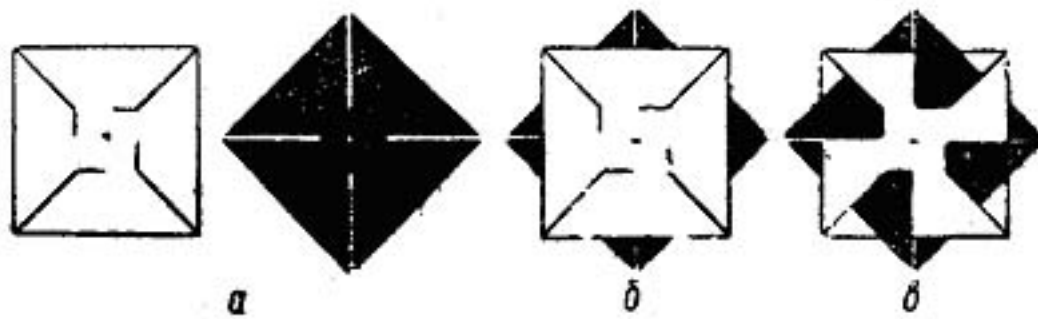
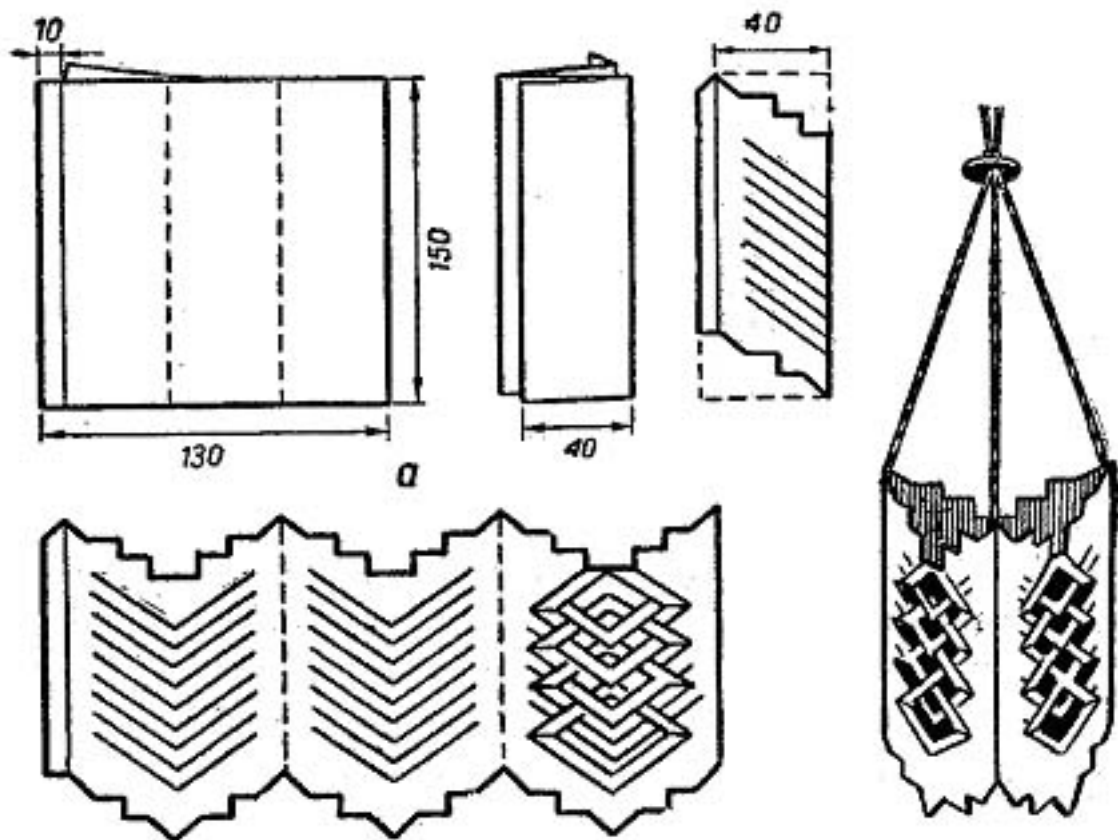
8. Підведення підсумків роботи

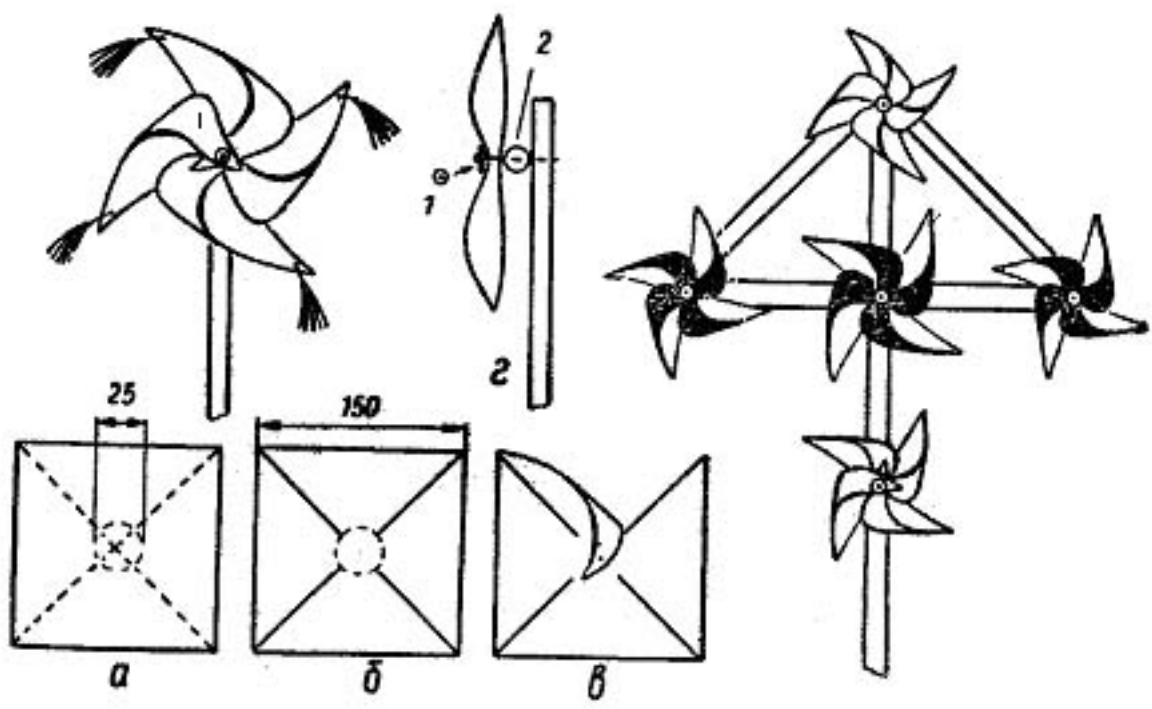
Сьогодні на занятті ми познайомилися з одним із видів художнього оздоблення виробів з деревини – Петриківський розписом. Навчилися готувати вироби до розпису та виконувати прості елементи розпису.

9. Прибирання робочих місць

Додаток Б
Ялинкові прикраси та інші вироби з паперу

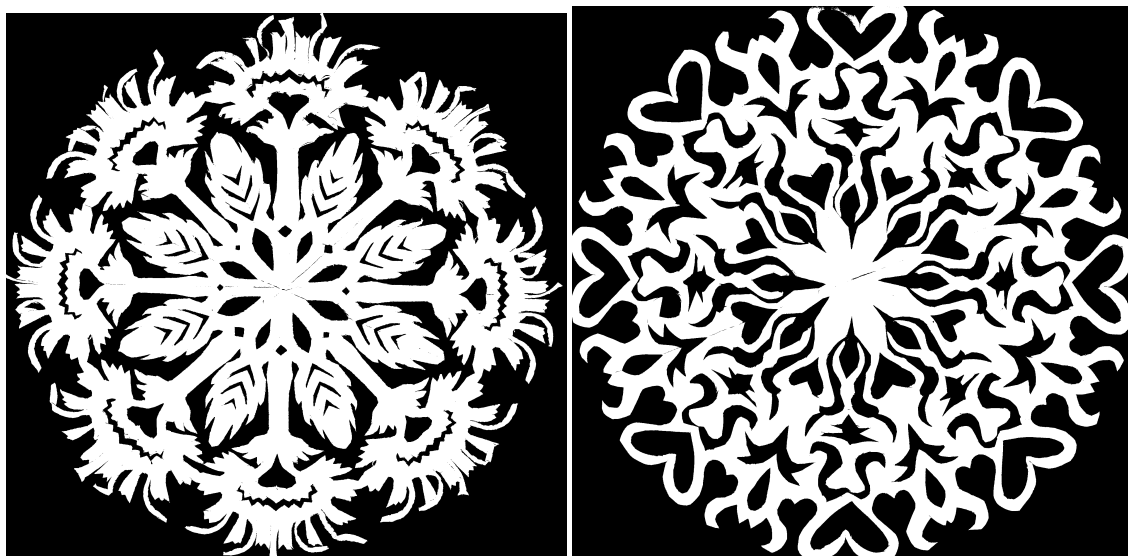

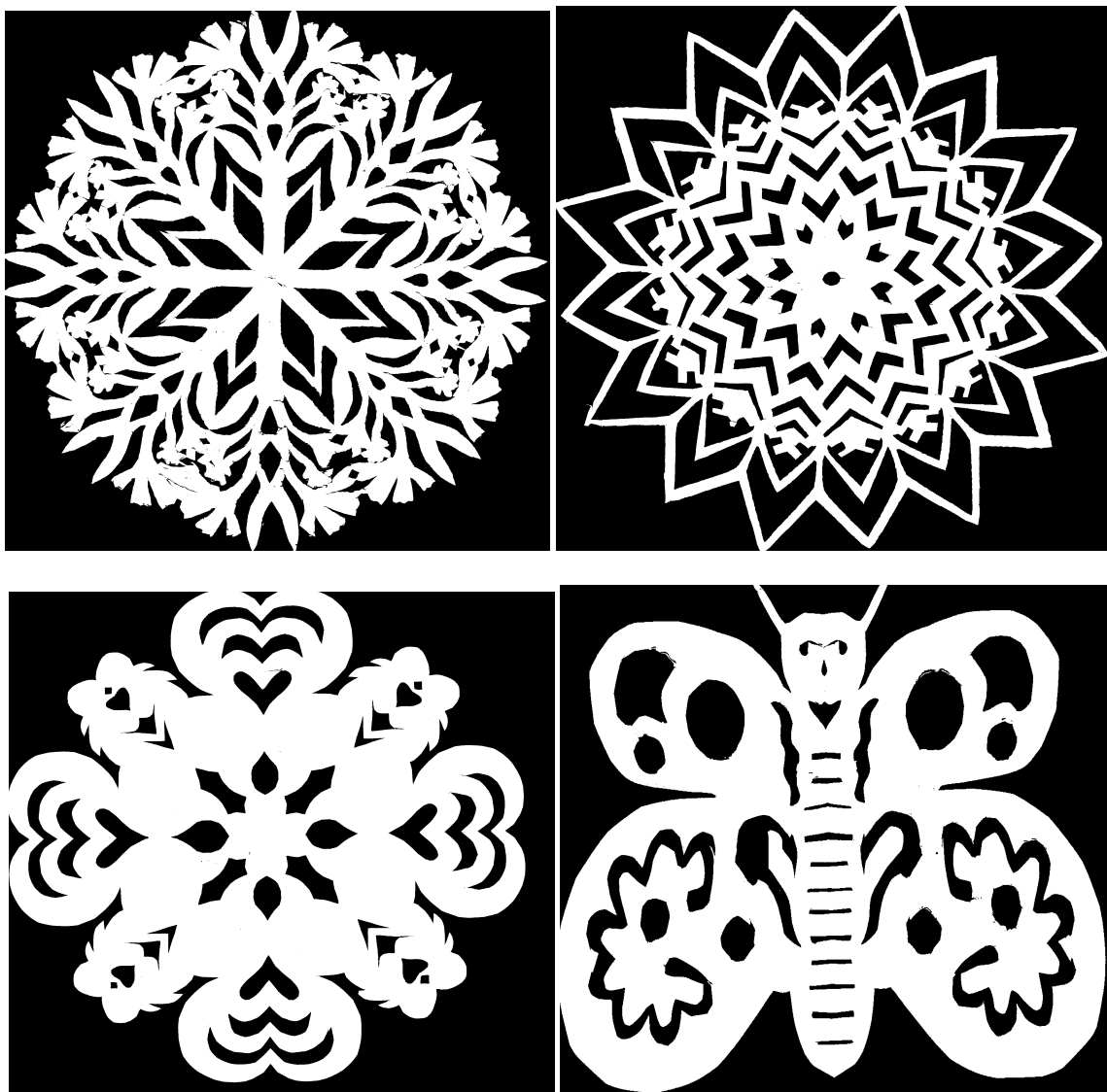

Додаток В

Витинанки

Додаток Г

Стилізація малюнків для різного роду художньо-творчих робіт

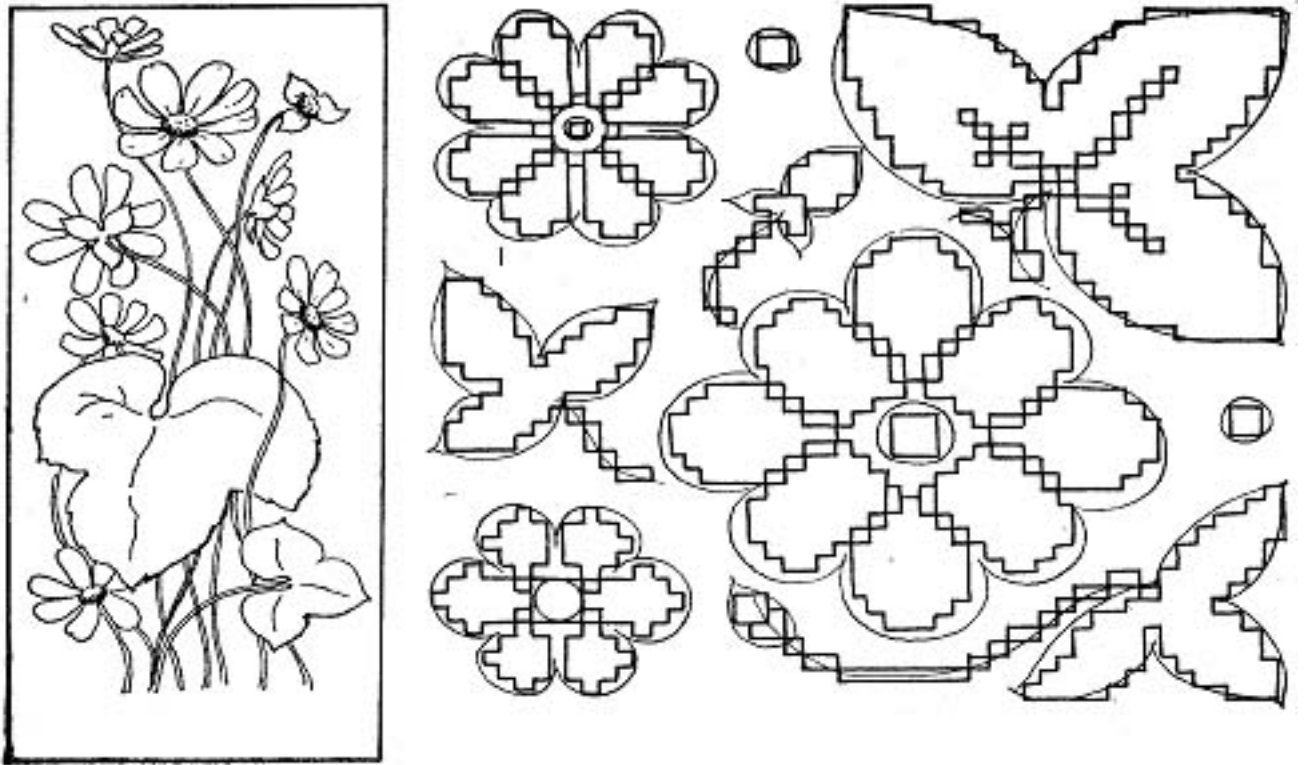

Рис. В.1. Стилізація та геометризація квітів, листя, бутонів проліска

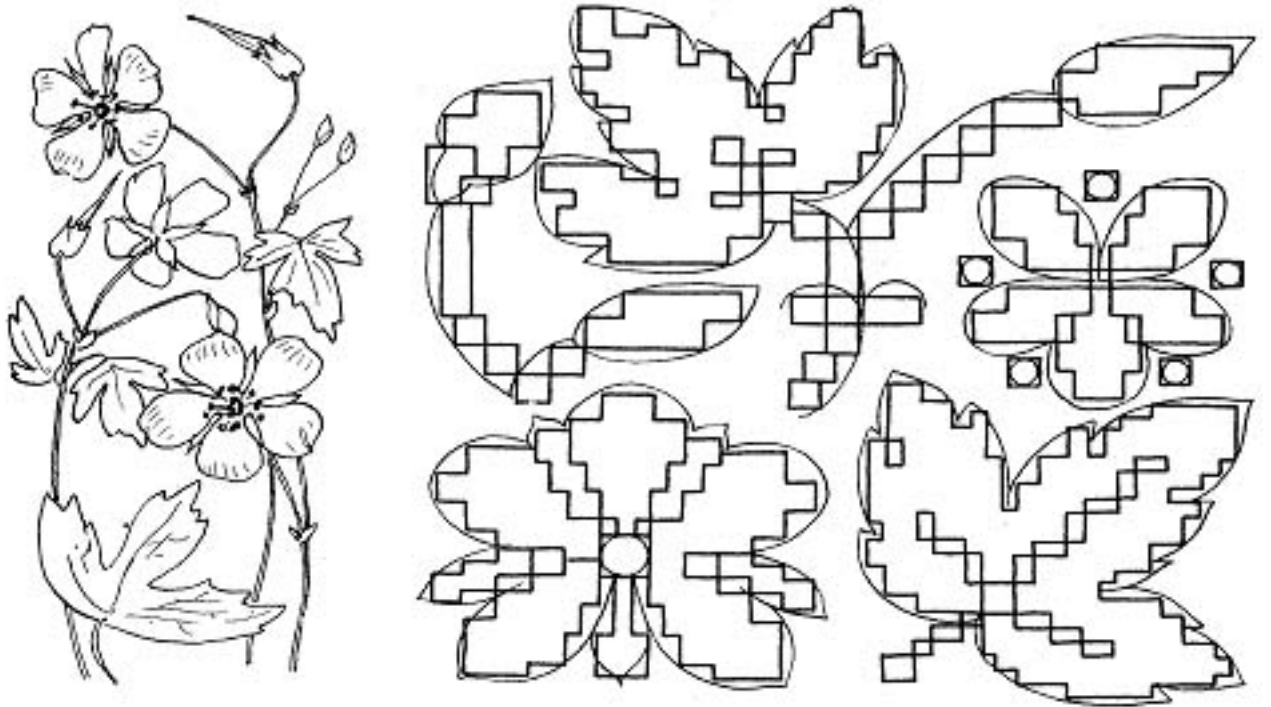

Рис. В.2. Стилізація та геометризація квітів, листя, бутонів герані

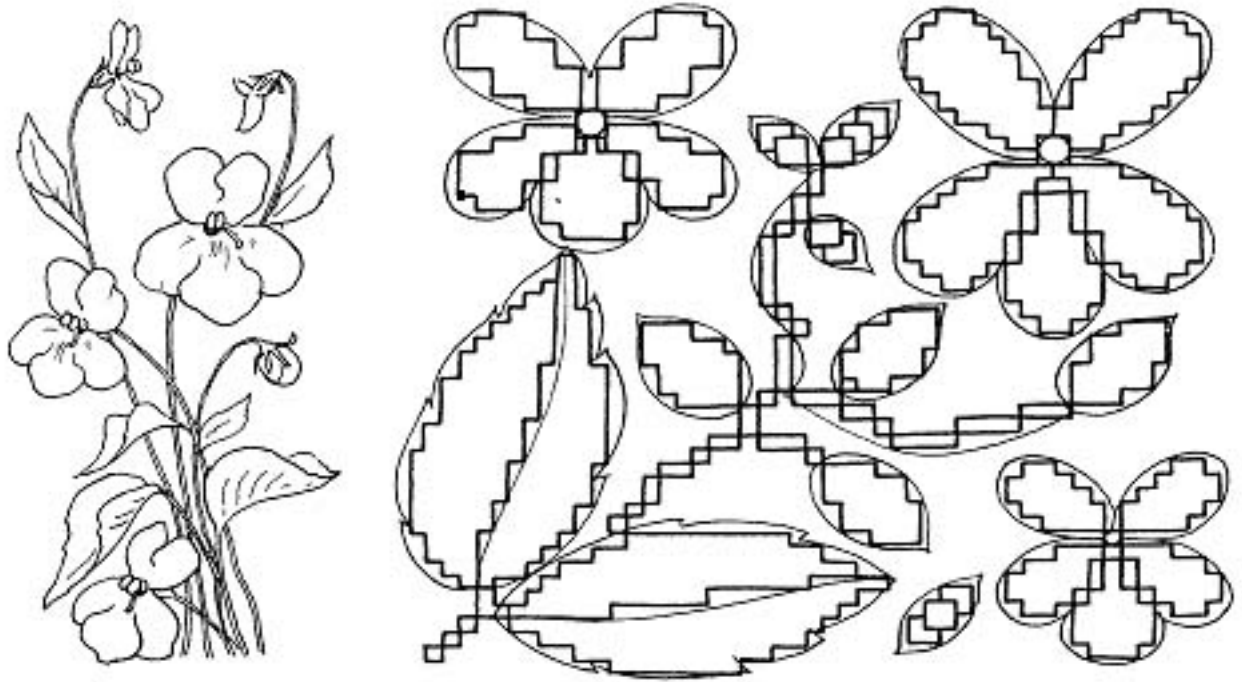

Рис. В.4. Стилiзацiя та геометризацiя квітiв, листя, бутонiв фiалки

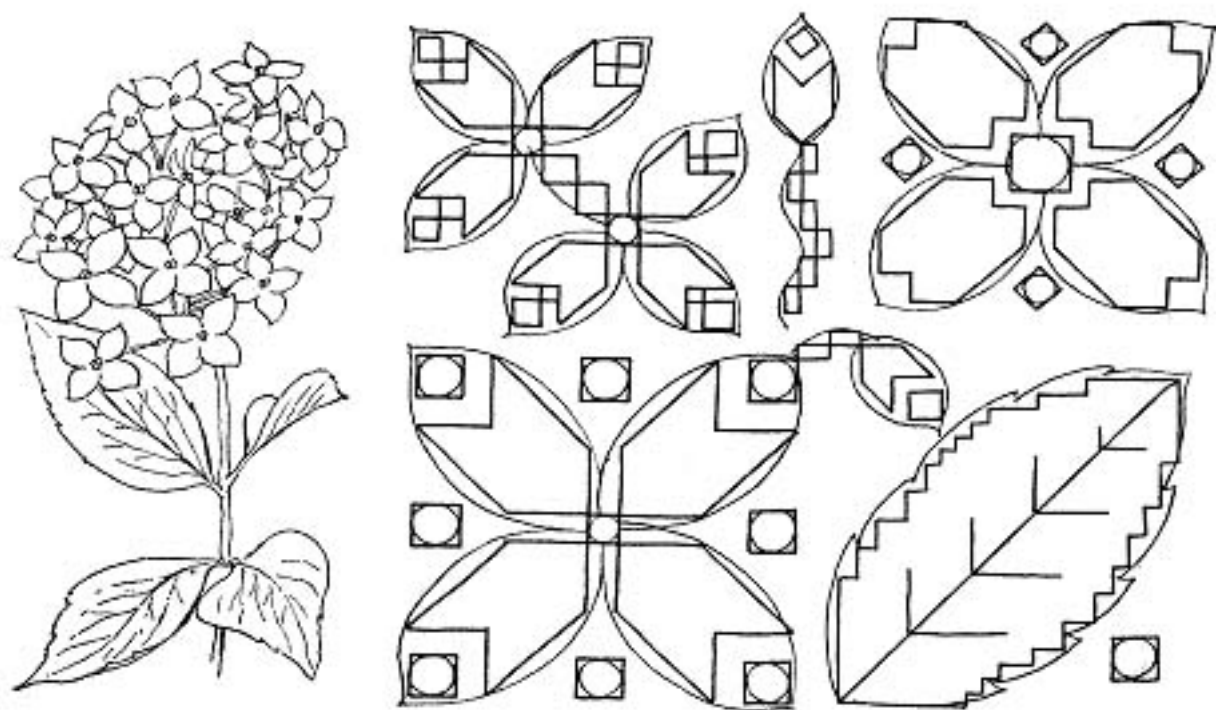

Рис. В.6. Стилiзацiя та геометризацiя квітiв, листя, бутонiв гортензiї

Рис. В.7. Стилізований малюнок під виготовлення вітражу з кольорового скла

Додаток Д
Комп'ютерна стилізація малюнків

Рис. Д.1. Малюнок для стилізації

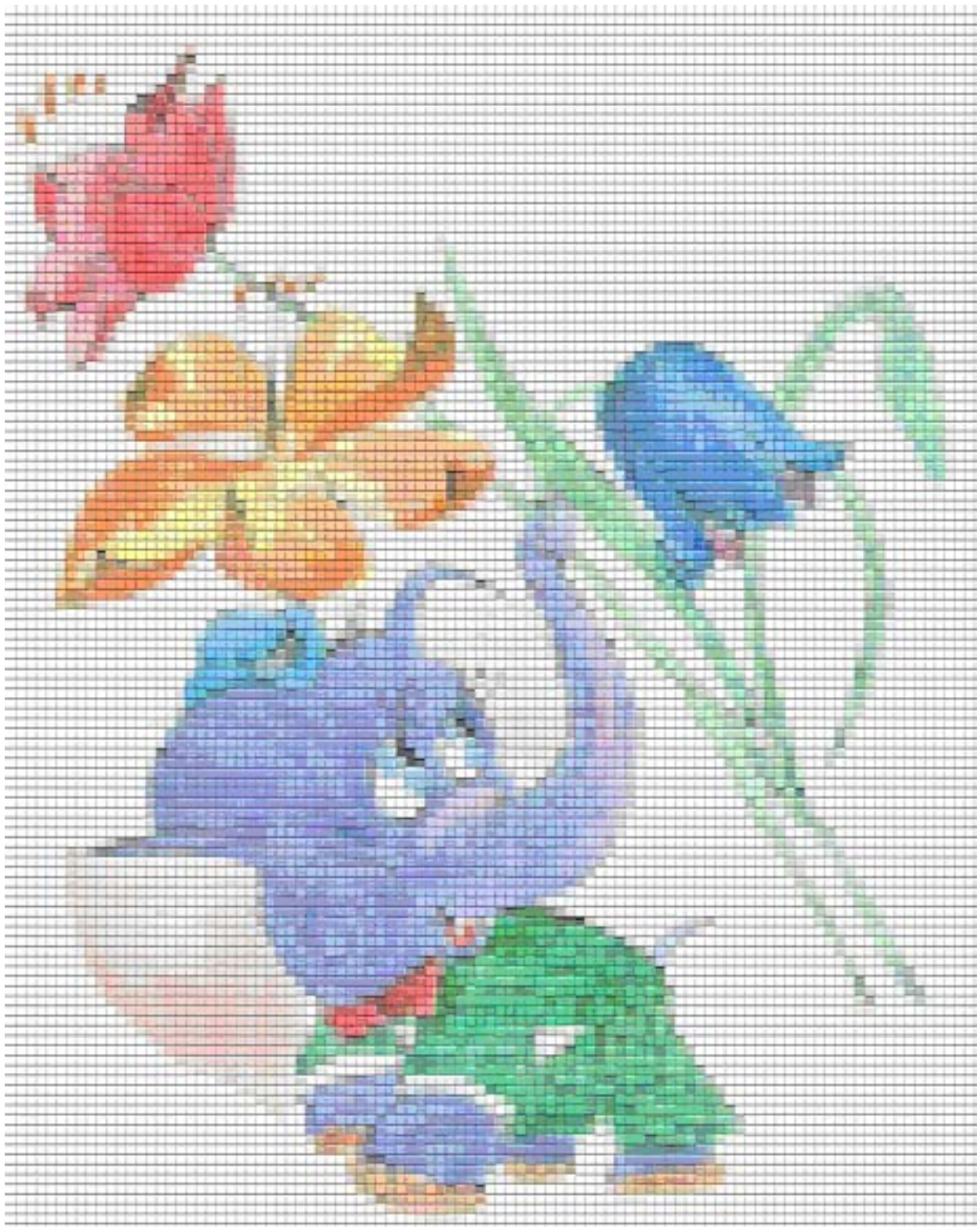

Рис. Д.2. Стилiзацiя малюнка пiд вишивання „хрестиком”

Рис. Д.3. Стилізація малюнка під виконання картини з використанням круп
або кольорового битого скла

Рис. Д.4. Стилізація малюнка під випалювання на дереві

Додаток Е
Лекція на тему „Композиції з сухих квітів”

Мета: ознайомити студентів з мистецтвом створення букетів, технологіями висушування рослин, законами квіткових композицій; виховувати естетичний смак, почуття гармонії.

Обладнання: композиції з сухих квітів, фотографії з композиціями, приладдя для засушування квітів.

Хід заняття

Слово викладача: Квіти прикрашають життя, дарують естетичну насолоду, роблять людину щедрішою на добро, кращою. Ще в сиву давнину люди „мовою квітів” відзначали найважливіші події у житті. У Японії квіткові композиції спочатку створювались як прикраса для храмів, а згодом їх почали використовувати і в інтер'єрі житла. Стародавні греки й римляни лавровими вінками нагороджували видатних учених, акторів, спортсменів. Вінки, квіти були улюбленою прикрасою і у дівчат слов'янських народів. Букет усюди завоював міцні позиції. Його малювали, вишивали, відливали у бронзі, склі. Як і будь-яка форма творчого вираження, цей вид мистецтва відображав традиції свого часу, зазнаючи відповідних змін у кожному епоху.

Правила, закони компоновання квітів зумовлювались їх конкретним призначенням. Зі смаком створений букет – це справжня гармонія барв, ліній, форм. Останнім часом у багатьох країнах мистецтво створення букета утвердилось на основі певних правил, що відповідають вимогам сучасної естетики. В руках умільця з душею художника вигадливо вигнутий корінь, гілка, шишка, кора білої берези, квітка – усе це матеріал для створення несподіваних поєднань, оригінальних композицій. Сьогодні нікого не здивує те, що в європейських країнах і житло і службові інтер'єри часто прикрашають композиціями в стилі ікебани.

Вплив цього мистецтва величезний. Завдяки йому безмірно збагатились уявлення про декоративні можливості живих і сухих рослин, вдосконалились прийоми компоновання їх між собою. Ставлять їх нині вже не тільки у традиційні вази. Стали модними, особливо у приміщеннях з малою площею, підвісні ємкості, спеціально виготовлені з різних коренів, корчів та інших, досі незвичних, матеріалів.

Сухі букети з відбілених і підфарбованих рослин, різних сухоцвітів, трав, ковилю, листя, гілок з плодами протягом зими нагадують про ясне сонце, тепле літо, створюють приємну, затишну атмосферу. Матеріалом для таких композицій можуть бути також зрізані літні квіти.

Так, у ромашки варто зберегти жовту серцевину, у гайлардії й рудбекії – коричневу. Не викидайте й квітів, які в букеті дещо прив'язали, наприклад троянди, дрібноквіткові хризантеми, їх можна висушити і після цього використати у своїй роботі.

Місце для сушіння має бути прохолодним, сухим, темним, з хорошою вентиляцією. Сушити рослини слід на натягнутих мотузках. Великі квіти прикріплюються кожна окремо, а дрібні в'язуться у пучки. Підвішувати їх необхідно головками вниз таким чином, щоб вони не торкались одне одного. Якщо стебло тонке й крихке, доцільно в його середину вставити тоненьку дротинку, щоб воно не зламалось, коли висохне.

Засушувати на повітрі можна всі сухоцвіти: місячник, дізаліс (марунка), цмин, миколайчики і ін. Добре зберігають декоративні якості чистець, деревій, перекотиполе, гортензія, півонія, щавель, а також колоски злакових і декоративні трави – просо, тимофіївка, трясучка, ковиль. Висихання рослин триває 15-20 днів. Перед засушуванням вони повинні бути сухими. Отже, збирати їх слід в теплі сонячні дні. Виняток становить гортензія. Її зрізають в прохолодні дні вересня. Агератум і деревій краще зберігають забарвлення, якщо суцвіття перед засушуванням разом зі стеблом занурити на два дні у воду. Квіти для сушіння мають бути в стадії цвітіння, а сухоцвіти – такими, що напіврозпустилися. Листя зі стебла обривають. Колоски й трави сушать пучками, міцно зв'язавши. Пучки краще робити різної товщини й висоти із трав одного сорту.

Є й інші способи засушування декоративних рослин – у піску, бурі, ваті. При цьому вони зберігають колір і об'єм.

Засушування квітів у піску

Сушать рослини у картонних коробках, куди насипають шар (10 см) річкового піску, просіяного й прожареного на вогні (від вологого на рослинах можуть лишитися плями). Квіти ставлять головками вниз (листя обривають) і обережно засипають піском. Днів через 15-20 у дні коробки пробивають отвори, через які пісок висипається. З рослин пісок видаляється щіточкою. Щоб прискорити висушування, коробку з піском і квітами можна помістити секунд на 30-50 у духовку. У піску засушують троянди, фіалки, запашний горошок, півонії, жоржини.

Засушування квітів у бурі

Картонну коробку вистеляють папером, який вкривають шаром бури 8-10 мм. Збездоднені квіти розміщують зверху суцвіттями донизу і засипають бурою. Таким способом добре засушувати рослини з круглим суцвіттям: лілії, нарциси, майорці (цинії). Тривалість сушки квітів у бурі різна. Ромашки висихають за 1-1,5 дні, чорнобривці, майорці – за 4-5 днів, а лілії необхідно близько місяця. При швидкому висушуванні за рослинами слід весь час наглядати, бо зайве перебування у бурі спричиняє зміну кольору квітки. Крім того, рослина стає крихкою, ламається. Із квіток буру видаляють щіточкою. У бурі рекомендують висушувати листя клену, дерн (протягом 2-3 днів), братки, айстри, розрив-траву (бальзамін), чорнобривці, гвоздики, жоржини, гладіолуси, глоксинію, кукурудзу (квіти), левконію, лілії, люпин, маргаритки, нарциси, тюльпани, хризантеми, цвіт персика, сливи та ін.

Висушування у ваті

Багато декоративних квітучих рослин можна засушувати у ваті, щоб зберегти їх забарвлення й форму. Зрізувати квіти необхідно погожої днини після полудня, коли вони повністю розпустилися. У ваті сушать ромашки, рудбекії, маки, цинії. На картоні або легкій фанері роблять отвори, у які пропускають стебла рослин. Таким чином суцвіття лежать на фанері. Під них і між пелюстками прокладають вату, зберігаючи їх природне розташування. Фанеру з квітами підвішують у сухому темному місці.

Листя сушать по-різному. По-перше, зануривши стебло у воду, коли листя поступово висихає, дещо змінює колір, але зберігає початкову форму й стан, якого йому надали, коли воно було свіжим. При засушуванні листя дерев і чагарників, а також іриса і плюща застосовують гліцерин. У розчин з гліцерину й води (гліцерину – третина або ж порівну) занурюють стебла, листя або ж гілки з листям на 2-4 тижні. Листя має бути чистим, без дефектів. При цьому стебла внизу розрізають поздовж на 5-7 см. Підрізають їх раз на тиждень на 1-2 см. Листя деяких рослин при зануренні у розчин змінює забарвлення, тому в міру набуття ним нових відтінків його з розчину виймають. Висушене в розчині гліцерину листя добре зберігається протягом кількох років, лишаючись еластичним. Його використовують в аранжуванні зі свіжими квітами. Чим більше рослина перебуває у розчині, тим інтенсивнішим стає її забарвлення. Обробляти таким способом рекомендують листя бука, берези, бруслиці, барбарису, калини, бирючини (вовчі ягоди), драцени, клена, лавра, левкоя, маслини, магнолії, ялівцю, олеандра, орхідеї, плюща, рододендрона, аралії.

Скелетизація

При створенні мереживного букета застосовують метод скелетизації. Він полягає в тому, що підсушене листя вимочують і кип'ятять (30 хв) у содовому розчині (чайна ложка соди з домішкою гіпохлориту натрію на 2 л води), поки верхній шар не починає легко відділятися від листяних прожилок. Коли листя охолоне, тупим ножом або ж жорсткою зубною щіткою обережно зіскрібують м'яку частину листка і прополіскують його у воді, після чого огортають папером і сушать під пресом або в гербарній сітці кілька днів. Для скелетизації підходить листя магнолії, тополі та інших рослин. Так само обробляються й гілки.

Зберігання засушених рослин

Засушені для зимового аранжування квіти зберігають у картонних коробках, накритих кришками, у сухому прохолодному приміщенні. Злаки – загорнутими в поліетилен, щоб вони не припали пилом. Головки кульбаби з сім'яками, початки аїру з яскраво-червоними плодами потребують ретельного догляду. Адже найменший подих вітерцю здатний зруйнувати їх „ефірну” красу. Щоб закріпити сім'янку, вдаються до розчину, що швидко сохне – 20%-ний клей БФ-6 в ацетоні. Шприцом у центр квітколожа складноцвітих вводять 2–3 краплі розчину. За кілька хвилин насіння міцно приклеюється до нього, тому у квітконос кульбаби вставляють дротинку. Щоб закріпити достиглі плоди, клей вводять у декілька точок початка. У такий спосіб можна значно збільшити кількість рослин, придатних для використання у зимових композиціях. Для створення сухого букета добре підходять також і гілки верби, які зрізають наповесні або ж пізньої осені, коли вони безлисті. Прутики, обережно згинаючи, намотують кільцями й зав'язують. Днів через п'ять вони висихають і зберігають надану їм форму.

Як компонувати букет

Сучасний букет – простий, скромний, природний – відзначається, однак, вишуканістю. Квіткове аранжування (від франц. *arranger* – упорядковувати) – це та сфера мистецтва декору, в основу якої покладено компонування квітів і декоративних матеріалів. Естетичне враження, що його справляє будь-яка композиція, забезпечується насамперед гармонійною єдністю образотворчих елементів — ліній, форм, кольорових поєднань. Усі вони повинні відповідати таким вимогам композиції, як пропорції, контраст і гармонія, масштаб, групування і ін.

Лінія – один з основних елементів композиції. Напрямок ліній відображає рух, що може викликати ті чи інші емоції. Лінії можуть бути провідним засобом створення акцентів у квіткових композиціях. Такими є горизонталь, вертикаль і діагональ. Горизонталь створює враження спокою. Вертикаль – це стрункість, піднесеність, велич, святковість. Діагональ може бути „активною” – висхідною або ж „пасивною” – низхідною.

Форма. За формою квіткові композиції бувають круглі, овальні, трикутні. Декоратори найчастіше керуються так званою „лінією краси”. Саме вона й визначає всю своєрідність букета. Пропорції, тобто відповідне співвідношення окремих частин. У квітковому аранжуванні найчастіше таким співвідношенням є 3 : 5 або 5 : 8. Так, якщо квіти ставлять у високу вазу, то на її висоту має припадати 3 частини квітів, а над вазою – 5 частин. Отже, висота всієї композиції становитиме 8 частин. При створенні композиції у низькій вазі співвідношення окремих частин мають бути аналогічними, але замість висоти вази враховується її діаметр.

Як і будь-який витвір мистецтва, квіткові композиції будуються за певними законами. Ряд – лінійна система розташування. Симетрія як геометрична система означає рівновагу, дзеркальне відображення. Симетричні квіткові композиції (округлі, трикутні) створюють враження стриманості, строгості.

Асиметричне розташування квітів передає їх природний стан. У таких композиціях простір для творчості набагато збільшується. Групування передбачає зв'язок окремих елементів, створення єдиного цілого. Так, ваза має гармоніювати з букетом за формою, пропорціями, кольором. Колір є одним з виразних засобів квіткового аранжування. Він підкреслює красу форм, ліній, пропорцій. Природа дарує нам безмежне багатство кольорів і відтінків. Червоний, оранжевий, жовтий зі всіма їх відтінками сприймаються як теплі тони; зелений, синій, фіолетовий – як холодні. Білий, чорний, сірий можуть змінити насиченість тону – освітлити чи притемнити його. В аранжуванні провідними є теплі й світлі тони, а темні й холодні доповнюють їх. Символіка кольору. Протягом століть у людей складалось певне поняття, пов'язане з тим чи іншим кольором, виникало його символічне значення. Жовтий – теплий, сонячний, життєстверджуючий, яскравий – символ радості. Оранжевий – радісний, святковий. Він – саме сонце. Червоний – найбільш дійовий і активний. Це – вогонь, свобода, любов. Фіолетовий – урочистий. Символізує гідність, велич, розкіш. Синій – холодний, спокійний. Це колір неба і моря, символ поважності. Блакитний – ясний, чистий. Символ вірності, безмежності, довір'я, журби. Зелений – заспокійливий, примирливий. Мир, надія, родючість – його вираження. Білий – нейтральний, такий, що освітлює, символізує чистоту, незайманість, добродішність. Чорний – нейтральний, проте на його фоні деякі барви виступають яскравіше, особливо червона, жовта. Символізує печаль, траур. Іноді застосовується в офіційній серйозній обстановці.

Поєднання барв. Ніжну гармонію дає поєднання схожих, близьких за відтінками кольорів: синього й блакитного, зеленого й світло-зеленого. Якщо у букеті є квіти з різко відмінним забарвленням, то цю невідповідність

можна пом'якшити, помістивши між ними білі або ж аранжуючу зелень. Контрастні поєднання сприймаються як святкові, їх створюють барви, протилежні за кольором: фіолетова й жовта; червона, оранжева, синя, зелена; червона й зелена. Аналогічний ефект дає і поєднання найбільш світлого й гранично темного тонів, наприклад, світло-і темно-бузкового. Вдалими є поєднання червоно-синьо-жовтого або червоно-оранжево-фіолетово-жовто-зеленого-кольорів.

Квіти у плоских вазах

У плоских вазах зручно створювати композиції на металевій наколці, на подушці з моху, перліту, на піску й на пом'якшеному пластиліні. До послуг майстрів букета – напівсферичні площки, що є у продажу, з різними отворами для стебел. При роботі з наколкою кінці здерев'янілих гілок загострюють, а надто товсті розщиплюють, щоб гвіздок якомога глибше зайшов у деревину. Дуже тонкі стебла квіток, трав, колосків зв'язують до купи, щоб краще тримались. Наколку слід неодмінно декорувати. Щоб вона не зміщувалась, її прикріплюють до дна вази (сухої) пластиліном або ж підкладають знизу обрізаний відповідно до наколки картон.

Подушка з моху виготовляється так: шматок граніту або металу обгортають спочатку сфагнумом, а потім зеленим мохом. Для міцності одержану кулю (діаметр визначається посудом) обв'язують тонким дротом або ж вірвовкою. Композиція у плоскій вазі має створювати враження, ніби всі квіткові стебла виходять із однієї точки. Не менш важливо для будь-якої композиції обрати місце розташування букета, а вже фон розкриє нові грані.

Квіти у високих вазах

У високих вазах висота основної гілки визначається сумою від додавання показників висоти і діаметра вази. Цю суму збільшують у півтора, а при витонченому букеті – у два рази (довжина гілки в такому букеті відмірюється від верхнього краю вази). Щоб надати гілкам відповідного положення, вдаються до різних способів.

1. Гілку підрізують і вміщують таким чином, щоб поверхня зрізу була притиснута до стінки вази, – цим забезпечується її стійке утримання.

2. Всередині вази закріплюють навхрест дві палички. Такі розпірки вдержують стебла в заданому стані. Можна до розпірки спочатку прив'язати гілку, а вже потім вставити у вазу.

3. У паличці, рівній по висоті вазі, розщиплюють верхній край на 3-7 см. Так само розщиплюють і ту гілку, що має бути поставлена у вазу. З допомогою цих розщипів фіксують гілку. Крім того, для міцності її можна ще укріпити дротом чи ниткою. Прикрасити кімнату можна також букетами з сухих квітів у підвісних кашпо або плетеній настінній тарелі.

Ілюстрації до теми показані нижче.

Творче завдання. Висушити квіти за власним вибором, створити композицію для домашнього або офісного інтер'єру.

Додаток Ж
Ескізи орнаментів

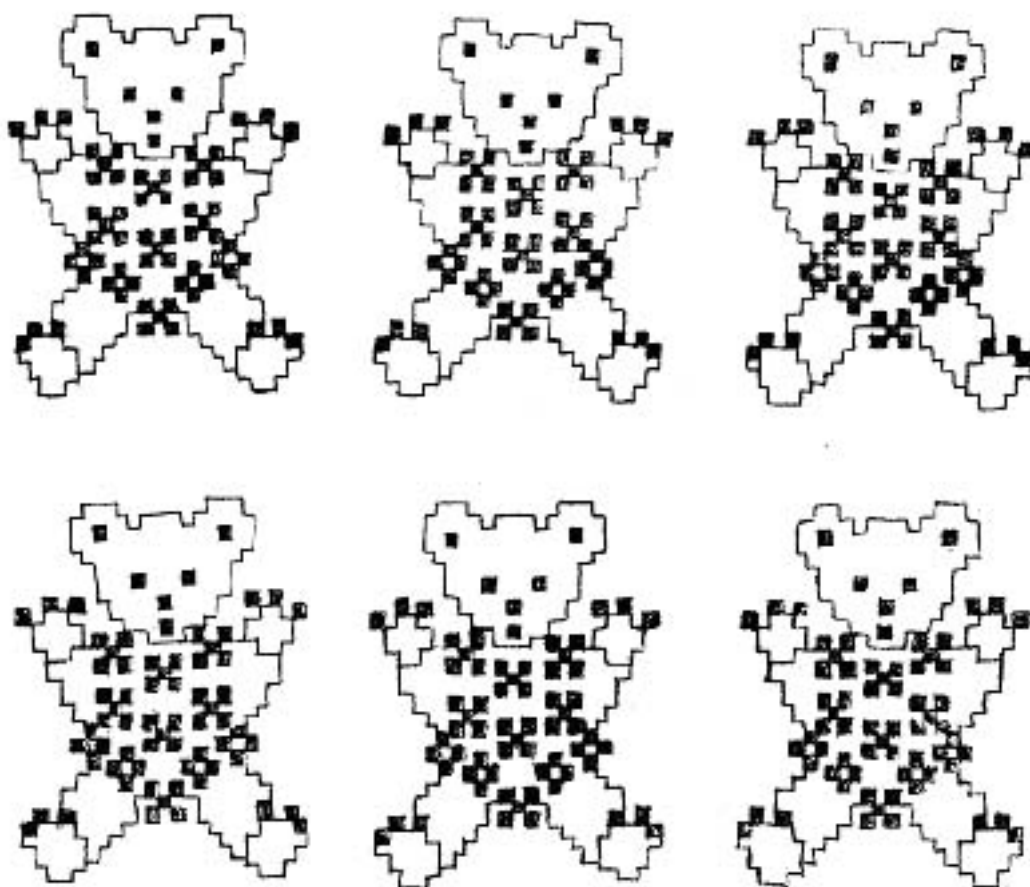
Рівень 1

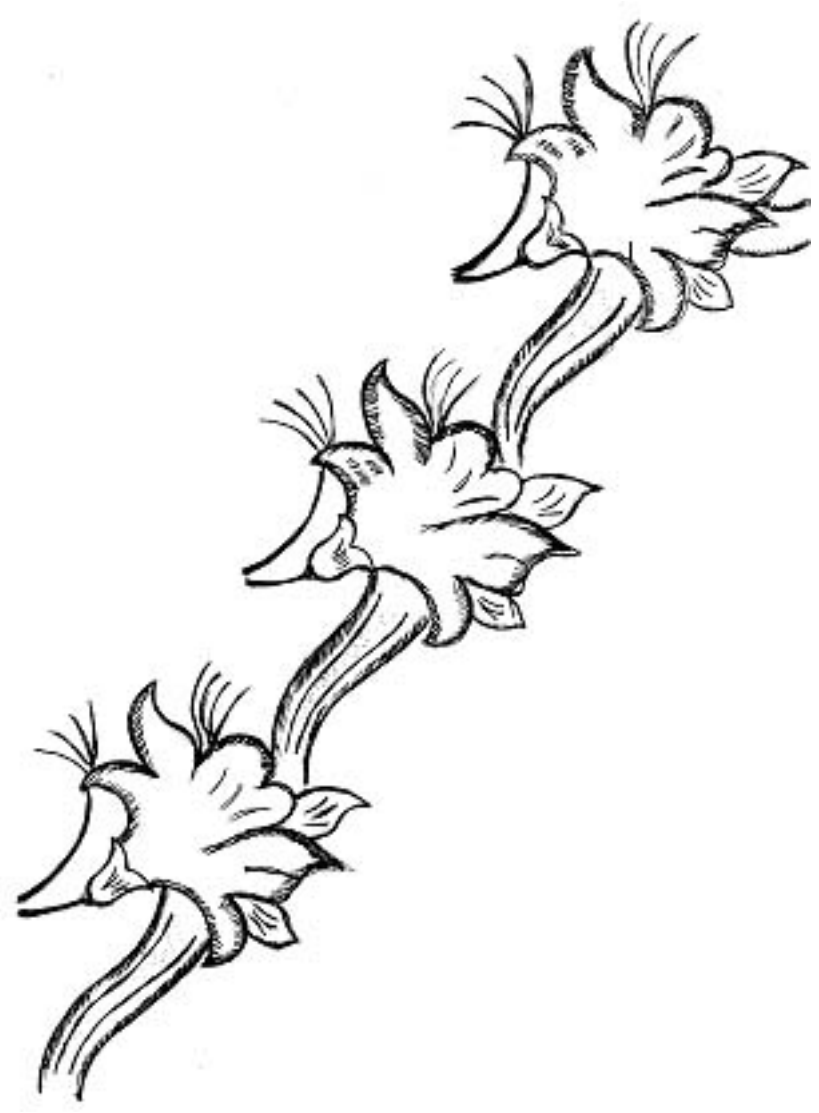
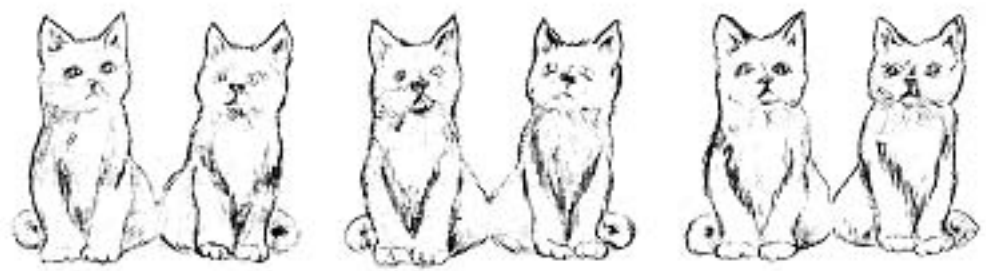
Простота задуму, простота техніки виконання

Рівень 2

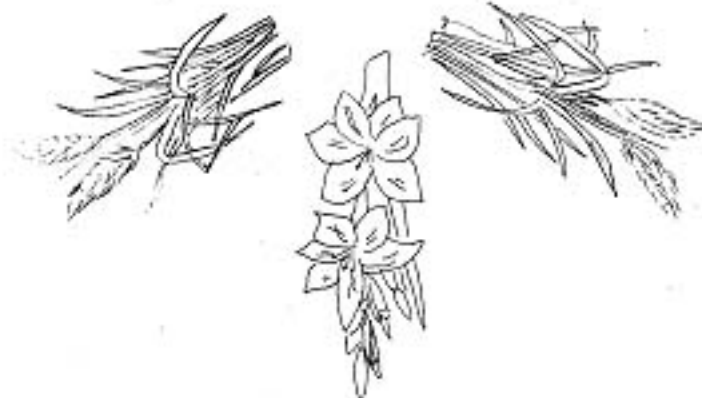
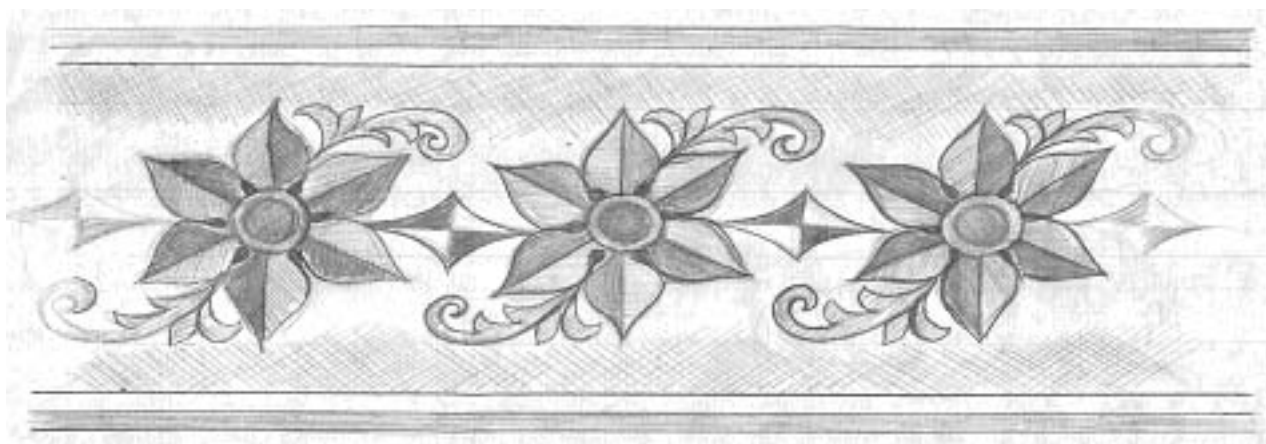
Цікавий задум, середньої складності традиційна техніка виконання

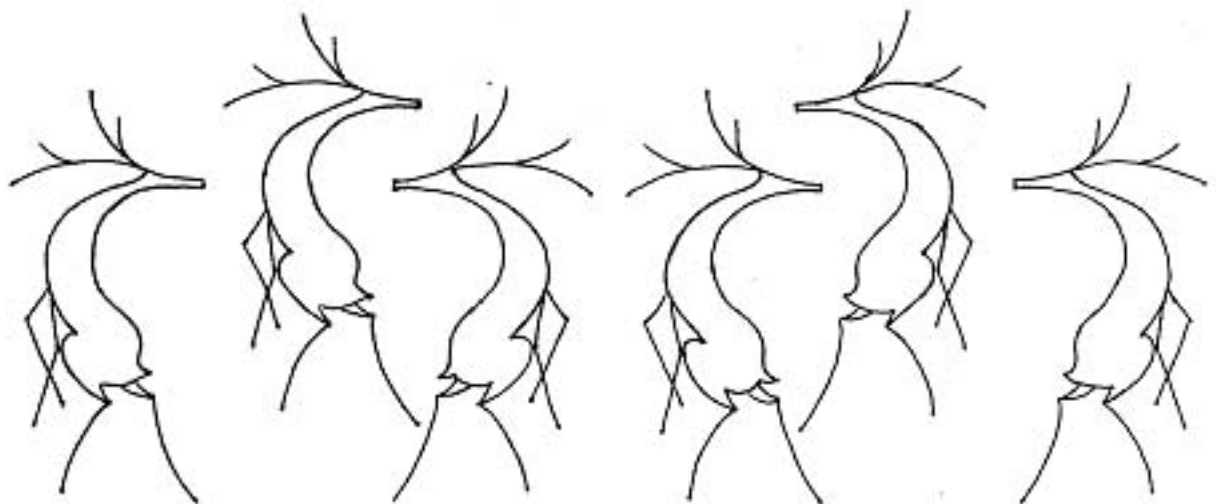
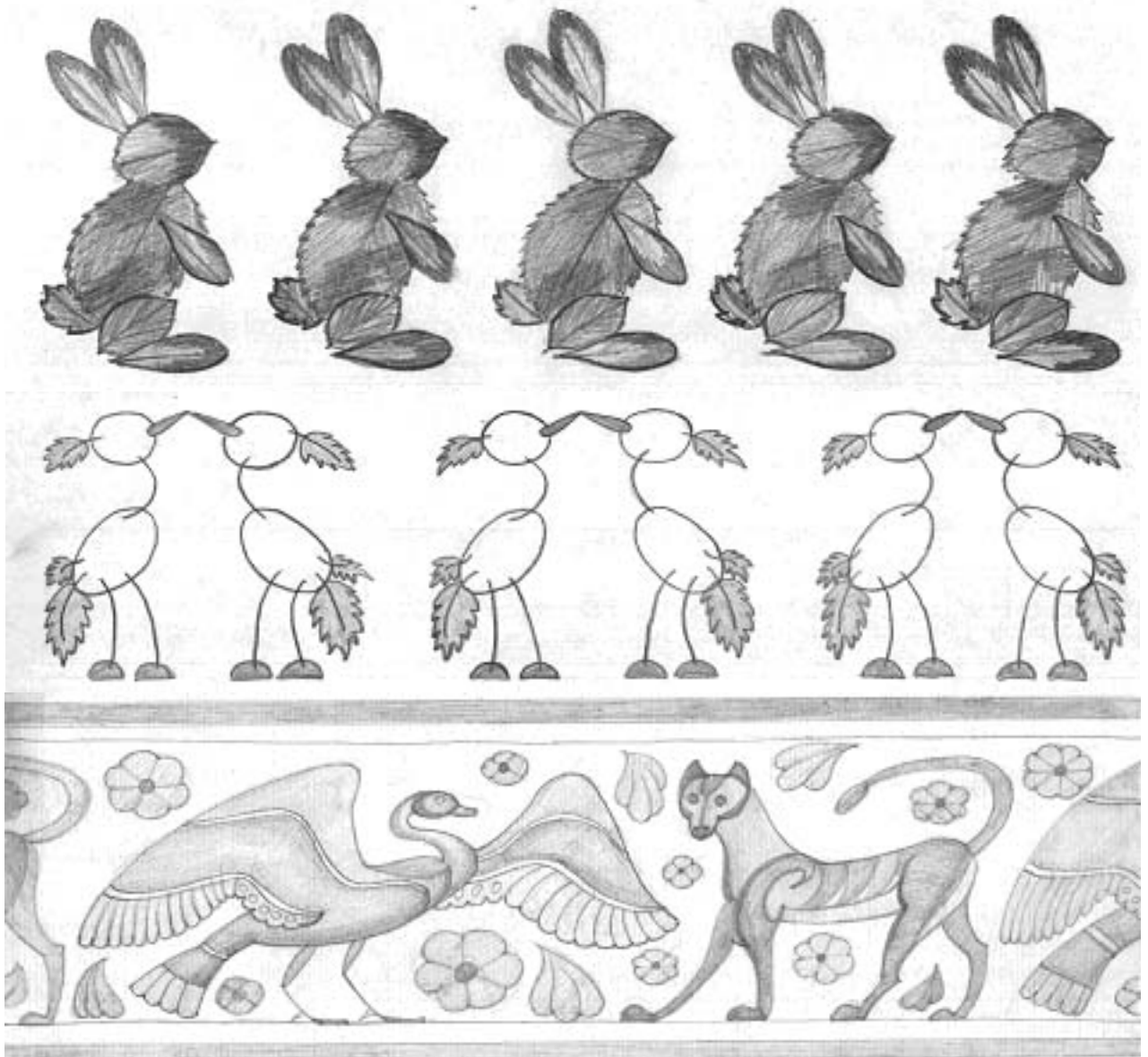

Рівень 3

Оригінальність задуму, складна, але традиційна техніка виконання

Рівень 4
Оригінальний задум, нетрадиційна техніка виконання

Додаток 3
Малюнки на тему „Фантастичні квіти”

Малюнки на тему „Добро і зло”

Зразки студентських робіт

